

N. IORGA

7244 / 24.V.35

IDEI

ASUPRA

PROBLEMELE ACTUALE

- I. FORME CARE SE DUC ȘI REALITĂȚI
CARE VIN
- II. VECEHA ȘI NOUA EUROPĂ

EDITURA „CUGETAREA“

IDEI ASUPRA PROBLEMELOR
ACTUALE

1164

Inv. A. 42.974

25795

N. I O R G A

IDEI

ASUPRA

PROBLEMELE ACTUALE

I. FORME CARE SE DUC ȘI REALITĂȚI CARE VIN

II. VECEHA ȘI NOUA EUROPĂ

61302

EDITURA „CUGETAREA“

BUCUREȘTI IV, Strada Mătășari No. 23

CONTE... 1955

NYC...

1956

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI
COTA... 63233

R78/03

B.C.U. Bucuresti

C61302

P R E F A Ț Ă

Din ale mele cursuri de vară de la Vălenii-de-Munte nu s'au putut tipări decât rezumate, unele în astfel de proporții încât citirea lor nu e ușoară.

Având ceva mai mult răgaz, am putut redacta pentru foiletonul „Neamului Românesc” pe cele din anul 1933.

Editorul inteligent s'a interesat de ele și a voit să fie cunoscute de un public mai larg.

Pentru cele din 1934, d-ra Maria Ciorea, fosta mea elevă la Universitate și azi directoarea de studii a Școlii de Misionare din Vălenii-de-Munte, a dat un rezumat, care mi s'a părut că păstrează ideile principale.

Cetitorul va suplini lipsa de tranziții care era de așteptat la un caiet de cursuri, și va înțelege că, fără stenografie, atâta s'a putut lua.

Anume credinși ale mele răsar destul de limpede din munca ajutătoarei mele, și de aceea țin să-i mulțănesc.

N. IORGA

PARTEA I-a

**FORME CARI SE DUC ȘI REALI-
TĂȚI CARI VIN**

I

INTRODUCERE

Trăim desigur una din epocile cele mai nenorocite din istoria omenirii, chiar dacă nu se varsă sânge și barbarii nu cutreieră orașele ruinate. E o astfel de crasă cum istoria numai rareori le pomeneste. În această privință nu e nicio îndoială.

Sunt oameni cari-i mărginesc foarte strâns noțiunea. Ei văd numai variațiile îngrijitoare ale monedei, până la aceia chiar cari sunt încântați de aceasta și vreau s'o prefacă în baza unei noi politice. Și nu-și dau samă că moneda oglindește starea producției și a schimbului de mărfuri. Și mai ales nu înțeleg că la baza acesteia din urmă nu e niciun alt factor material, ci însăși starea materială a societății, aceia dela care vin toate în ultima esență.

E bolnav sufletul umanității : de trei ori pe zi măcar orice om cuminte trebuie s'o strige în urechea tuturor nebunilor.

E bolnav nu fiindcă secolul care s'a mistuit acum treizeci și trei de ani și pe care însă-l continuăm, căci nu s'au găsit alte căi, n'ar fi unul din cele mai mari în toată istoria omenirii.

1933

Doar el a creat locuri neînchipuit de mari, punîndu-i la dispoziție atîtea mijloace pînă atunci necunoscute de a supune natura, în singur domeniul tehnicei. Vorbim de la distanță, prindem mesagii prin aier, cîntăm arii polifonice fără a avea în mînă nici un instrument. Alături însă, în domeniul lucrurilor sufletești, ce ruină, ce confusie, ce haos!

Distrugerile au fost definitive, mult mai multe decît acelea pe care le vedem. Căci secolul al XIX-lea a fost un mare ipocrit. Nimicînd esența ca un guzgan băgat într'o brînză de Olanda sau ca termitelă lucrînd la temeliiile unei clădiri, el a păstrat cu dibăcie formele, așa încît avem iluzia păstrării unor lucruri, fundamentale, a căror lipsă o constatăm, cu primejdia noastră, numai cînd căutăm a ne sprijini pe dînsele.

Aceasta este păstrarea formelor pe care le luăm ca realități și ajungem la căderea neapărată în cea dintîiu groapă, cu toate primejdiile ei.

În loc, ce se pune de o vreme așa de agitată, care caută în toate direcțiile, începe, lasă, încurcă, pînă nu știe însăși la ce trebuie să se întoarcă pentru a continua ceea ce poate fi opera cea mai de samă? Impunsături în aier, măestrite, dar care nu prind nimic, înseilături care cedează la prima atingere.

În domeniile fără care nu poate trăi o societate omenească iată ce ni se oferă : aceasta și atîta, pe cînd ni trebuie siguranță, indiscutabilă siguranță, iar nu termeni contrazicători, pe cari de o potrivă îi admitem și-i punem alături, crezînd că în adevăr am făcut ceva.

Cu patima pentru ce e mai nou, pentru ce

lovește mai de departe, nu ai măcar certitudinea că vei găsi pe fiecare din nesfârșit de mulții profeți la locul de unde i s'a auzit glasul, atît de convins, adresat mulțimilor desorientate. Nu numai atitudinile în viață, dar și convingerile, politice, sociale, religioase, filosofice sînt succesive. Epilepsia contemporană permite oricui să-și schimbe imediat fisionomia.

Orbecăim în timpul cînd știința ni deschide cele mai atrăgătoare perspective pentru care însă viața însăși trebuie adaptată, ca și ele, aceste perspective, vieții. Căci ce mi-i, pentru fericirea mea, lucrul cel d'intîi și mai mare, să știu ce strivitoare e mulțimea stelelor, ce umiltoare originea gîndurilor producătoare și a inteligenței și a sentimentelor noastre, de să poți crea moralitate și geniu, corupție și idiotie cu vîrfurile ascuțite ale scalpului tău? Dacă nu le poți integra într'un sistem armonios pentru cît ni e dat să trăim, nu le putem nega, dar le rîspingem ca aducătoare de confuzie și de nenorocire!

Vom vedea cum alte vremi s'au știut așeza și s'au știut feri, în ciuda cutezanțelor și în ciuda întrunirilor și a contaminărilor. Și ele ne vor învăța că adevărata civilizație nu e în antagonisme care par iremediabile, ci în aplanarea lor *pentru ca sufletul omenesc să-și poată urmări în liniște munca și găsi relativa fericire pe baza adevărurilor universale acceptate și completate.*

Intre cei doi termeni cari formează viața noastră de astăzi, formele cari nu mai cuprind nimic și realitățile cari nu și-au căutat încă forma, așa încît nici unele, nici altele nu

pot da un temeiu societății actuale, se intercalează, din fericire, tradiția.

Ea nu este ce-și închipue anume moderniști și libertari, ceva vechiu, demodat, tiranic și răufăcător, de care bine că ne-au scăpat introducătorii formelor occidentale, cărora pentru aceasta trebuie să le mulțumim. Nu se poate înfățișa prin icoana unui boier de pe vremuri, cu ișlic, mantie largă, papuci orientali și ciubuc, apăsînd pe țeran și închinîndu-se tot odată și la Turci și la Ruși. Oamenii din acel timp erau gînditori cumiști despre lucruri pe care le știau foarte bine; prin vremuri nespuse de grele au scăpat un neam, iar, în ce privește raporturile cu țeranii, ele erau prea directe ca să poată fi cu totul rele, și împrejurările impuneau o colaborare pe cîmp, în casă, la biserică, din care e imposibil să nu se desfacă și unele sentimente.

Și aiurea se revine asupra prejudecăților privitoare la trecut. Se înțelege și acolo ce prăpăd au făcut ideile abstracte, filosofice, sistematice, mania silogistică a secolului al XVIII-lea, dărîmînd lucruri ca să puie în loc doar stilpi cu inscripții, pe atît de pompoase, pe cît de fără efect.

Ajunge pentru aceasta să se arunce o privire asupra Franciei provinciale, complet sacrificate pentru un imens Paris în care oricine intră pierde însușirile sale specifice și se confundă în haosul imensei lupte lipsite de orice solidaritate, pe care așa de bine a caracterizat-o în amintirile sale Renan. Înainte de războiu chiar, un conferențiar francez venit la București a vorbit de nevoia de a se reveni pe cît e cu putință la provinciile, odi-

noară State, care aveau fiecare viața lor morală. Societăți s'au format pentru aceasta; s'a recurs la subiecte uitate și graiuri de mult neglijate în literatură au fost din nou încurajate cu iubire. Prin 1915 problema provincialismului a fost agitată și la Academia de Științi Morale și Politice.

Anul acesta chiar, vorbind de ultimele secole din istoria Republicei venețiene, am învederat cât e de falsă părerea că ea ar fi căzut din lipsă de vitalitate, din îndepărtarea de Stat a cetățenilor ei, din corupție și desarticulare firească. Am adus înainte manifestările populare pentru un regim milenar în cursul căruia se făcuse și atîta bine, văile care se ridicau pentru vechiul sistem, cetățile dalmatine care depuneau în biserici steagurile Sf. Marcu, procesiunile din Veneția însăși, care aclamau pe Apostol, „Municipalitatea“ impusă de Bonaparte care începea făcînd elogiul vieții politice pe care era silită de străin s'o înlocuiască. Și am ajuns la concluzia că ar fi un mare avantaj pentru biata noastră vreme, dacă s'ar putea întoarce la rosturi organice care au mijlocit atîta fericire oamenilor.

Căci întoarcerea la tradiție nu înseamnă întoarcerea la trecut, ci ținerea în samă a ceea ce din transmisiunea secolilor e încă viu, cu adevărat viu în sufletul omenesc, — sufletul acesta care primește greu lucruri, pe care apoi nu le lasă a fi smulse ușor, iar lucrurile care nu se pot înrădăcina decît dacă acestea ar dispărea sau ar putea fi pătrunse pentru a se ajunge în singurul loc care hrănește, dispar. E legătura cu singura viață care este, chiar dacă ea se ascunde un mo-

ment pentru a primi supt pământ isvoarele misterioase și a răsări mai departe cu un și mai puternic avânt.

Chiar și așa, neînțeleasă de intelectuali și dușmănită de Stat, tradiția există: ea susține și ea garantează. Dacă nu s'ar păstra obișnuinți din ceea ce a fost odată așezăminte, cultură religioasă, cultură școlară, organele blege ale ordinii Statului de teoreme n'ar fi în stare să asigure omenirii liniște și să permită o colaborare spornică. Ea, ascunsă în noi, e încă marea pîrghie prin care se mișcă totul, în lipsa hîrtilor birocrăției noastre sau și împotriva ordinelor cuprinse în decisiile ei fără efect.

Ea, acea datină pe care, în țările românești ocupate de străini, aceștia au respectat-o, păstrînd în Basarabia, în Bucovina limba românească, instituțiile moldovenești, iar în Ardeal, unde n'a fost un Stat al nostru, toate obiceiurile poporului nostru. Dosare întregi se pot face din tipăriturile prin care aceste guverne comunicau cu populația noastră în graiul ei.

Contra datinei de sute de ani nu se poate face nimic prin legile de fiecare zi, care trec la cimitirul „Monitorului Oficial“. Iar în bună înțelegere cu dînsa se poate face încă foarte mult, așteptînd ca un viitor nici măcar înmugurit de-a binele să se deslușească.

Tradiția reprezintă și minimumul de poezie, care e necesar pentru ca o societate să trăiască. În condiții grosolan de materiale, aceasta îi este cu desăvîrșire imposibil, pasiunile îndreptînd totdeauna pe unii împotriva celorlalți, fără a putea să deie mijloacele de

a le concilia. Numai formele complexe care iese din desvoltarea istorică, însuflețind pe oameni, pot să aducă armonizarea prin contactul sufletesc către care îndreaptă. Numai foarte vechi instincte de conviețuire și colaborare pot să ducă la un asemenea rezultat, iar nu trecătoarea asociație pentru singurul scop care trebuie momentan atins.

Căci tradiția nu e decît ideia verificată asupra realității. Avantagiile ei sunt așa de mari, încît societățile omenești preferă să păstreze răul învățat decît să se arunce într'un bine cu care simt că nu s'ar putea deprinde.

Nu cu teoria lui Rousseau despre o societate formată teoretic, pe baza unui vot de majoritate, se poate realiza un spor de muncă și cîtă fericire se poate atinge. Dar formele fără cuprins și aspirațiile neîmbrăcate în forme nu represintă măcar, unele și altele, produsul natural al unei desvoltări organice, în trecut în cazul întîiu, în formațiune în al doilea. Imbrăcați într'un ridicol veșmînt de care suntem mîndri, reunim forme împrumutate din timpuri și locuri foarte deosebite, care nu s'au armonizat niciodată. Iar, în materie de tendințe, incomplect exprimate, unele vin din vechea formulă francesă, altele din brutalul imperativ bismarckian, altele, iarăși, din concepțiile Rusiei sovietice. De unde rezultă complecta lipsă a oricărei consistențe sufletești.

Dacă forme și tendințe ar avea un caracter organic, ar fi cu totul altfel. Lucrurile organice se îmbină dela sine, căutîndu-se, combătîndu-se, împleticîndu-se și confundîndu-se, că vegetația unei păduri. Dar noi nu ni dăm sama de ce viață spiritual neorganică ducem

până într'atîta încît așa-numitul „noi“ nu e decît o colecție întîmplătoare de ființe cu totul disparate și neconciliabile.

Cum oare se poate governa o astfel de societate? Cu comandamente neconținut repetate? Printr'o nesfirșire de funcționari căzută asupra ei și printr'un val de hîrtie birocratică, ori prin agitația neîntreruptă a telefoanelor oficiale, mînînd danțul satanic? Cu cît ne ostenim mai mult în această direcție, cu atîta furăm mai mult de la munca pe care o putem face și de la fericirea pe care o putem gusta.

Societățile bine alcătuite, unite printr'o perfectă organizație, acelea se fac dela sine, trăesc dela sine, și în mare parte se și conduc dela sine.

În fața societății noastre, cea mai stupid de pedantă și de confusă din cîte au existat, să punem o societate antică, naturală, Atena. Ea n'a ieșit dintr'o teorie constituțională și nu s'a organizat pe baza unui program. Instituțiile ei au ieșit una din alta fără un crez prealabil și o agitație care să-l răspîndească. De aceea a realizat *armonia*, ceea ce înseamnă potrivirea între oameni și între lucruri: Atîta lume se conducea cu așa de puțini funcționari, cari nici nu erau funcționari în sensul nostru, fiindcă acelaș om era și soldat, și orator politic, și judecător, și preot acasă la el și participînd la serbările publice, socotite, prin faptul că adunau pe toți cetățenii, o instituție de Stat. Și, așa fiind, cele mai multe lucruri se făceau fără luptă, fără zgomot, fără strigăte și fără scrișniri, ca într'o casă comună în care toți trebuie să caute a face așa încît să poată trăi împreună. Într'o societate

aşa de evoluată, unde erau concursurile pentru funcţii, lefile şi pensiile, codurile, colecţiile de legi, grămada de regulamente, multiplele închisori, şcolile de Stat, programele oficiale?

Fiecare, urmărind scopurile sale, avea în vedere şi ce poate primi cetatea: de aceea (Socrate, care era învăţat să fugă după condamnarea lui, a preferat să bea cucuta. Cristalul format din toate manifestările de viaţă nu trebuia ciocnit nici într'un singur colţ, pentru ca să nu se sfarme întregul.

Dar, când au venit sofiştii, oameni de discuţie, predicând verificarea prin silogism, şi când metodele lor s'au impus, Atena nu putea să fie decît o pradă, gata pentru oricine aducea instinctiva solidaritate armonioasă care ei îi lipsia acuma. Ce era Roma începătoare faţă de strălucita cetate elenică? Un grup de răzeşi italici, fără legătură directă cu o Mare care şi ea reprezintă numai partea mai sălbatică a Mediteranei. Sărăcie, intelectualitate mediocră, lipsă de artă, puţine individualităţi.

Dar ea reprezintă întregul social şi moral, unind cele trei elemente indispensabile: forma acoperind cuprinsul, tendinţa nouă îmbrăcînd imediat o formă şi, între lespezile acestea, cimentul tradiţiei intangibile.

II

FORMELE CARI SE DUC

I. RELIGIA

I

Orice societate umană sănătoasă trebuie să aibă o idee principală, dacă se poate ideia generatoare, dela care, pe deosebite trepte, să plece toate rosturile ei.

Foarte multă vreme oamenii au trăit supt stăpînirea ideii religioase, ideii religioase sincere și urmate în toate consecințele ei, căci altfel avem a face cu încă o formă fără cuprins, care contribuie la stricarea sufletului omenesc.

Cînd spun : idee religioasă pentru vremurile mai vechi, adică vre-o cinci milenii până la noi, cei de vre-o două, trei sute de ani încoace, nu înțeleg un compartiment al vieții, o specialitate, ca să zic așa, ci cuprind într'însa tot ce s'a desfăcut pe urmă în domeniul cugetării, literaturii, artei, care, cu tot ceea ce a ajuns a realiza, stau astăzi în fața și adeseori împotriva unei religii încremenite în rituri și formule, care au devenit aproape vane.

Astăzi, sufletul nostru, pus înaintea unor teribile întrebări : de ce trăim, ce rost avem, de ce comorile cîștigate prin cugetare și ex-

periență trebuie să se înfunde în oroarea mormântului, găsește în religia teologisată a creștinismului manifestări veștejite, cari nu pot sta la întrecere cu ceia ce dă, după aproape două mii de ani de desvoltare, filosofia, literatura, arta, știința, care doar nu ni sânt oprite de sus, în realisări adesea strălucite. Nu mi se poate cere să exprim creștinismul meu în propozițiile lui Origen și ale Sfântului Clement, sau un catolic în aspra închegare a dogmei lui Toma de Aquino. Legea lui Isus poate vorbi în mai multe limbi ale graiului, de ce nu i-ar fi iertat să vorbească și în mai multe limbi ale spiritului? Revelația se face doar după măsura minții fiecărui timp, și oare în orice gând nobil care se îndreaptă către imensele mistere ale lumii nu este și ceva care samănă a revelație?

A păstra tot ce era făcut pentru alții decât noi, cu poesia perimată și istoria contestabilă a unui păgânism abia stropit cu aghiasma religiei celei nouă, a ținea sama de prejudecăți legate de noțiuni și stări de spirit cari azi nu se mai cer menajate, e a voi să impui un trecut religios fără viață și să împiedeci răsărirea de noi mlădițe din tulpina moralicește așa de vie a legii creștine.

Nu-mi ascund greutățile imense ale realișărilor în acest domeniu, deși ceea ce au făcut oamenii au dreptul tot ei după atâtea generații să schimbe. Dar, cugetător sincer, deși alipit din datorie la tot ce cred cei mici, am dreptul și eu să-mi arăt aici, în această legătură, îndoieli și temeri firești.

O religie tolerată nu este o religie, ci numai religia crezută, iubită și urmată are dreptul de a se numi astfel. Odată, era așa, și, fără

ajutorul acelei mari istorii comparate a religiilor, pe care n'a îndrăznit-o nimeni, voiui încerca să culeg ceva din notele distinctive ale deosebitelor forme religioase.

Cele două mari civilizații ale Orientului asiatic, Egiptul de-o parte, Haldeia și Asiria de alta, rețineau totul în legătură cu zeii. Ei singuri există în adevăr. Omul e jucăria capriciilor lor. Nicăiri el nu poate afla un refugiu: zeul e și în lumina soarelui și în vântul pustiului. A lui, numai a lui e și toată autoritatea. Regele e umbra divinității. Divinul trece prin șirul dinastiilor, animând pe fiecare o clipă așa cum o rază face din aburi de apă curcubeie. Cât privește pe oamenii obișnuiți, dacă, în Egipt, trupul încremenește în mumie și viața sufletului piere, dacă singurka, permanența a ceea ce a fost viața, se cere încunjurat de iluziile ei, loc alături cu zeii nu este pentru nimeni care a fost un simplu om.

Afară de rege, fără a cărui formă zeitatea n'are cum se întrupa, chipul smerit al omului nu se poate învrednici să-l încorporeze pe zeu. Animalul mut, deci misterios, se bucură de acest privilegiu: boul Apis, pasărea Ibis, leoaica Șefchet, crocodilii și pisicile sacre.

În Haldeia o fantasmă nebună unește în înfățișarea zeului elemente rupte din tot regnul animal. Divinul rege asirian e represintat cu cap de om, dar cu aripi de vultur pe un trup de leu. Represintarea fantastică, pătrunzând în India, la Arieni, creiază pe Vișnu cel negru cu patru brațe, călare pe Garuda cu cap, picioare și aripi de vultur, colorate alb, roșu și aur.

Grozav despreț față de om și grozavă robie a lui! Dar el știe măcar ce este, ce poate fi,

ce i se îngăduie. El are, în marginile sale, liniștea, din care singură iese sigura, marea creațiune. De aceea, în Orient, piramida, hipogeul imens, pictura templelor, minunea juvaierelor, toate acele comori de îndeplinire, de sugestie, fără care Grecia n'ar fi fost. Se putea trăi în ilusia unei fericiri strict determinate supt aripile vulturului lui Horus și supt sceptrul greu al zeului Asur.

II

Religia oamenilor cu ochii în jos spre pământ și dobitoacele lui, spre adâncurile cari se pot preface în iad a străbătut și în alte credințe, unde a fost învinsă de alte porniri capabile de a da altfel de oameni, cu alt crez și cu alte direcții de muncă.

Ce alta e, în Creta, Minotaurul, fiu al tau-rului Apis? Ce e alta bufnița de pe moneda Egeinei, cel d'intîiu metal pecetluit în lumea elenică? Ce e alta însăși pasărea înțeleptei zeițe Pallas Athene? Venind din Asia lor, Etruscii au adus cu dînșii religia superstițioasă și obscură care se vedește prin scenele crunte de pe vase. Să nu fie de la dînșii și lupoaica gemenilor și poate cine știe ce rol religios atribuit giștelor de pe Capitoliu? În creștinismul nostru zboară, păstrînd și sufixul de plural semit, heruvimii și serafimii cu două și patru aripi, rude de aproape ale divinităților semi-animalice de pe malurile Tigrului și Eufratului.

Altă religie face alți oameni decît aceștia ai mîlului în regiunea muntelui și a luminii. Asirienii s'au haldeisat odată cu cucerirea

Sudului, precum Romanii, odată cu luarea în stăpînire a Greciei, au făcut din Jupiter un Zeus și din Venus o Afrodită. Dar, la început, Asur a trebuit să fie un zeu de lumină. Lumina, lumina pură, neîntrupată, a rămas religia Perșilor pur arieni. Religie a sacrificiului, în care flacăra caută legătura cu cerul. Religia morților care se curăță în focul divin sau, depuși pe culmi, se confundă astfel cu eterul pur. Și astăzi parsișii depun pe ai lor cari au murit în Turnul Tăcerii, unde corbii îndeplinesc ritul purificării. Asupra Indiei Brahmanilor soarele varsă binecuvîntarea și norii cari trec sînt vacile lui Indra. Sacrificiul este temelul cultului, dar nu în concepția semită a dijmei, ci în aceea, ariană, a darului. Poate că și asupra insulelor japoneze, unde s'au strecurat pe rînd șintoismul cultului străbunilor, confuceismul chinez și budismul tîrziu indian, la început, în umbra muntelui tutelar Fusi-yama, va fi fost o clară religie de lumină, ale cărei urme s'ar vedea în arta atît de pitorescă și cu atîtea rînduri de orizonturi.

Tari pe acest crez cresc, fericiți în legea lor, siguri, fără îndoieli, mergînd drept la țintă, perfect solidari, oameni îndrăzneți și viteji, călări pe caii muntelui și purtînd la coapsă sabia de fier ori sulița de fier la oblînc.

Dar iată și altă religie, care, aceasta, ține la un loc, ferm, atîtea milioane de oameni. Confucius nu creiază zei, nu interpretează natura, nu ridică ochii oamenilor în sus; aproape nu prescrie rituri. Chinezul său se uită împrejur, vede alt Chinez, constată alte interese, face calculul și înseamnă suma. Atît. Și cel din urmă Negru are o religie mai religioasă decît aceasta. În loc de poezie divină,

o nesfârșită politeță acoperind instinctul cel mai crud.

Dar de mii de ani, pînă la năvala ideilor noastre, oamenii aceștia stau într'o relativă pace internă. Oricare ar fi valoarea religiei care-i domină absolut, ei represintă pînă ieri o societate omogenă avînd acelaș principiu și urmînd acelaș scop, chiar dacă el n'ar fi decît continuarea fără sfârșit a unor forme totdeauna pline, dincolo de cari nu se zbate nimic.

III

Grecii au trăit în religia lor, dar și religia lor a trăit în și prin ei, făcîndu-se astfel cea mai strînsă legătură între viața unui popor și credințele lui.

Aici zeul este la voia omului; e făcut, condiționat și desvoltat de dînsul. În afară de om, zeul nu este nimic. Impreună cu poezia și cugetarea elenică, religia este ea însăși într'o perpetuă desvoltare.

Aici nu poate fi vorba de formule vechi de secole, pe cari o lume nouă nu le înțelege sau cari nu mai corespund gradului de desvoltare al societății. Totul se înnoiește, dar, înnoindu-se, se prinde firește de trecut, corespunzînd principiului inițial, care este încrederea în om, admirația pentru om, iubirea de dînsul. Cursul vieții poporului grecesc elaborează neconținut o religie care e mitologie, o mitologie care nu e decît umanitate. Nimeni nu stă uimit și străin în fața unei transmisiuni care trece pe lîngă dînsul fără a-l atinge.

Aici nu mai e blocul cristalin și intangibil al Cărții, al unei singure Cărți, al Bibliei, asemenea cu aceea care nici nu reprezintă înțîia, sincera și autentică religie a lui Israel, ci numai o prefacere și codificare făcută, după liberarea de Cyr din captivitatea babilonică, de preoți formați în mediu haldeian, cari-și îngrijesc interesele de castă. Neconținute pagini de poezie și gândire se pot adăugi la o credință care n'a fost niciodată un crez, și la niciun sobor elenic n'a stat în scaun de președinte un fel de Constantin-cel-Mare și nici ostașii la ușă ca să impuie dogma unor teologi turbulenți. Pentru a cunoaște toată religia greacă trebuie să citești toată literatura Grecilor și să te pătrunzi de toate curentele cari au însuflețit-o și în care toate generațiile și-au înscris închipuirile și și-au depus idealurile. ✓

Cum nu există o dogmă de la un crez, tot așa nu există o liturgie care să îndatorească pe om a se spovedi divinității în limbajul celor morți cu sute de ani înainte — și ne putem întreba dacă la anul 10.000 urmașii noștri, cari ne vor considera poate cum considerăm noi pe luptătorii cu topoare de piatră neșlefuită, vor fi datori să înnalte spre cer rugăciuni ca acelea pe cari le păstrăm noi de la anul 200 sau 300 după Hristos? Ci în Atena fiecare cetățean, la vremea lui și la locul lui, era îngăduit, era chemat și silit să între în slujbă, să îndeplinească pentru partea sa ritul. Nu era o clasă usurpatoare de leviți, mijlocitori, neapărați și exclusivi față de zei, cel mai pângărit absolvent de seminarium, numai pentru că a primit de formă hirotonia, avînd dreptul, el, și nu cel mai sfînt, cea mai sfîntă din credincioși, să vorbească spre ce-

ruri. Preotul era doar sacrificatorul și directorul de scenă al procesiunilor.

Așa s'a creat o societate legată prin tot ce dădea unul altuia și toți împreună zeilor. De aici o literatură care e toată numai o floare și o mireasmă.

Numai cugetarea individuală, anarhică a putut sfărîma această armonie.

Și Roma a biruit, — pentru ce?

Și aici, ceea ce decide e iarăși chiagul principiului unic, universal admis.

Romanii sînt un grup de țerani, de răzeși. Li leagă pe acelaș pămînt aceeaș muncă, la acelaș hotar acelaș front. Divergențe nu se încap. Aspirații pe deasupra n'are drept să încerce nimeni. Literatură, filosofie, artă, știință, ei le au numai pentru a-și păstra rangul. E clar că nu trăiesc din aceea și pentru aceea. Dincolo de ce este autoritatea de Stat, **imperium**, nu vreau să știe de nimic. Gracchii vreau să fie altfel; pier. Cicerone se prinde a visa grecește; cade. Astfel Romanii au ajuns să fie, îngăduind orice pentru străinii rămași străini: Greci din cetăți, moștenitori ai lui Alexandru-cel-Mare, creatorii formei necesare și eterne, în fața esenței căreia, și cînd îi distrugeau manifestările, Germanii, barbarii toți se închinau adînc.

Pe lîngă Orientul de granit, Grecia de marmoră, Roma de fier, ce e societatea noastră de praf și fum?

IV

In mijlocul unei societăți perfect unitare, gata a primi toate națiile și toți zeii, apariția creștinismului a trebuit să aducă turburare.

Era o religie de negație și provocare, incapabilă de a fi anexată. Cu siguranța răsplătirii în ceruri, martirii se îmbulziau. Tot ce fusese respectat și iubit înainte, era desemnat acum desprețului și urii. Societatea „păcii romane” era amenințată să nu mai găsească apărători. De-aici persecuțiile, pe cari împărații le-au întrebuițat ca ultimul mijloc, și nu cel mai plăcut, de a-și îndeplini datoria.

La rîndul său, creștinismul, religie de morală universală, dar de pronunțată pecetie asiatică, căuta, nu numai să izoleze imperiul, dar să-l și dărîme. Credea că pentru aceasta ajunge să-i insulte formele și să-i distrugă așezămintele. Dar aceasta nu era de ajuns, căci imperiul pătrunsese acum și în acel refugiu intangibil care e însăși conștiința umană. Ea simția nevoie ca imperiul să existe, și orice barbari, în Apus și în Răsărit, s’au simțit datori să ajute la continuarea lui.

Cei doi adversari invincibili își stăteau astfel în față. Niciunul nu voia să abdice, niciunul nu putea să fie suprimat. Dar instinctul de conservare al lumii nu putea să tolereze această veșnică luptă. Nu venise încă vremea ca oamenii, înnebuniți, să poată trăi într’un veșnic haos. O tranșă se impunea în numele umanității, și ea nu putea să fie decît o confundare într’o nouă sintesă.

Creștinismul a păstrat deci mult din ceea ce era cea mai prețioasă zestre a sa: morala de iubire, deși, în evul mediu, luptele au fost continue și atîtea ruguri s’au înălțat ca să ardă pe necredincioși. Acesta era aportul noii religii, care venia cu credincioșii ei, cîți erau și cum erau. Dar alții sosiau de-a-

iurea, fiecare cu ce avea, cu ce moștenise și cu ce crease.

Creștinii începuseră cu folklorul simplu și duios al primelor Evanghelii. Oamenii din popor scriseseră pentru popor povestea lui Isus cel Bun. La ce folos toată retorica păgînilor? Dar iată Luca vrea să povestească acelaș lucru cărturarilor obișnuiți cu vechea gramatică. Alții vor urma, aducînd cu dînșii toate mijloacele retoricii și tot farmecul poeziei, pînă atunci primite cu scîrbă, ca un mijloc de ispită al Satanei. Nu s'ar putea spune dacă literatura antică a cucerit creștinismul sau creștinismul literatura antică. Oricum, dacă n'ar fi fost spiritul popular al mulțimilor, și în Apus și în Răsărit, ce s'ar fi păstrat din sensul, sublim și smerit, al Evangheliilor, din care, de altfel, se înlăturaseră prea copilăroasele apocrife, și se crease o imutabilă carte de basă?

Vechii creștini trăiau în comunitatea averilor și într'o perfectă viață-împreună. Bogații trebuiau să intre în rîndul săracilor, fiii cei mai iubiți ai lui Dumnezeu. În curînd însă averea nu mai e o piedecă pentru o desăvîrșită viață creștină. Ca și înainte, bogații sînt stăpînii lumii. Cu sacrul bolșevism s'a încheiat.

Primul creștinism înseamnă idila fără organizare. Diaconi-servitori, presbiteri-bătrîni, supraveghetori-episcopi, papi-părinți. Dar Constantin-cel-Mare înlătură cu vîrfurile lanței zăgazarile acestei dulci anarhii. Acuma ești în creștinism tocmai ca și în Imperiu. Oamenii de ordine, păstrătorii autorității pot să între.

Adunarea tuturor acestor lucruri deosebite

se chiamă acum creștinism, „Biserica lui Hristos“. Ea cuprinde pe toți, afară de unii barbări, și ei convertibili, pentru că a primit toate și admite tot.

Din nou omenirea se poate apuca, oricare i-ar fi sfîșierile în domenii secundare, de o operă comună, și ea face gloria evului mediu.

V

Creștinismul de amestec, „Biserica lui Hristos“, stăpânește deci tot evul mediu, care nu se poate închipui în alt cadru și cu alt suflet. De la creștinism pleacă toate autoritățile, în numele Stăpînului Divin lucrează toate puterile. În Răsărit, ortodoxia străbate totul și totul se face în numele ei. În Apus, puterea Mîntuitorului a trecut asupra Sfîntului Petru, Papa e moștenitorul Apostolului, și de la el pleacă, printr'o ungere ca a lui Saul de profetul Samuil, tot rostul împărătesc, care e un har. Dar, înainte de toate, toate manifestațiile spiritului sînt în funcțiune de religia dominantă și la dispoziția ei.

Catedrala, operă anonimă, și adese ori seculară, e o enciclopedie creștină, în care se găsește totul, și în forma cea mai înaltă. Arhitectura armonioasă e icoana liniștii sufletului creștin; fațada povestește, prin opera celor mai de samă sculptori ai timpului, istoria sacră în ce are mai esențial. Într'un interior romanic, frescele desăvîrșesc lecția; într'unul gotic vorbesc vitraliile pline de scene sacre. Mai bine decît atît nu poate nimeni în materie de artă. Muzica e ce a realizat mai frumos ca sunete geniul timpului; sunetul

organelor reprezintă o întreagă orchestrație; vocile se unesc în imnuri fără păreche. Dacă imutabilele silabe latine sînt neinteligibile, predica, uneori în limba vulgară, îmbracă și cele mai înalte idei în cea mai elocventă formă. Liturghia e înfățișarea cea mai măestră a dramei care poate s'gudui mai puternic sufletele credincioase: a patimii Domnului și a răscumpărării omenirii.

Operă a tuturor, catedrala e deschisă tuturor, oricînd, pentru orice act moral sau social. Acolo se pot ținea adunări, nu numai soboare; acolo se reprezintă pentru popor acte din Scriptură sau din „Viațile Sfinților”; acolo se explică prin reprezentații ceea ce n'a spus de-ajuns statuia sau pictura.

La noi, pînă ieri, biserica de sat, biserica de parohie răspundea tuturor nevoilor sufletești. În pridvor, Raiul și Iadul, scene din viața Sfinților; sculptură la uși și ferestre. În pronaos, înfățișări din viața aceluia căruia-i este închinată biserica; în naos, sfinții ostași păzesc; mai sus se desfășoară rostul pămîntesc al Mîntuitorului; catapeteasma îl reia din nou în icoanele ei; în bolți, Isus binecuvîntează. Cel Vechiu de zile stăpînește, Maica Domnului cu pruncul la piept mîngîie; în altar se însiră Invățații Legii și, de-asupra lor, simbolele misterului. Vechile cîntări sînt muzica mai dulce a vremii: slujba împărăție în cea mai bună formă românească ce s'a ales mai durabil în poesia începuturilor creștine.

Loc de loc, țară cu țară, e aceeași inițiere, și oamenii se simt deci împreună.

Întreagă această operă mare și grea o dărimă însă clericii în rîndul întîiu, furîndu-i pe

încetul tot conținutul. Puternicii lumii vreau de la o vreme locuințe care să rivalizeze cu casa lui Dumnezeu; negustorii bogați vin pe urmă și ei: omul mai are la ce se uita. Fresce profane se întind pe pereții palatelor, și ele se țin în curent cu timpul, pe când biserica nu spune nimic mai nou. Meșterul pe bani, ambițios, înlocuiește pe devotatul artist anonim. Se cîntă acum și alte cîntece, cari cîștigă urechile oamenilor. O poezie nouă își întinde aripile, și ea e totdeauna la punct. Aristotele și Platon au venit ca să explice teologia, și ei vor isprăvi prin a o mînca.

Biserica este întrecută, fără că ea să-și fi dat samă de aceasta, și cei cari o întrec nu reprezintă decît sfortări individuale, acțiuni divergente.

II. ȘCOALA

I

Între formele stoarse și, prin aceasta, periculoase nu este una care să poată ajunge școala.

Numai urmărind istoric dezvoltarea ei, își poate da sama cineva cît de disparate, de rău legate între sine sînt elementele cari o compun.

Dar, înainte de a le urmări, principalele motive pentru cari ea, nu numai că este în urma societății, dar îi împiedecă înaintarea și-i îpuținează energia, împovărînd-o pe deasupra cu sarcini inutile și din ce în ce mai grele, trebuie arătate pe scurt.

Întîiu, și nu de prea multă vreme, ci de vre-un secol și jumătate înoace, Statul a tras la dînsul o chemare care nu este și nu poate

să fie a lui. El pretinde ca tot învățămîntul, de la școala primară, ba chiar de la grădina de copii, pînă la universitate și la școlile speciale, să-i aparție, el fixînd programele, aprobînd manualele, numind profesorii și păstrîndu-și controlul. Și încă, în ce privește școala elementară, el își rezervă monopolul, cine „se pregătește'n particular“ trebuind să treacă pe la vama lui de examene.

Dar *cine* e Statul ?

El e represintat printr'un ministru de Instrucție Publică, recomandat Suveranului de un președinte de Consiliu care a ieșit din votul unor alegători în cea mai mare parte neinformați și fără răspundere. El poate fi un profesor superior, un profesor inferior, un avocat, un medic, un negustor, un croitor, un pantofar, un pădurar sau și un cerșitor. Cît partidul „se bucură de încrederea Suveranului“, el poate face ce vrea. Eu, tată de familie, nu-mi pot crește copilul după nevoile mele, după nevoile lui și după tradițiile casei mele, ci așa cum a hotărît cerșitorul, pantofarul, avocatul sau profesorul. E un fel interesant de-a înțelege libertatea: libertate de întrunire, libertate de vorbire, libertate de scris, dar nu libertatea sufletului pentru aceia cari mine vor forma societatea.

Interesant, nu e așa ? Dar nu e numai atît. Dacă aș ști că pentru mai mult timp, pentru un timp pe care să-l pot cunoaște, am a face cu *acest* domn ministru... Dar capricii parlamentare, certe de partid, noi manifestații electorale, intrigi de Curte îmi vor scoate înaintea, de odată, un alt ministru, de alt partid și poate de altă profesiune. Potrivit cu concepțiile sale personale, filosofice, so-

ciologice, istorice, el va căuta să pună pe-
cetea sa pe un învățămînt care cîtva timp îi
aparține. Experiențele se succedă, se ciocnesc,
se distrug ori se încurcă în felul cel mai
inextricabil. Iar copilul meu trebuie să treacă
neapărat, ca un iepure de laboratoriu, prin
toate aceste experiențe.

Așa e? Cine poate zice : nu? Bine e? Cine
poate zice : da?

Dar să zicem că, în schimb pentru atîtea
usurpări și neajunsuri, Statul cu școala lui dă
ceva, ceva apreciabil și folositor.

Dar el are la îndemîna un singur tip și,
dacă vrea, ca în năstrușnicul proiect iscodit
acuma pentru școala primară, să treacă din-
colo, rătăcește în iluzii ca aceea că se poate
un „învățămînt regional“, ca și cum am ști
ce este o regiune, ca și cum părinții ar fi din
acea regiune și meniți a trăi în acea regiune,
ca și cum copiii ar avea încă dela șapte ani
o chemare determinată în acea regiune.

De fapt, creșterea unui puiu de om nu
poate fi determinată decît de cine îl cunoaște
bine și-l observă în fiecare moment. Acela
însă nu-i va da să învețe ce nu poate învăța
și trebuie neapărat să uite, nu-l va ameți prin
teorii și nu-l va zdrobi prin mii de lucruri
netrebnice. Cum, de altfel, nu-l va încredința
unor profesori, adese ori de o moralitate oa-
recare, de un caracter imposibil, cari-și trag
dreptul de-a educa pe copiii oamenilor din-
tr'un certificat a cărui valoare peste zece ani
de zile poate să fie nulă.

Nu numai că partea cea mai mare din lu-
crurile învățate în această enciclopedie șco-
lară nu sînt de niciun folos, dar mă întreb
care din aceste categorii poate găsi întrebuin-

1) ȧarea în viaȧă întocmai cum a fost însușită pentru moment în școală. Inșă, cum am spus, numai pe cale istorică se poate înȧelege alcătuirea și desvoltarea acestor erezii din cari n'a rămas decît atîta formă cîtă trebuie ca să împiedece formarea altui fond.

II

2) Școala și învățămîntul se confundă astăzi prea mult. De fapt, școala cu ineficacitatea ei a venit peste învățămîntul care exista de mult și-și făcea toată datoria.

Din timpurile cele mai depărtate, învățămîntul a fost necesar pentru a se transmite anume cunoștinți, în două domenii: în acela al învățaturii meșteșugurilor și în acela al cunoașterii indispensabilelor rituri religioase.

De aici a plecat tot învățămîntul, pe care școala, venind de-aiurea, cum se va vedea, și cu alte scopuri, l-a stricat.

Să cercetăm întâiu primul învățămînt, și cel mai important, punînd alături, fără a face deocamdată prea multă istorie, ce a fost și ce este.

3) Vechiul învățămînt era o transmitere de metode, de tehnică, dar și de atmosferă și spirit, de la cel ce știe la cel ce va ști. Meșterul lua pe copil sau un număr restrîns de copii, la sine, fără să aibă nimic a face cu „organe școlare“, cari nu știu, cari nu pot ști, cari n'au chemarea de a ști altceva decît multă administrație și puțină pedagogie. Adaug că acest meșter nu ieșise din vre-un examen de teorie și că n'avea dreptul de a preda o viață întregă pentru ceea ce dove-

dise un singur moment, ci era acela în care putea să se aibă încredere din cauza unei destoinicii neconținut dovedite.

El nu făcea clasa, cu un număr de elevi anonimi, necunoscuți sau aproape necunoscuți lui, cărora să caute teoretic a li băga în mințe cu de-a sila o știință pe care ei n'o doriau și cu care își dădeau seama că mai la urma urmei n'au ce face. El știa rostul fiecărui ucenic și răspundea pentru dînsul părinților. Răspundea cu toată reputația sa. Toți laolaltă, meșter și ucenici, formau o familie, îndeplineau o operă și constituiau o reală solidaritate de interese.

Meșteșugul nu se impunea, căci meșterul era gelos pe secretul lui, păstrat cu gelosie și care nu sămăna cu secretul altuia, ci ucenicul fura ce putea. Lucrul căpătat astfel se încorporează ființei lui. Căci copilul, tînărul își amintea cu cîtă greutate l-a căpătat și înțelegea la ce-i poate servi. Încă dela primii pași de inițiere, înceată și solidă, el avea în vedere „capodopera” finală pentru care se pregătia, — altceva decît examenul de absolvență al năcăjiților teoretici din zilele noastre, cari, la capăt, sînt „bucuroși că au scăpat” și caută altceva decît ceea ce au învățat.

Dar nu se căpăta numai deprinderea, ci mai ales se sorbia spiritul, acel lucru indefinisabil care pleacă de la un om, pe care acesta nu și-l poate rezerva numai pentru dînsul și pe care nu-l pot transmite foile nici unei cărți. La fiecare ceas, în fiecare împrejurare omul sta înaintea ca un model. Nu un sistem, ci un suflet se transmitea astfel, din generație în generație.

Ei toți lucrau asupra unor realități în cari

erau prinse interese adevărate. Cine strica lucrul, îl plătia, în bani, în pedeapsă, în carieră. Nimic nu era acolo jucărie și în nimic nu se putea „trage chiulul“ ca în clasele suprapopulate ale învățămîntului timpurilor noastre.

Din această muncă împreună, cu aceeași trudă, aceleași suferinți și aceleași mulțămiri ieșea adesea și altceva decât transmisiunea meseriei. Ucenicul ajungea calfă și calfa putea să ieie pe fata jupînului, împreună cu casa, uneltele și clientela. Era o continuă rivalitate, pentru a o avea pe dînsa și pe dînsule. Altceva decît diploma de absolvire și ieșirea în stradă, fără nicio perspectivă, cu brațele încruciate și cu buzunarele goale.

Pe această cale s'a ajuns la minunatele juvaere, de o nesfirșită varietate, de atîta imaginație și delicateță din mormintele Faraonilor. Pe această cale, întrînd în prăvălia lui messer Tiziano, se forma tînărul Venețian, începînd cu măturarea atelierului, pentru ca să ajungă treptat la suprema onoare a figurii Madonei, și de aici bielșugul de talente și genii artistice din binecuvîntata Italie timp de atîtea secole, în cari, peste învățămînt, un astfel de învățămînt, nu-i răsărise în minte nimănui că ar putea să fie o „școală de Stat“.

III

Și pînă astăzi sînt meșteșuguri cari se învață, dar nu se predau în școli. Se lucrează așa de frumoase juvaere, dar școală de „juvaerologie“ nu există, de și sînt gata să-i fixez programul, cu geometrie, desemn de

toate treptele, mineralogie, istoria artei și, dacă vrei, și puțină istorie a Babilonienilor, Egiptenilor, ș. a. m. d. E adevărat că, dacă un învățămînt nu ajunge la școală, școala își războiește distrugînd învățămîntul. Astfel, cînd va muri ultimul ucenic al argintarului ieșan Elefterie Ropală, nimeni nu va mai ști cum se îmbracă o icoană cu argint și cum se suflă cu aur. Tot așa nu se mai găsește astăzi nimeni care să poată face o catapiteazmă adînc sculptată cu flori, frunziș, animale fantastice și linii ornamentale, acoperită cu stuc și polaită.

În celălalt domeniu de necesitate a învățămîntului, cel religios, înainte de creștinism, nu era necesară inițierea. În Egipt și Haldéo-Siria, riturile se deprindeau din ochi, dar tainele erau rezervate preoților. Ca să cunoști sensul ascuns al cultului lui Amonra, trebuia să începi prin a mătura și spăla lepezile templului și nimeni nu se îmbulzia să-l îmbie, și cu de-a sila, oricărui mucos din clasa a doua de liceu. La Greci, nici nu era misterul, afară de străine și ascunse culturi subterane ca acela dela Eleusis. Învățămîntul religios se găsea la teatru și pe frontonul Partenonului. Iar la Romani preotul știa superstiția, vraja, și cetățeanul numai datoria sa civică față de zeii oficiali.

Altfel la creștini. Religia lui Isus nu trebuie învățată; ea nu cuprinde crez și formule. E toată poezie și morală. Dar, cînd se amestecă filosofii, nu e tot așa: fiecare vorbește altă limbă. Împăratul a fixat apoi cu dela sine putere un singur adevăr, și acela trebuie știut; e o măsură de precauție față de eresii și o datorie față de Stat.

Dar acest învățămînt nu se predă între o oară de matematică și una de științe naturale, într'o sală albă, goală, unde niște copii plictisiți fac toate ghidușile. Și cel care vorbește nu e un tînăr licențiat în teologie, care a reușit la examenul de capacitate, dar a cărui viață însăși nu înseamnă nimic. Ci, în pridvorul unei biserici, în față cu frescele instructive, bătrînul preot al parohiei oficiază cînd își face lecția.

Nici aici nu mai e simpla formă, ca astăzi, ci împlinirea unui act firesc și util.

Dar, mai tîrziu, față de concurența calvinismului și a protestantismului, clerul catolic, Iesuiții au voit mai mult: să creeze pe creștinul cult, capabil de a rezista la orice ispită. Apare astfel școala care nu e nici pentru elevii săi, nici pentru societate în genere, ci pentru o categorie, bine determinată, de interesați.

Dar idealului iesuit i s'a adăugat sau i s'a opus, de Renaștere, un altul: acela al omului întreg, deplin, armonios, care să facă figură bună la o curte, într'o adunare, într'un salon. Pentru aceasta trebuie învățate și deprinse unele lucruri. În program vor intra o sumedenie de obiecte cari astăzi interesează mai puțin și nu folosesc de loc.

Acestea se amestecă într'un conglomerat fără principiu și fără direcție, într'o greoaie enciclopedie, care apasă un moment și dispare, lăsînd numai sentimentul timpului pierdut.

Va veni apoi și un alt interes din afară care să rețină, să acomodeze și să exploateze această școală, care n'a fost un învățămînt în vechiul și sănătosul înțeles al cuvîntului, pregătind dela primul pas pentru ceva anumit.

Suveranii absoluți aveau nevoie să li se

fabrice printr'o pregătire specială contribuabili supuși și soldați pentru războaie dinastice, răpind cât se poate din ceea ce pînă atunci își arogase Biserica. Avem deci școala de Stat din secolul al XVIII-lea a lui Iosif al II-a.

Ea dă și funcționari, birocrați acestei monarhii formaliste. Iată însă că în Napoleon I-iu răsare un om de geniu care înțelege să trateze întreaga societate ca o simplă mașină. Lui îi trebuie numai funcționarii casărmii sale și el dă forma definitivă școlii de astăzi.

Dar azi nu mai e omul de geniu, nu mai e cultul funcționarului, nu mai e lipsa de inițiativă cetățenească, precum nu mai e creștinismul bisericesc și omul de lume. Și totuși avem școala pentru ce nu e, și nu învățămîntul pentru ce este.

IV

Impotriva școlii de simplă formă, reținînd pentru un scop mai curînd vag copii și tineri cu aptitudini deosebite pe cari-i leagă în cadre stricte și strîmte programe generale și imutabile, stau și pînă astăzi vechi așezăminte și obișnuințe de învățămînt cari nu se pot distruge, și răsar din ce în ce mai multe înjghebări noi practice, pe cari oficialitatea le împiedecă de a se lega împreună și de a se organiza.

Și astăzi ca și în evul mediu, un cizmar, un croitor iau ucenicii pe cari-i vor și-i pregătesc cum li e placul. În deosebitele cariere spre cari deschide Universitatea teoretică și pretențioasă, se întîlnesc, alături, oameni cu

o inițiere pur practică, de al căror concurs nu se poate lipsi societatea. Precum, pe lângă arhitectul diplomat, cu lungi ani de studiu, este și maestrul de modă veche, care face casa mică pentru omul mic, precum alături de inginerul savant este mecanicul format pe lângă alt mecanic, dovedind o putere de gîcire neașteptată, tot așa și dincolo de ce dă Universitatea, pe lângă avocatul cu meșteșug de retorică și știință de drept roman, e notarul tradițional, dela a cărui practică și experiență Apusenii au atîta folos, și unde nu poate răsbate medicul cu titlul de doctor în-tilnești pe agentul sanitar, adesea o providență, pe moașa care e silită a face și medicină și chiar pe arhaica babă, pricepută în buruieni și în masagii.

Toate, ocupații cari nu se învață perfect scolastic, dar cari totuș prind așa de bine....

Venind acum la creațiunile noi și libere ale societății, încă de la jumătatea secolului al XIX-lea, cînd America se ținea în vechile forme engleze, fără a da nimic de la dînsa, un ministru frances cu orizont, Victor Duruy, și-a dat samă că un număr de frumoase lecții, une ori învățate pe de rost, la Sorbona, nu sînt de ajuns ca să formeze pe un cercetător istoric, și de-aceea a întemeiat, fără certificate la început, fără diplome la sfîrșit, o „Școală de Inalte Studii“, în care pentru orice materie nouă, după orice metodă personală, orice profesor, fără niciun concurs, poate ținea lecțiile pe cari le vrea. De fapt, nici nu e școală în vechiul înțeles al cuvîntului, ci, fără catedră și fără catalog, o experiență pregătește, într'o atmosferă de perfectă camaraderie, experiențele viitoare. În aceeași epocă, pentru a avea

profesori de liceu, s'a creat „Școala Normală Superioară“, cu singura teorie a unui număr de conferințe răslețe și cu tendința încercării directe asupra elevilor. Pentru ca Franța să aibă arhiviști și bibliotecari, s'a întemeiat „Școala Documentelor“ (*École des Chartes*). Și exemplul dat astfel pe lângă Facultatea de Litere va fi urmat pe încetul și în celelalte. Avem astfel la București, în fața Facultății de Științi, o școală de electricieni și una care dă chimiști practici, la cari deseori lumea recurge cu plăcere.

Plante noi ieșite din semințele pe cari le transportă în zborul său vîntul vremurilor.

Dar și cadrele, în ciuda rutinei de Stat, încep să se fărîmițeze. Pe cînd, de pe tribune libere, se răspîndește prompta și vioaia inițiere prin conferințe pe cari le țin oameni cărora li se cere numai să vorbească despre lucruri noi într'un chip interesant, America, interzicîndu-și amestecul oficial în predarea meseriilor, nu chiamă elevi la școala ei cu un singur program, ci dă copiilor și tinerilor împreună, mari și sănătoase clădiri, puindu-li la dispoziție clădiri în cari profesorii nu sînt alta decît niște călăuzi prin sugestie, în loc să fie niște transmițători prin impunere. Iar la Universități intră cineva adesea din viața activă pentru ca, atunci cînd vrea, și de cîte ori vrea, să se întoarcă înapoi în ea. Și e sigur că acest învățămînt va sfîrși prin a se organiza.

III. MONARHIA

I

În fruntea formelor politice cu care s'a ocupat secolul al XIX-lea, cu ale lui revoluții și fabricări de constituții, este fără îndoială regimul supt care omenirea a trăit atâtea veacuri înainte de epoca noastră: monarhia.

Francezii de la 1789 aveau înaintea lor ca reprezentant al principiului monarhic pe una din cele mai inofensive ființi care au purtat o coroană: pe Ludovic al XVI-lea. O lume întregă de „filosofi“ striga totuși împotriva lui: într'însul, în „tiran“, încunjurat de o întregă lume de adulatori parasiți, vedeau ei pricina tuturor relelor. Incapabili de a face o deosebire între ce era o simplă desordine financiară, între ce înseamnă o crisă a producției și a bogăției și între ce poate fi o răspundere politică, ei credeau că în înlăturarea regelui și întemeerea unei republice se află leacul pentru toate nenorocirile nației. Ludovic al XVI-lea a perit pe eșafod, dar prin voia străinătății biruitoare fratele său a recăpătat stăpînirea asupra Franciei scurse de cea mai măreață și istovitoare din tragediile războinice. El a putut să moară pe tron, dar al treilea frate a trebuit să-și caute un loc de agonie peste graniță. Regele poporului, Ludovic-Filip, a avut aceeași soartă. Chemat ca să facă ordine împotriva muncitorimii revoltate, Napoleon al III-lea n'a supraviețuit celei d'întîiu înfrîngerii. Aceasta pentru ca a treia

republică să se sperie rău de chipiul generalului Boulanger, să ajungă a se emoționa de domnii Maurras și Daudet și să permită a se afișa proclamațiile insultătoare ale ducelui de Guise, „Ioan al II lea, regele Franței“.

După războiul cel mare, popoarele însângerate și zăpăcite și-au căutat nu odată salvarea în republici, oricare ar fi caracterul lor ideal și social. Le avem astăzi în Franța, unde republica s'a afirmat prin posibilitatea de-a birui, în Portugalia, în Spania, în Germania, în Austria, virtual în Ungaria, apoi în Cehoslovacia, în Polonia, în Lituania, în Letonia, în Estonia, în Finlanda, în Grecia, în Turcia. Regalitatea, a rămas de un caracter ce samănă foarte puțin cu al trecutului, afară de Anglia, unde firma regală peste instituții medievale se păstrează neclintit. Astfel regalitatea italiană privește sforțările unei dictaturi ministeriale, cea suedeză trăește din teoria că autoritatea supremă e dedublată între rege și Statele suverane care formează Parlamentul, cea norvegiană e ca o magistratură republicană și cea daneză tot așa; cea olandeză e o datorie de recunoștință față de Casa de Orange; fără a vorbi de caracterul cu totul special al monarhiei albanese, instrument indispensabil pentru a împiedeca luptele de clase. Regalitatea belgiană ca și cea iugoslavă fac parte din cultul eroilor, iar noua regalitate românească se cere a fi încă definită în caracterul și drepturile sale.

Avem noi a face și aici cu o formă fără cuprins, de un constituționalism perfect și nul, sau supt forma aceasta monarhică se

pot grupa elemente de viață reală în domeniul politic, care nu și-ar putea găsi o altă întrupare? E o problemă de cea mai mare importanță, și pentru monarhiști și pentru aceia cari, legați de vanitatea cuvintelor, cred că ajunge a spune: președinte în loc de rege și a permite schimbări de persoană, la fiecare patru sau zece ani, pentru ca totul să se schimbe spre bine.

Pentru aceasta e necesar să aplicăm și în acest domeniu aceeași metodă care ni-a permis să introducem o oarecare clarificare și în celelalte.

Cred că metoda cea mai bună este aceea de a judeca monarhiile, în afară de caracterul însuși al monarhilor, după cum ele sînt: sau continuarea unor vechi stări istorice de caracter organic, sau înjghebări așa-zise constituționale create pentru a împiedeca o răsturnare de regim, sau, nu ctitorii monarhice pentru o națiune, ci, cum e în fasa din urmă la noi, ctitorii naționale pentru monarhie.

II

Monarhiile din întîia categorie, acelea care ele au întemeiat țara și strîns împreună societatea, trăesc în conștiința poporului și atunci cînd, momentan sau statornic, au dispărut. O abdicare sau o revoluție n'ajung ca să șteargă secole întregi de trecut neconținut creator.

Avem trei exemple și'n societatea europeană de după marele războiu.

Reichul german nu s'ar fi putut face fără o Prusie tare. Dar Prusia toată e o crea-

țiune a Hohenzollernilor. Electoratul de Brandenburg, pe care l-au căpătat ei la începutul veacului al XV-lea, venind din castelul lor suab, nu putea servi decât ca o basă. Un Albert Achile a pornit ofensiva noii constituirii. Peste câteva decenii, un alt Hohenzollern, sărind în altă țară, pentru a deveni mare maestru al Ordinului Teutonic, trece la protestantism și secularizează teritoriul călugărilor. Mai târziu, în secolul al XVII-lea, urmașii lui lasă acest teritoriu rudei din Berlin. Marea Baltică e încă a Nordicilor și Suedezii țin Pomerania. Marele Elector câștigă pentru dînsul acest term. Cînd lui Frederic I-iu îi trebuie o coroană regală, el nu ține samă de nimic decît de mîndria lui. Își iea titlul din Prusia, moșie a unor vechi barbari păgîni, și-și zice „rege în Prusia”, dar, peste tot ce aparține poporului german ca nație, succesorii vor prusianisa, deci degermanisa, toată moștenirea Marelui Elector, toți locuitorii ei fiind de-acum înainte supuși prusieni ai regelui Prusiei. Fiul lui Frederic I-iu, Frederic-Wilhelm, dă acestei țări făcută de dinastie, un tezaur și o armată. Frederic al II-lea o acopere de gloria victoriilor sale, îi dă un prestigiu și un sens moral; a anexat Silesia și puțin a lipsit să poată alipi Boemia, trăgînd o graniță dreaptă la sudul regatului său. După mari suferințe, Frederic Wilhelm al III-lea biruie prin Blücher pe Napoleon I-iu însuși. Romantismul lui Frederic Wilhelm al IV-lea a contribuit în felul său la o creștere de autoritate morală. Iar Wilhelm I-iu, avînd norocul de-a găsi pe Bismarck, s'a putut încorona împărat

german în galeriile lui Ludovic al XIV-lea dela Versailles.

Dar iată că, printr'o greșală mai mult a altora decît a lui, cel de-al doilea Wilhelm cade. În plină republică dela Weimar, cu un președinte fost muncitor, imperiul trăește însă în suflete. Un feldmareșal se impune ca nou președinte fiindcă a fost feldmareșal.

În noua sa situație îl înconjură respectul datorit unui monarh. Când patima populară ridică sus pe un Hitler, omagiul față de Hindenburg e o necesitate pentru dictator, și amândoi privesc pe Hohenzollerni mari și mici cu sentimente care samănă cu ale soldaților față de foștii comandanți.

Iată o altă țară de monarhie veche: Ungaria. Arpadienii, binecuvîțați de papa, au creat-o. Oricine moștenește coroana Sfântului Ștefan, cu sens mistic, se încorporează la sacra regalitate. Dar cel din urmă din ei se prăbușește. Coroana însă așteaptă, și titlul regal rămîne. Ceva din pompa medievală înconjură pe amiralul Horthy.

Habsburgii au cusut din petice Austria, reunind sub aceeași coroană „Statele ereditare“. Acuma, Impărat nu mai este. Dar republica socialistă lunecă în mîna unui cancelar care guvernează cum vrea, și fără parlament.

Statele, popoarele formate de dinastii se întorc dela sine spre amintirea lor ca spre o datorie.

Să nu ne înșele exemplul Franciei. Acolo, țară și popor sînt o creațiune a regilor. Ei, Capetienii, au reunit și contopit provincii și neamuri deosebite: Normandia întemeiată de Norvegieni, Flandra flamandă, Bretania, du-

cat al unei rase distincte, cele două Bur-
gundii, așa de germanice, Alsacia cucerită,
Lorena căpătată prin tratat, Provența roma-
nică, regatul visigot de Tulusa, Aquitania
bască. Unde te întorci, e opera acestor mo-
narhi, în oameni și lucruri cu ceva adaos
dela Napoleon I-iu și mai ales dela al treilea.
O mai mare operă de ctitorie nu se poate
închipui.

Burghezia franceză, originară din vechile
republici cetățenești, ține la o republică în
care oricine poate ajunge, dar în aclamațiile
care primesc pe Suveranii străini la Paris
este ceva care, peste capetele lor, caută, în
ciuda decapitării lui Ludovic al XVI-lea,
acest trecut.

III

Existența monarhiei constituționale este da-
torită ignoranței și confusiei, ceea ce explică
forma ei bastardă.

Oamenii din Franța în 1789 credeau că știu
ce este în Anglia, dela care, până la repu-
blică, au căutat să împrumute formele monar-
hiei constituționale și parlamentare.

Ei vor fi crezut probabil că e vorba
de emiterea unor idei de libertate pe care să
le fi presintat un număr de cugetători, pentru
ca în jurul lor să se fi purtat o luptă și să
se fi câștigat pe rând mai multe pozițiuni iar,
la urmă, să se fi stabilit o nou stare de lucruri.

De fapt nu e nimic din toate aceste închi-
puri. Avem a face cu instituțiuni pur feudale:
a parlamentului și cu așa-zisă „constituție“,
care nu e decât recunoașterea de către rege a

unor vechi instituții, de origine tot feodală, pe care el le cuprinde într'o așa numită „cartă“.

Pentru servicii și ajutoare pe care nu le prevedea Dreptul Feodal nescris, seniorul avea datoria, firească, de a-și întreba vasalii, cari, atunci și numai atunci, se strâneau în adunare și hotărau ce trebuie făcut. Pe lângă lorzi, tovarășii cuceritorului, erau acolo clerici, reprezentanți ai orașelor privilegiate și așa-numiții „cavaleri ai comitatelor“. Aceștia din urmă nu arătau nicio grabă de a-și parăsi ocupațiile și a se primejdui pe drumuri ca să participe la hotărîrea care se putea lua și fără dâșii. Aveau dreptul să aducă anume observații cu privire la administrație, de fapt simple plângeri, fără ca satisfacția lor să fie în legătură cu impozitele de votat. Periodicitatea parlamentelor, chemarea lor în chip regulat, e o cucerire mai târzie.

Iar, în ce privește „constituțiile“ engleze, „cartele“ regilor englezi, începând dela Henric I-ii, nu sînt altceva decît o colecție de privilegii, în folosul singurei clase domnitoare.

Toate aceste lucruri, strict și strâns engleze, sînt în legătură, nu numai cu trecutul, dar cu însuși spiritul poporului englez. Ele presupun, pentru a nu fi periculoase, atâtea așezăminte medievale, atâtea tradiții, atâtea obișnuinți, care nu sînt aiurea și nu se pot strămuta acolo, prin care se împiedecă orice dictatură a ideilor abstracte.

În țerile romanice și în cele germanice, care s'au luat după dînsele, așa-numitele revoluții, imitații nepotrivite ale celei, și ea întîmplătoare, dela 1789, au răsturnat tronuri fără să se aștepte la un așa de mare rezultat. Și s'au

găsit înaintea unor întrebări politice pe care nu le puteau rezolva decât copiind în pripă ce aveau la îndemână. La 1830, revoluționarii au fost numai câțiva deputați disolvați, plebea nestăpânită a Parisului și băieții dela Politehnică în uniformă militară; armata era toată în jurul regelui. La 1848, în Franța, iarăși câțiva politicieni nemulțămii, câțiva muncitori mânâți de invidia socială și nici măcar băieții dela Politehnică; pe regele Ludovic-Filip l-a speriat mai mult frica rudelor. La Viena, în acelaș an a fost o simplă demonstrație de studenți, înaintea căreia a căzut un întreg regim. Lucruri de plîns și de rîs. Uneori Suveranul, ca să nu fie răsturnat de stradă în forma materială, s'a distrus singur pe sine în ordinea morală, constituționalizându-se.

Ce înseamnă aceasta, se poate vedea în orice monarhie constituțională pînă astăzi și în chipul cel mai clar și la Francezii republicani.

Să ne aducem aminte ce spune, în memoriile sale, un om de valoare președintelui Poincaré despre dificultățile unui șef de Stat căruia președintele consiliului nu-i dă voie să trimeată o simplă telegramă către Papa și să apară pe frontul de luptă între soldații cari-și apără cu desperare patria.

Dar cine este un președinte de consiliu în monarhia constituțională, unde el are dreptul de-a executa programul său, de-a face numirile sale și de a scrie pagina de istorie pe numele său?

E șeful unui cabinet impus sau admis de majoritatea parlamentarilor. Dar cine sînt parlamentarii? Aleșii majorităților alegătorilor.

Dar ce e majoritatea alegătorilor? Unul mai mult de partea care a biruit. Unul care poate să fi fost în ziua aceea beat, bolnav sau necăjit. El, acel unul, va fi stăpânul țării și va influența asupra soartei omenirii.

Se înțelege că în aceste condiții monarhia constituțională e pentru Suveran o ofensă, iar pentru țară o cheltuială inutilă.

IV

O categorie deosebită a monarhiilor este cea condiționată, cu o anumită misiune care i-a fost încredințată fie de biruitorii asupra acestei națiuni, pe care deci îi represintă și față de cari e răspunzătoare, fie de națiunea însăși, care nu poate rezolvi anumite probleme fără de amestecul acestui fel de monarhii.

Ea poate fi deci, sau cu termen, până la îndeplinirea întreagă a acestei misiuni, sau permanentă, problema pe care e chemată a o soluționa prelungindu-se indefinit.

Cîteva exemple, cel din urmă dela noi, și deci capabil de a ne interesa mai mult, vor învedera aceasta.

După căderea lui Napoleon I-iu, învingătorii puteau să deie Franciei regimul pe care l-ar fi vrut: Napoleon al II-lea, fiul arhiducesei austriece Maria-Luisa, deci nepotul de fiică al împăratului Francisc; cine știe ce republică inofensivă; un suveran improvizat ca Eugeniu de Beauharnais, fiul Impărătesei Iosefina și soțul unei princese germane. S'a ales Bourbonul Ludovic al XVIII-lea pentru că unul din învingători, Țarul Alexandru, avea tendințe și dinastice și liberale și fiindcă

pretendentul se afla în Anglia, care doria să introducă pretutindeni formele sale parlamentare, sub un om fără valoare personală și fără ambiție.

Noul rege trebuia deci să domnească în anume forme și cu un anume spirit. Altfel întrebarea: cine trebuie să guverneze Franța se punea din nou.

Dacă, mine, dintr'un motiv sau din altul, formele sovietice ar dispărea în Rusia, cei Patru, admitând că legătura lor ar ținea pînă atunci, ar avea chemarea și puterea de-a decide asupra alcătuirii unei Rusii nouă. Dacă s'ar hotărî pentru o restabilire a monarhiei, i s'ar cere de sigur să ție samă de ce s'a petrecut și să nu încerce o periculoasă întoarcere integrală la trecut. Iar, dacă ar proceda altfel, restabilitorii țaratului ar putea face obiecții celui așezat în scaun de dînșii.

Iată acum casuri când nu biruitori streini, ci nația însăși atribue o misiune cuiva.

Voturile franceze la 1848 au mers către pretendentul Ludovic-Napoleon cu un anume sens. El avea datoria să sfarme anarhia muncitorească suită pe baricade, să proteje burghezia în munca și economia ei, să refacă material și moral Franța și să-i recapete prestigiul. Cât a observat acest pact tacit, pe care nu trebuie să-l confundăm cu o constituție, atîta timp el a fost, cu toate protestările ideologilor, un șef de Stat ascultat și iubit. Cînd, sub unul măcar din aceste raporturi, el n'a putut corespunde sarcinii sale, Imperiul al doilea a căzut.

La noi, în 1866, s'a realizat ceea ce de două generații cereau spiritele cele mai luminate și mai prevăzătoare: dinastia străină.

Ce a îndemnat oare pe acești oameni inteligenți și plini de experiență să exprime o asemenea dorință?

Era poate lipsa de stimă și de iubire față de neamul lor, care avea un așa de lung și de important trecut? Fără îndoială că nu.

Era oare credința că sîntem o țară încă înapoiată, căreia numai un strein respectat și temut ar putea să-i deie civilizația occidentală? Carol I-iu și-a închipuit-o cîndva, și s'au găsit, în Germania lui de origine ca și în România noastră, destui cari să-l întărească în această convingere. Dar nici el, nici ei, n'aveau dreptate. O civilizație nu se cântărește după întreținerea străzilor și numărul felinarelor, ci e un lucru de ordin moral.

Era poate pentru că n'aveam oameni, iar personalitatea prințului de Hohenzollern, locotenent în armata prusiană, era așa de cunoscută încît să trebuiască a atrage atenția noastră mai presus de personalitatea oricui? Dar Moldova avuse un om atât de superior, creator de primul rang, cum a fost Mihai Sturza, un om așa de nobil ca Grigore Ghica, iar în Muntenia Bibescu fusese un distins spirit romantic și Știrbei arătase de ce este capabil un om de autoritate, fără a mai vorbi de toate însușirile adunate în Cuza-Vodă, întemeetor al unei lumi nouă. Prințul Carol era un tânăr onest cult, simpatic, și-atîta tot.

Atunci de ce a fost chemată, respectată, mai tîrziu și iubită, încunjurată de avantagii ca nicio altă regalitate europeană, dinastia străină?

Pentru că ea trebuia să îndeplinească o misiune, cu Constituție sau fără: să împiedece luptele pentru tron între aceia cari se întâmplaseră să aibă un Domn în familie și să

împiedece frământarea pentru putere a clien-
telor boierești, mascate pe urmă supt firme
ideologice de partide apusene.

Cu amatorii de Domnie din fericire s'a
sfârșit.

Dar rămîne a doua parte dintr'o misiune
precisă: a se asigura libera concurență a me-
ritelor și în viața politică, în loc ca monarhia
să se puie la remorca partidelor ori să creeze
însăși, astăzi, partide care s'o stăpînească
mîne.

V

Mărgenită la așa-numitele atribuții consti-
tuționale, Suveranul atîrnînd de un prim-mi-
nistru, pe care trebuie să-l asculte, însă are
voe să-l dea afară, Monarhia sau surogatul
ei cu termen, care e presidenția de republică,
nu sînt decît forme care se duc. Niciun om
cu bun simț nu va admite că a face pe un
rege sau împărat sau prinț să cetească maie-
stos și solemn înaintea parlamentului un text
pe care nu l-a redactat și'n care n'are voe
să se amestece este un act care să ridice au-
toritatea de care astăzi este așa de multă ne-
voe.

Oricare i-ar fi originea, monarhia trebuie
să fie activă, firește potrivit cu originile și
cu chemarea ei. Întru aceasta ea se poate
sprijini pe un caracter reprezentativ mai mare
decît al oricărei altei puteri în Stat. Membrul
unei dinastii poate vorbi și în numele operei
îndeplinite de înaintașii săi și anume cu atît
mai mîndru, cu cît ei au fost mai nume-
roși și isprava lor mai însemnată. Suveranul
poate obiecta oricărei încercări ministeriale

de a face operă socială numai pentru că partidul reprezintă o anume clasă, că el înfățișează nația întreagă cu toate clasele ei, oprindu-și astfel de pe o cale periculoasă sfătuitorul său momentan. Când se vorbește de partid, el poate obiecta că nici acest cuvânt măcar nu se găsește în actul constituțional pe care a jurat să-l observe. Când îi răsare cineva înainte cu încercarea de a distruge ceea ce a făcut înaintașul, șeful Statului poate răspunde că iscălitura sa pusă supt opera amenințată nu e o simplă formalitate, ci-l angajează cu toată credința și onoarea sa, așa încît o schimbare nu poate rezulta decît din convingerea că o cer neapărat împrejurările, iar nu dintr'un singur vot de club.

Cine însă poate îndeplini, în afară de dînsul, de Suveran, ceva atît de important în viața unei societăți?

Dar pentru aceasta se cere ca Suveranul, și Statul însuși, pe care-l conduce și-l întrupează, să-și mărginească strict cercul de acțiune, pentru ca nu cumva un amestec necentenit, nedorit și adeseori incompetent să compromită și Coroana și Statul și autoritatea publică. Nimic nu e mai periculos pentru monarhie decît wilhelmianismul, adevărată ediția contemporană a neronismului. Cei din tîiu ani de domnie ai fostului Suveran german au dat dovada unei mari inteligențe, unui deosebit talent, unei adevărate patimi pentru acțiune și unei pretenții universale. La manevre făcea discursuri pe care le-ar fi admirat advocații, în cartea de aur a primăriei din Berlin învedera cunoștința lui Homer, exprimîndu-și crezul că „nu e bine stăpînirea mai multora, ci unul singur să fie stăpîn“; în

materie economică, apăra ideia canalelor, în chestii externe se bătea cu Anglia. Iar rezultatul a fost că Bülow, cancelarul său, l-a desavuat în plin parlament și că, după înseși mărturisirile fiului său, teribilul împărat a trebuit să se pună în pat, dar nu și-a putut izgoni ministrul.

Ce exemplu a fost în schimb Carol I al României! Il vedeai rar, dar când trebuia, și știa să deie oricărui cuvînt, oricărui gest al său întreaga autoritate cuvenită. În jurul său, ca intim, n'a stat nimeni. Și a fost bine așa.

Monarhul modern și consilierii săi trebuie să-și dea seama de un lucru hotărîtor. Societatea își ajunge ea însăși în cele mai multe domenii. Ea, mai veche decît toate formele de guvern, n'are nevoie să i se spună cum să-și facă școlile, cum să-și orînduiască spitalele, cum să-și organizeze muzeele, cum să-și desvolte cultura, cum să se roage lui Dumnezeu. Nu un politician cu cîteva clase ori un monarh nu încă format au să i-o spue, trecînd peste atîția oameni bătrîni, serioși și pricepuți. Oricine are, neapărat, dreptul de a se compromite, dar nu și acela de-a scădea autoritatea necesară care-i este încredințată.

Statul să-și ție funcționarii lui, poliția lui, jandarmeria lui, diplomații lui, armata lui. Monarhul să asigure continuitatea și să impuie respectul. Iar încolo lumea cere numai să fie lăsată'n pace ca să elaboreze încet și sigur formele noi care se desfac din vitalitatea de astăzi.

III

REALITĂȚILE CARI VIN

I. INCERCĂRI DE ORGANIZARE POLITICĂ

I

Societatea, căreia i s'ar întoarce atribuții luate de Stat, fără ca el să fie în stare a le îndeplini cum trebuie, are nevoie, firește, de o anumită organizație a ei pentru ca să reia sarcini părăsite de-atîta vreme. Căci nu fiecare în parte, ca individ, poate să lucreze la îndeplinirea unei misiuni care a devenit așa de complicată tocmai prin amestecul stăruitor al Statului.

Odată, societatea avea organe care au fost prigonite și distruse.

Asupra lor, ca și în general asupra lucrurilor odată înlăturate prin violență, se poate reveni numai cu greu.

Existase odată, cu un Stat slab, cu o monarhie de simplă presidență, o lume de provincii care fuseseră la început State și de cetăți trăind într'o stare de aproape desăvîrșită autonomie. Dar, pe lângă acțiunea, prigonitoare, a regalității însăși asupra cetăților, umilite și sărăcite, peste tot acest complex de formațiuni organice trecuse ruloul compresor al revoluției franceze și se exercitase acțiunea de măruntă fărâmițare a regimului napoleo-

nian abstract, lucrînd cu individul ca atare.

La așa ceva nu se poate întoarce Apusul, și cu atît mai puțin noi înșine, cari n'am avut cetăți, orașele noastre fiind numai o aglomerație de sate cu bisericile lor, lîngă strada negustorilor, cercul bisericii și colțul boierilor sau boierinașilor. Satul singur, temeiul vieții noastre istorice, originea concentrărilor noastre de mai tîrziu, poate fi ocrotit și dezvoltat iar, în ce privește provincia românească, Basarabie, Bucovina, Ardeal, Banat, ea a fost numai opera trecătoare a străinului, și e o greșală că totuși o păstrăm întru cîtva. Regionaliștii noștri ar trebui să înțeleagă un lucru; că, îndeplinindu-se un program boilic oarecare, ei, mai puțin pregătiți, s'ar găsi, în locul unei colaborări la București cu generozitatea fraților, acolo la ei într'un neconținut conflict cu naționalitățile, cărora nu li se poate răpi dreptul și cari nu au niciun motiv de cruțare.

Dar nevoile zilei de astăzi trezesc pretutindeni tendinți de nouă organizare, care sînt vizibile mai ales în America, iar, în Europa, cu deosebire în țeri de o mai răpede evoluție, deci în Germania mai mult decît în Franța.

Aceste tendințe sînt: unele de ordine materială, altele de ordine morală.

Cele dintîu vin, natural, din noile condiții ale muncii, din noile forme ale distribuției. Oamenii se grupează, oricare ar fi originea și calitatea lor, oricare ar fi chiar cultura și averea fiecăruia — și, în Italia, d. Mussolini a văzut-o foarte bine, — după natura ocupațiilor lor. Aceasta nu exclude, neapărat, și grupările de clasă, dar puterea acestora, a sindicatelor și uniunilor, care au trebuit să

fie reglementate de Stat, dar au luptat dese ori contra intereselor lui, este în scădere față de un solidarism pe care criza e chemată a-l accentua din ce în ce mai mult.

Aceste formațiuni de interese statornice se pot coalisa între dinsele, formînd factori de viață modernă așa de puternici, încît Statul se pleacă în calea deslănțuirii lor.

Astfel, cînd, în America, sînt alegeri pentru Congres sau pentru Prezidenția Republicii, ce mai înseamnă vechile partide, care dau astăzi doar liste de candidați, republicanii și democrații, nume de pură datină și programe de mult perimate? La înmormântarea unui Taft, fost președinte și pe urmă șef al Justiției, câteva cilindre singure represintau legăturile de club. Incolo, cine se luptă, cheltuește și caută să decidă sînt tovărășii de ordine economică, și războiul alcoolului nefiind decît unul din aspectele legăturilor dintre capitalist și muncitor, care nu trebuie să bea ca să lucreze mai mult și mai sigur.

Ce rol însemnat joacă astăzi în Germania taberele grupărilor de agricultori, de mari industriași, Konzernurile de industrii care pot să ajungă stăpînii întregii societăți germane?

Și, în domeniul financiar, oare un grup de bancheri nu este astăzi mai mare pe lumea întreagă, capabil să dăslănțuiască și să taie crizele, șefii de Stat și șefii de guvern stînd adesea înaintea lor ca niște umili servitori?

Mai puțin observate, asociațiile morale au urmări care surprind și sperie și pe politicienii cei mai siguri de sine și mai prevăzători.

N'a fost uimire pentru toți cînd Italia s'a desfăcut din legăturile ei politice și, la glasul unui poet, a pornit în direcția cealaltă? N'a

dat tot ea uimitorul spectacol neașteptat al milioanei, care au creat regimul fascist? Și cine ar fi crezut că în Germania un om fără trecut și fără merite va fi ridicat la cea mai tiranică dictatură de o astfel de neașteptată asociație a spiritelor?

II

În societățile de astăzi o autoritate se ivește de la sine, care se așează alături de autoritatea monarhică, oricare ar fi caracterul acesteia, și o poate înlocui, permanent sau numai provizoriu.

Spiritele ușoare, dintre oamenii de stânga, stăpâniți și fermecați de formula democratică, mai pură și mai exclusivă în Franța, se pare că nu au înțeles de ce și pot să condamne aceste manifestații spontane pe care Statul basat pe vechile principii caută a le combate în zădar, tratînd asemenea manifestații de: dictatură.

Cercetarea deosebitelor „dictaturi” arată lesne că nu este vorba de același fenomen, presintîndu-se pretutindeni în aceleași forme și aducînd pretutindeni aceleași rezultate.

S'a vorbit și la noi de dictatură, calificăție pe care au prins-o îndată ziariștii și cugetătorii democrației apusene, când regele s'a adresat la un om fără partid mare și fără intenții de a governa pentru partid, care apoi s'a adresat și el corpului electoral și acesta i-a dat încrederea sa. Atitudinea romantică a cîte unui ministru care voia să se arate grozav n'avea nimic a face cu fondul. Iar cîteva decrete de dizolvare sau de înlăturare a unor funcțiuni superflue nu ieșiau întru nimic din

datina țerii. Niciodată nu s'a guvernat ținându-se samă mai mult de situația în parlament și de opinia oricui era represintată într'însul.

S'a pus în legătură pretinsa dictatură românească de-acum vre-un an cu dictatura spaniolă care a costat pe Alfons al XIII-lea tronul. Dar nu era nici o asemănare. Regele Spaniei n'a chemat la putere pe Primo de Rivera. Acesta n'a urmărit puterea, care i s'a impus de un grup de ofițeri. E adevărat că presa a fost înfrîntă și că, un timp, n'a funcționat parlamentul. Dar scopul ce se urmăria era bine definit: un moment de odihnă și de muncă în luptele dintre partide.

În Portugalia vecină, regele fusese omorît împreună cu moștenitorul tronului pentru că dăduse „dictatorului“ Franco sarcina de a scăpa țara de parazitismul politicianilor. Fiul mai mic al celui asasinat a trebuit să abdice. Președinția de republică a unui militar, care guvernează cu parlamentul, n'are nimic a face cu regimul lui de Rivera.

Italia trebuia să se apere contra comunismului înstăpînit în fabrici și chiar la țară. Reacțiunea foștilor luptători organizați a dat atotputernicia d-lui Mussolini, care e astăzi cel mai strașnic creator în toată Europa. Aici însă nu e republica de caracter permanent, ci, lângă rege, provisoratul de cărmuire al unui om de genială energie.

În Germania, un om fără trecut ajunge a dispune de atâtea milioane, hotărînd și asupra drepturilor de progenitură ale supușilor săi. El se adaugă la un președinte de republică, și acesta profesează sentimente de credință față de suveranul său exilat.

În Austria este și președintele de republică și șeful de guvern care face tot ce vrea.

Ungaria se declară regat, dar un regent pe care nu l-a ales nimeni, ci s'a trezit așa la locul lui, nu dă drumul regelui să se întoarcă.

În Turcia un ofițer a luat pentru sine toată puterea până într'atâta încît e o crimă de Stat să porți altă pălărie și să întrebuițezi altă ortografie decît acelea pe cari le vrea d. Mustafà-Chemal, și președinte de republică și șef de guvern.

Și mai este o „dictatură“ pe care n'o vede nimeni, dar a cărei putere se simte în inima tuturor cetățenilor unei țeri civilizate, o dictatură de asentiment general, neavînd altă bază decît cea morală. Dar în ce măsură ! E dictatura președintelui Masaryk.

De unde vin ele însă toate ? De la principiul concurenței meritelor, pus, dar nu și observat, de marea revoluție franceză. Merite fără specialitate politică, de oare ce pînă nu vine cineva la guvern nu se știe de ce este capabil, iar de la o guvernare la alta apar alte probleme, care cer alte însușiri. Oameni întregi, nu oameni de specialitate, oameni de risc, nu de oportunitate, oameni cari să fie legați numai de misiunea lor.

Națiunile, tot mai strîmțorate, se îndreaptă firește către dînșii. În ce chip ei se pot înțelege și conlucra cu monarhiile permanente sau preșidențiile alese, acesta este un lucru, care, variază de la o țară la alta și de la o epocă la altă epocă.

II. MIJIRI ECONOMICE

I

Cum se operează în ordinea culturală cu noțiuni demodate, ca școala, și în ordinea politică de-asemena, cu termeni ca „republică“, „monarhie“, „constituție“, în sensul vechiu al cuvîntului, tot așa se face, de multe decenii și pînă la zădărnicia conferințelor mondiale de ieri, cu noțiuni economice și sociale așa de perimate cum sînt „capital“, „muncă“, „plus-valoare“, „concepția materialistă a istoriei“, „lupta de clasă“, repetîndu-se lucruri de mult demodate cu privire la „producerea, împărțirea și consumarea bogățiilor“.

În schimb, nu se văd toate semnele de solidarizare a ziselor clase, de nouă alcătuire organică și de schimbare a sensului noțiunii chiar de muncă, pe care le cere și le impune epoca noastră.

Nu se poate să nu zîmbesc atunci cînd cugetători cari nu știu nimic din istorie sau știu ce se știa pe la 1850, vorbesc cu patos, potrivit cu acea doctrină a materialismului economic, de veșnicia și necesitatea luptelor de clasă, care ar fi fenomenul de căpetenie în desvoltarea omenirii. Dar la Atena, ca și în republiciile italiene din evul mediu, dacă este o luptă de caracter economic, ea se poartă, după rosturi general umane, ba chiar și animalice, între „grași“ și „slabi“, „grașii“ de astăzi putînd fi „slabii“ de mîne, căci nu e nicio permanență de condiție. Cum, de altfel, această luptă imensă și confuză nu pleacă de la un principiu, nu urmărește un scop, și,

dacă dă accidente istorice, nu face istorie. Mari solidarități legale sînt de fapt situațiile cari se văd mai des în aceste două epoci din istoria omenirii.

Nu se poate vorbi, într'un atelier anterior secolului al XIX-lea, de capitalism și de muncitori. Lumea lucrează împreună, micul măturător de scînduri avînd să ajungă și el, la vremea lui, patron.

Invențiile de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea au creat fabricile. Cele d'întîiu, în Anglia, erau foarte adese ori ale inventatorilor înșiși, simpli maieștri, iar cei întrebuițați la țesătorii și uzine neavînd nici o pregătire și adesea nicio permanență, fiind mai mult oameni fără căpătîiu, veniți de pretutindenii și meritînd foarte puțin interes. Contactul între negustorul cu banii, muncitorii de fabrică și țeranii din împrejurimi îl vedem astăzi foarte bine din povestea, pe care am dat-o în recentul meu volum de documente ale companiei grecești din Brașov, a unei încercări industriale în Țara Birsei.

O „chestie muncitorească“ s'a pus întîiu în Anglia și Franța de pe la 1820—30 din motive deosebite, cu totul speciale, și care n'au nimic a face cu iluziile marxiste de ieri sau astăzi. Englezul, om al Bibliei, și-a pus întrebarea de ce nu s'ar purta grija acelor oameni săraci muncind obscur în condiții sub demnitate umană; de aici „socialismul“ lui Owen. Francezul, fiu al Marii Revoluții, s'a întrebat de ce n'ar putea să aibă oricine ceea ce iese în chip firesc din mijloacele sale naturale valorificate prin muncă; de aici saint-simonismul și phalansterele lui Fourier.

Și una și alta nobile concepții, hotărît o-

puse grosolanului materialism de mai târziu. De o parte, religiozitatea engleză, care înalță, acțiune asupra sentimentelor omenesti, fără care nu se poate face nimic durabil. De alta, cultul francez al muncii renovatoare prin care se poate ajunge oricât de sus și căldura unui activism înflăcărat care a dat omenirii istmurile de la Suez și Panama și zăgăzuirea Nilului, ca și minunile expozițiilor universale, în epoca lui Lesseps și Eiffel.

Alături însă, America lucrează numai pentru câștig, cu oameni veniți de oriunde. Europa se uită cu atenție și interes. Apostolii renovației călătoresc peste Ocean: Owen însuș, List, Chevalier. Se întâmplă că un regim politic și social de comprimare, al lui Napoleon al III-lea, ocrotește concepții economice mărgenite, brutal materialiste, în acelaș timp când pozitivismul filosofic al lui Auguste Comte închide cerurile metafisicei. Karl Marx, spirit evreesc de factură franceză, vine întreg de-acolo, cu teorii azi așa de învechite și a căror zădărnicie o invederează falimentul revoluției socialiste din Rusia.

Dar dela el încoace totul s'a schimbat. Știm mult mai mult decât la 1860, și în economia politică. Capitalurile nu s'au concentrat în mâna câtorva oameni, ci mii de acționari sînt interesați într'o întreprindere, ei putînd fi înșii muncitori și chiar muncitori săraci. Conducătorii sînt tehnicieni, participanți și ei la muncă. Cele două tabere, neted deosebite, nu se mai văd.

Apoi întinderea industriei opune în fiecare țară un centru producător altuia, cu capitaliști și muncitori cu totul. Concurența între țeri formează blocuri de solidaritate națională

integrală. În marele războiu națiunile în total s'au încăerat pentru satisfacții materiale. Și autarchia de astăzi, necruțătoare, dușmană a umanității, pune fiecare nație în fața celorlalte, făcând să tacă glasurile de învrăjpire socială. Industria, toată industria ca și agricultura, toată agricultura, stă astfel gata de luptă, cu frontul de mitraliere la graniță.

II

Nimic n'a fost mai folositor pentru demodarea vechilor noțiuni în domeniul economic decât criza ultimului timp.

Ea a strâns lumea așa de mult între marginile fiecărui Stat, în cît clase care se dușmăniau au ajuns să-și dea samă de nevoia neapărată a unei colaborări continue și sincere. S'a văzut că, în concurența teribilă între autarchii, capitaliști și muncitori pot să cadă împreună. Vechile visuri de „Internaționale“ au trebuit să se risipească atunci cînd s'a constatat că fabrica unuia caută să omoare fabrica celuilalt cu tot ce se găsește 'ntr'însa fără deosebire. Insuccesul sforțărilor sovietismului supt forma Internaționalei a treia în lumea muncitorească din centrul și apusul Europei este și el plin de învățăminte. Fiecare se uită cu îngrijorare în jurul casei sale.

Dar orice operă de cuminte și onestă colaborare creiază neapărat factorul moral, fără care de altfel nimic nu se poate face și nimic nu se poate înțelege.

Materialismul economic s'a dovedit din ce în ce mai mult neputincios: e orb cine nu vede. Peste desgustul de dînsul, omenirea se

îndreaptă către o nouă ordine morală. Fără
 trezirea sentimentelor bune între oameni și
 grupurile de oameni, fără o înviere a iubirii,
 toată această civilizație e osîndită să cadă la
 pămînt ca s'o prade Chinezii și Negrii. ✓

În această ordine morală nouă, care-și va
 rîde de toate superstițiile și pedanteriile noas-
 tre, cu terminii tehnici predicați de pe cate-
 drele din Berlin și compromiși în conferințele
 internaționale, însăși noțiunea muncii va trebui
 să-și schimbe total sensul. Acea noțiune pe
 care o îmbrăcăm într'un cuvînt unguresc care
 înseamnă și tortură: *chin*, pe când avem fru-
 mosul cuvînt latin de *lucru*, care înseamnă:
 cîștig, spor, iar lucrătorii, cu capitalist cu tot,
 sînt colaboratori pentru spor și cîștig.

Nu știi ce spirit semitic de sinagogă vor-
 bareță și leneșă a creat acea oroare morală
 care este osînda lui Adam, sortit să lucreze
 pentru ispășirea păcatului său, noțiune care a
 intrat apoi prin creștinism în atitudinea părții
 celei mai bune din lume față de orice activi-
 tate (mă întreb cum trebuie să judece această
 pedeapsă teribilii noștri concurenți, Japonezii).

Lucrul, activitatea este de fapt elementul
 esențial în viața esențială a lumii. Cel mai
 mic fir de iarbă ni dă aceeași lecție ca și
 marile sisteme planetare. Chiar atunci cînd
 activitatea creatoare, însușire divină, nu pro-
 cură o satisfacție imediată are cineva măcar
 simțul liniștitor al datoriei îndeplinite.

E adevărat că supt pămînt rădăcinile, ins-
 tințele, se luptă neconținut dar ele rămîn
 acolo supt pămînt, pe cînd în libertate și lu-
 mină cotorul înnalță frunză și floare. În viața
 economică facem contrariul: ascundem partea
 izbîndei, a triumfului și scoatem la iveală
 numai asprimea rădăcinilor pline de țernă.

Intre religiile viitorului, cea d'intîiu trebuie să fie a muncii curățite, dorite, iubite. Visul Saint-simonienilor trebuie neapărat prefăcut în realitate.

Dar pentru aceasta se cer schimbări esențiale în sistemul actual al muncii de fabrică, în care s'a ajuns acolo, încît fabrica există pentru ea însăși.

Nu i se poate cere acelui care face anonim numai o parte dintr'un lucru să simtă o deosebită plăcere într'un rezultat care nu oglindește întru nimic personalitatea lui și în care opera lui, asemenea cu a măgarului orb care scoate apa dintr'un puț spaniol, nu se poate recunoaște nici de dînsul nici de alții.

Intre ce poate da mașina și ce pretinde sufletul uman trebuie să se găsească un mijloc de înțelegere. Se va zice că astfel producția scade; se poate, dar nu ne dăm seama oare că fabricăm în mare parte obiecte pe cari societatea nu le cere, cari rămîn nevîndute, uzînd în acelaș timp și materia primă, care nu se poate reface, și sănătatea umană, care nu se mai poate drege?

Făcînd printr'o colaborație însuflețită ce trebuie și cum trebuie, lucrătorul ar găsi cu prisos un timp, nu pentru neacțiune, ci pentru o acțiune culturală prin care singură își poate cîștiga întreaga valoare de om.

III. PROBLEME FINANCIARE

I

Aceleași discuții nesfârșite și cu tot atîta folos se fac, dela marele războiu încoace, din

lună în lună și din an în an în jurul concepțiilor învechite din domeniul financiar, grămădind înaintea bietei lumi iluzie peste iluzie și desiluzie peste desiluzie.

Ele privesc două domenii: al monedei și al budgetului.

În ce privește pe cel dintîiu, nu se observă în de ajuns că discuțiile zădarnice n'au măcar farmecul noutății.

Cercetînd pentru alt scop anii dintîiu ai revistei „Convorbiri literare“, am găsit o dare de samă a lui A. D. Xenopol despre un tratat de economie politică de I. Strat, în care se găsesc față'n față păreri despre monedă care și astăzi împărțesc pe economiști în zodia valorisării, devalorisării și revalorisării.

Pentru Strat moneda este o marfă: mai multă, mai ieftină, mai puțină, mai scumpă. Pentru Xenopol, este și altceva: regularizarea schimbului și marea ajutătoare a circulației: sunt bani mulți, circulația este răpede, ca și cum orice circulație, și cea mai febrilă, mai desordonată și mai anarhică, ar reprezenta scopul principal pentru care trăește o societate economică.

Aceasta e doctrina berlineză, a „național-economiștilor“, a căror influență s'a exercitat prin elevii lor asupra lumii întregi.

Lipsește prea mult reprezentanții unei a treia concepții: că moneda a ajuns să fie un simplu indice de valoare și poate nici cel mai simplu, nici cel mai practic, de care se leagă o mistică a încrederii, care-și are originile în psihologia neconținut schimbătoare și unenori, ca astăzi, violent schimbătoare, a popoarelor.

Metoda istorică, bine înțeles cea cu totul

liberă, care pleacă de la faptele singure, iar nu aceea, falsă, care le spune unei diformății cerute, de principii prestabilite, poate să fie folositoare și în acest domeniu.

La început autarchia individuală n'a avut nevoie de niciun schimb. Pe urmă un început de specializare, a creat schimbul acesta. Un obiect se dădea pentru altul, socotit de aceeaș valoare; la noi sistemul a continuat pe alocurea și până în sec. al XVII-lea cînd în contracte se vorbea de, bani, dar, în realitate, circulau, prețaluite numai într'o monedă neexistentă, obiectele înseși.

Dela o vreme un obiect mai rar, mai transportabil, mai frumos și mai util a fost ales ca element mijlocitor în locul schimbului direct. Astfel, la început, secerile preistorice, cari se găsesc și la noi, barele sau lingourile de metal—și, pe la 1600, tezaurul Sultanului, pentru a falsifica moneda, prefăcea monedele în lingouri și apoi lingourile în monede—, bucățile masive de metal prețios cari aveau o permanență prin aceea că numărul minelor și producția lor rămâneau aceleași pentru multă vreme.

Pe asemenea bucăți de aur și de argint se adăugia printr'o pecetie garanția de autenticitate. Instinctiva necesitate de frumuseță a poporului grecesc a prefăcut aceste bucăți de o formă brută în monedă.

Cu vremea au fost multe monede, dar dintre dînsele s'a ales pentru uzul internațional aceea care se bucura de o mai bună reputație; astfel în prima parte a evului mediu, moneda de aur bizantină, pe care un rege indian, alăturînd-o cu cea corespunzătoare a regelui Persiei, ajungea la concluzia că Bizanțul este

mai tare decît țara acestuia ; *besant* în franțuzește ajunsese a reprezinta ce este mai bun și în ordinea morală. Florinul florentin a avut apoi aceeaș hegemonie, ca și, în Orient, prin unele părți și pînă astăzi, talerul Mariei Teresei.

Hîrtia-monedă, apărînd în Anglia secolului al XVII-lea, pentru ca Law să încerce a o încetățeni și în Franța, a pus problema pe o bază abstractă, dându-i ca bază încrederea, un fenomen psihologic, variabil, capabil de toate dezastrele și de toate refacerile, căci controlul material, supravegherea de fiecare moment sînt imposibile. Catastrofa financiară provocată de războaiele napoleoniene, legăturile inextricabile ale unor economii naționale înebunite de succesele lor au suptiat tot mai mult această bază, scăzîndu-i materialitatea incontestabilă.

S'a ajuns acolo astăzi, încît moneda bună e aceea pe care o crezi bună și care deci poate fi mai bună sau mai rea printr'o iluzie sau printr'un artificiu.

Să ne gîndim la danțul de ieri și de azi al dolarului.

Dar situațiile morale instabile nu admit necentenita violare brutală a teoriilor și conferințelor. Cu cât vor fi ele mai multe, cu atîta va merge mai rău. O întregă concepție trebuie uitată, o întregă practică părăsită.

De la sine, viața popoarelor găsește forme noi. Câte monede de necesitate n'a creat marele războiu! Fabricantul american bate monedă pentru muncitorii săi.

Moneda n'a fost totdeauna de Stat și poate să înceteze de-a fi exclusiv a Statului, pe care-l încurcă și-l compromite. Să revină la ce este, la ce poate fi!

Dar, între State, nu spune oare nimic formula, care mijeste, a schimbului direct de mărfuri, în care Statul n'are alt rol decât acela că garantează și adună?

Rusia sovietică l-a practicat ieri, România îl propune azi.

II

O altă dogmă din lumea veche este a bugetului pe care mai mult decât un ministru de Finanțe îl consideră ca fiind ținta de căpetenie a eforturilor sale, uitând că, lucrul de căpetenie fiind starea morală din care vine munca onestă și ordonată a unei societăți, bugetul se subordonează unor necesități care vin din toată starea economică și sufletească a ei.

Se consideră astăzi acest buget ca fiind o formă dacă se poate invariabilă timp de un an a unui proiect de echilibrare a veniturilor și cheltuielilor unui Stat, cu menținerea cât se poate de deplină a salariilor cuvenite funcționarilor săi.

În ce privește aceste salarii, se consideră prea adesea legătura lor cu Statul ca avînd caracterul unui contract, de care zisului Stat nu i-ar fi permis să se depărteze. Și de-aici o întreagă teorie potrivit cu care funcționarii ar avea și dreptul de-a se sindicaliza, intrînd eventual și în luptă cu Statul, pentru a se respecta ceea ce ei consideră ca fiind dreptul lor intangibil.

Concepția e cu totul greșită. Funcțiunea de Stat și întrebuințarea la un patron sînt două lucruri cu totul deosebite. Funcționarul nu este altceva decât coborîtorul pacific al

leuzilor cari încunjurau pe regele germanic din vremea invasiilor, avîndu-și partea din pradă, cîtă era. Apoi au fost devotații servitori ai regelui absolut. Chiar în unele industrii care sînt în legătură cu interese mari ale societății, nesuferitoare de zăbavă, niciun conducător de Stat cu constiința răspunderilor sale nu poate să îngăduie mișcări greviste.

Cercetînd lucrurile istoric, budgetul nu se înfățișează în viața englesă așa cum își închipue cei mai mulți din păstrătorii unui calcul general, unic și centralizat. Vechii regi ai Angliei cereau vasalilor lor o contribuție care varia după necesitățile Coroanei; socoteala sumei acordate se făcea numai între Suveran și agenții săi; nici vorbă de prevederi ale unor încasări pe cari nu le făcea regele prin oameni ai săi. Nici vorbă de plata regulată a unor salarii stabilite odată pentru totdeauna.

Funcționarii din vechiul regim occidental cumpărau funcțiile lor și se plăteau de aceea cari aveau nevoie de serviciile lor. Iar instituțiile își aveau fiecare înzestrarea lor în moșii, în venituri de la orașe, în vămi, ș. a. m. d. O socoteală de venituri și cheltueli echilibrate s'a făcut în Anglia abia pe la 1760 cu această „pungă“ (*bougette*) a regelui și, peste vre-o douăzeci de ani Necker, însuflețit de abstractul spirit filozofic al timpului, a încercat-o în Franța.

Vechiul regim ne pare nouă, cari am primit formele, netede și dure, ale revoluției franceze, cofuus și difus. Dar e înainte de toate foarte practic. Și de la dînsul avem de reintrodus, potrivit tocmai cu multiplicitatea și delicatetea relațiilor bănești în lumea noastră contemporană, anume lucruri esențiale.

Statul nu va mai fi încurcat numai atunci cînd va reveni la localismul bugetar atît de mult desprețuit, cînd fiecare grup își va căuta de micile lui venituri și de micile lui cheltuieli, Statul rezervîndu-și doar grija, care nu poate fi îmbucățită a armatei și forței publice.

El va trebui să restabilească în cea mai largă măsură sistemul înzestrărilor în locul acelora al plăților, cum am încercat s'o fac la Instrucție prin proiectul de economii din Mai 1931.

Iar funcționarii vor trebui să înțeleagă acest lucru elementar că și ei cu lefile lor trebuiesc supuși fluctuațiilor de ani buni și ani răi la care sînt supuse toate categoriile muncitoare ale unei societăți.

A complica tocmai pentru a simplifica este și în acest domeniu formula vremii.

PARTEA A II-a

VECHEA ȘI NOUA EUROPA

I. VECHEA EUROPA

I

La început o definiție a Europei, de care ne vom ocupa în aceste lecții.

De ce Europă e vorba?

A fost cândva o Europă care a dispărut și care nu mai poate fi înviată, vechea Europă.

Este apoi o altă Europă, neunitară, tăiată în bucăți, care există numai pe hartă, și o Europă pe care vor s'o creeze unii cugetători ai vremii noastre și eu mă îndoiesc că vor reuși.

În vechea Europă, care a murit, era o unitate politică și o unitate morală. De exemplu, oamenii de pe vremea lui Cuza-Vodă, când se gândiau la viitorul țării lor, n'aveau nici-o grijă, erau încredințați că-i păzește Europa. Astăzi, când e vorba de viitorul țării, ne gândim la două lucruri: unii, optimiști pînă la naivitate, socot că prin sistemul pactelor, în a căror eficacitate eu nu cred, au asigurat acest viitor, alții, mai cumiți, se gîndesc la crearea unui suflet de apărare și la găsirea formelor materiale pentru a se asigura.

Oamenii dela 1850—60 se înșelau puțin cînd credeau în acea Europă care li are grija, dar aveau și dreptate în parte, căci exista pe atunci o Europă politică unitară, pe care n'ar putea-o realiza toate pactele de azi, cu toate eforturile diplomaților. Europa aceasta de

pacte poate fi asemănată cu ceea ce povestea un călător din secolul, al XVIII-lea despre Turci. Dorind să aibă o hartă a Imperiului otoman s'au și luat măsuri să se alcătuiască hărți ale provinciilor, cari, fiind diferit alcătuite, nu puteau alcătui un tot unitar. Comparând această Europă a pactelor: balcanic, baltic, poate mediteranean, cu Europa unitară, se înțelege ușor că nu se va ajunge la nimic.

Odinioară nici nu exista noțiunea Europei. De unde vine această noțiune? Eu cred că ideea aceasta de Europa modernă vine dela ceva foarte vechiu. La 1648, prin tratatele, zise din Westfalia, care de fapt sânt tratatele din Münster și Osnabrück, s'a fixat pentru întâia oară echilibrul european. Tratatele cuprindeau de fapt angajamentul reciproc, mărturisit și scris, că nimeni nu se va întinde atît de mult ca să strice rosturile și interesele celorlalți. Aceasta e teoria compensațiilor, întâlnită și la noi. În urma războiului balcanic diplomații noștri s'au străduit să capete și ei ceva, măcar o bucățică de Silistră. Fără să fi luat parte la războiu, echilibrul balcanic cerea un câștig și pentru noi.

Echilibrul european a dominat foarte multă vreme. El a determinat și împărțirea Poloniei. Cînd regele Prusiei, Frederic al II-lea, lua ceva pentru țara lui, Maria-Tereza a Austriei și Ecaterina II-a a Rusiei se întrebau numai decît ce trebuie să le vie lor? Astfel, datorită acestei tendințe de a se păstra echilibrul european, se alcătuiău tot felul de planuri curioase, ca acel al lui Hertzberg, ministrul lui Frederic-Wilhelm al II-lea, care, dorind să aibă Danzig și Thorn pentru Prusia lui, a propus Turcilor să cedeze ceva din teri-

toriu lor Austriecilor, iar aceștia să dea ceva Polonilor, cari în schimb să lase Prusiei orașele amintite.

Sistemul european a fost ridicat mai sus și desăvârșit prin opera revoluției franceze și prin opera lui Napoleon I.

În ce privește revoluția franceză, cei mai mulți dintre d-voastră aveți idei false. Învățămîntul transmite cel puțin jumătate din astfel de idei false. Manualele în cari sunt cuprinse aceste idei se fură unele pe altele, iar profesorul de cele mai multe ori crede în ele.

Se crede de obicei că Francezii cu ideile lor proprii și numai pentru ei au făcut Revoluția, care este socotită ca fiind cea dintîi. Dar revoluția franceză nu este prima și nu cu ea începe istoria contemporană.

A fost întîi revoluția americană, de o importanță mult mai mare, fiind un lucru așa de nobil, sacru, moral și profund uman.

Pe de altă parte, chiar în apropierea Franței s'au făcut mișcări revoluționare înainte de anul 1789.

Astfel la Geneva, apoi în Țările-de-jos, la Bruxelles și în Olanda.

Revoluția franceză vine după toate aceste încercări și nu este făcută pe baza unor idei pur franceze. Ideile ei au fost răspîndite prin Franța, dar ele sînt ieșite din cugetarea europeană, sînt rezultatul ultim, forma ultimă a cugetării Renașterii. Revoluția franceză n'a fost făcută ca un act numai francez și numai pentru Francezi, ci, întocmai ca revoluția rusească din vremea noastră, în care pot intra toate națiunile, a fost concepută în sens universal, internațional, o revoluție general umană.

Mișcarea revoluționară rusească a pornit cu mari iluzii: credeau că în câteva săptămîni toată lumea poate fi transformată. Așa au gîndit și Francezii: ei primiau delegațiile tuturor popoarelor cari voiau să scape de vechiul regim. În Anglia se plantau arborii libertății la început, se alcătuiu societăți secrete pentru răsturnarea ordinii monarhice, și cine știe dacă Anglia n'ar fi devenit și ea un teren pentru revoluție, de n'ar fi fost acel frîu caracteristic acestui popor cumpătător și tradiționalist, care intervine la ei întotdeauna în momentul necesar.

Revoluția din 1789 a declarat că-i pentru toți oamenii și a mai adăos că ea nu vine să cucerească: ea numai liberează. Dar s'a întîmplat că, atunci cînd au ajuns să libereze, nu s'au mai îndurat să plece și au făcut toate acele rechiziții și prădăciuni prin cari și-au pierdut încrederea populațiilor pe cari le-au eliberat.

II

Acum s'au îmbogățit muzeele din Paris cu lucruri luate din palatele și bisericile italiene. A fost prin urmare o *Europă revoluționară* cu idei de libertate și fraternitate, după *Europa compensațiilor* și a *echilibrului european* stabilit la anul 1648. În afară de Europa revoluționară rămîneau doar regiunile scandinave, Rusia și Turcia.

Înainte de a vorbi de sistemul lui Napoleon, ar fi de menționat și aceea ce văzuse cineva în acest gen înainte de anul 1648. Pe la anul 1610, regele Franciei Henric al IV-lea, cel

care a fost apoi asasinat de cuțitul lui Ravaiillac, visase o Europă nouă, organizată în așa fel ca să se ție seama de interesele și drepturile fiecărui popor.

Vine apoi Bonaparte, Napoleon I cu sistemul lui. La început păstrează republicile, mai mici sau mai mari, create de revoluție, mai târziu creiază o Europă monarhică, alcătuind acele multe regate pe cari le dădea în stăpînirea rudelor sale și cari depindeau de monarhia lui. Fiul lui și al Mariei Luiza, acel duce de Reichstadt, care a intrat apoi în mîinile familiei sale din Viena, a fost numit regele Romei. În Italia de Nord, la Milan, stăpînirea fiului primei sale soții, a Iosefinei, stăpînirea vice-regelui Italiei Eugeniu de Beauharnais, a lăsat multă vreme amintiri plăcute în mintea populației. Papa era considerat ca un fel de patriarh al acestei împărății europene, iar Roma era socotită ca a doua capitală a lui Napoleon.

Europa lui Napoleon I iu e o *Europă de sistem*, de administrare, venită după Europa revoluționară, care, am spus, era una *de idei*, și aceasta urmînd după Europa *de potriviri materiale*.

Europa lui Napoleon s'a sfărîmat la căderea lui. Biruitorii au început să-i schimbe sistemul care desigur ar fi dat bune rezultate. S'a alcătuit astfel Sfînta Alianță, care însemna un element smuls din sistemul lui Napoleon. Aceasta cerea să nu se mai facă nicio revoluție, iar, dacă totuș s'ar face undeva, să se adune un congres de Suverani și acesta să delege armata unei țări pentru potolirea mișcării. Astfel Francezii au avut de înlăturat

mişcarea din Spania, iar Austriecii au căpătat delegație în Italia.

Toată *Europa liberală* s'a ridicat contra sistemului Sf. Alianțe; liberalismul în această luptă a creat o nouă și strînsă legătură între popoarele Europei. Europa liberală, în locul Sfintei Alianțe, a creat un sistem care a cuprins toată lumea. Erau legăturile cele mai strînse între revoluționarii dela 1848. Comandantul revoluționarilor maghiari din Ardeal, care a intrat și în Moldova, era Bem, un Polon, și Bălcescu căuta o înțelegere cu Kossuth.

Deci iată un plan de legătură între Unguri și Poloni pentru izbînda liberalismului. La 1830 fusese revoluția polonă, care fiind reprimată, învinșii se împrăstie în toate părțile. Revoluția din 1848 din Berlin a fost făcută și din îndemnul Polonilor refugiați. Revoluționarii poloni au încercat să stabilească legături cu toate popoarele din Balcani. Șeful lor dela Paris, principele Czartoryski, a trimis delegați și la noi, la Iași și București.

Cînd a căzut revoluția din 1848, la Paris și Londra s'au întîlnit refugiații din toate țările. Era acea Europă liberală care lupta contra sistemului vechiu. Revoluționarii aveau și un „suveran“, vestitul Mazzini, respectat de toți ca geniul ce trebuia să transforme Europa.

S'a întîmplat însă că unul din liberalii dela 1848, nepotul lui Napoleon, care se ocupase, și de chestii sociale, dar naționalist convins Ludovic-Napoleon, a ajuns Împărat francez Păstrînd în minte internaționalismul revoluționar, dar cu amintiri dela unchiul său, a organizat Europa peste rămășițele Sfintei Alianțe. O Europă care să nu mai aibă războiu. El ar interveni în toate părțile unde s'ar ivi

conflicte. Vedem astfel cum, după războiul Crimeii, voia o Polonie refăcută și o Românie unită. În ce privește Italia, s'a gîndit la trei Italii, cea de Nord, a casei de Savoia, Italia Papei și Italia de Sud, cu dinastia înrudită cu Napoleon. Sentimentul adînc pentru dreptatea națiunilor l-a făcut să sprijine și Italia în unificarea ei, și Germania. Această atitudine era pentru el o datorie de conștiință, dar a fost o greșeală politică, datorită căreia a căzut el la 1871, atacat de Germania unificată și părăsit de Italia nesatisfăcută. Dar, înainte de-a cădea, Napoleon se gîndia la încă un congres. Prin congresul dela Paris din 1856 s'au alcătuit țările noastre și constituția țării. Convenția a fost dată de diplomații „Puterilor garante”. Rămînea ca tot ce ne-ar amenința să cadă în sarcina acestor Puteri. Practica însă a fost mai puțin frumoasă decît teoria: la 1877 Puterile ne-au lăsat în drum, deși își luaseră angajamentul să ne ocrotească.

III

Și Rusia crezuse în „Europa”: la 1877 ea voia să intervină în Peninsula Balcanică, dar numai ca mandatară a Europei, și ea pornește războiul pe socoteală proprie numai cînd speranța de a mai primi mandatul o pierduse.

Bismarck a voit să păstreze Europa unitară a lui Napoleon al III-lea, prin amenințarea armatei celei mari germane și prin congrese. Astfel chiamă el congresul dela Berlin ca să modifice tratatul dela San-Stefano, care crease o Bulgarie scăldată în cele trei mări: Adriatica, Marea Neagră și Marea Egee.

Schimbările aduse de congres nu au fost prea însemnate; totuș ideia Puterilor europene continuă. Ea dăinuia și pe timpul războiului dintre Grecia și Turcia și pe timpul celui dintre Sirbi și Bulgari. Intervin și acum Marile Puteri, spunînd că în anul 1878 a fixat hotarele în Balcani, că ele trebuie să rămîină neschimbate, deci Grecii, deși bătuiți, n'au nimic de dat Turcilor și nici Sirbii Bulgarilor. În 1912 „Europa“ a spus Balcanicilor să nu se bată, iar, aceștia neascultînd, „Europa“ i-a poftit la Londra, unde nu s'a ajuns la nimic. Turcii se ridică din nou; dovadă că Europa aceasta nu mai funcționa, că puterea ei era numai aparentă.

După tratatul de la București, Viena chiamă imediat pe beligeranți la ea. Cunoaștem lupta regelui Carol I pentru păstrarea celor hotărîte la București. Cînd interesele unora și ale altora au dus la izbucnirea marelui războiu, n'a mai rămas nimic din vechea Europă: ea era vizibil moartă.

Europa aceasta veche mai înseamnă însă și altceva. A fi European însemna a avea o anumită stare de spirit. Vechea politeță europeană, acea cruțare a altuia, acea morală sprijinită pe libertatea omului și pe respectarea drepturilor oricui, a murit și ea. Nu mai poate fi vorba de ea acum cînd se petrec lucruri ca acele de ieri din Rusia, sau ca acele petrecute la Viena, la Berlin sau aiurea.

Gîndul însă că a fost o Europă face pe mulți oameni să creadă c'ar putea-o reface.

În Europa veche era măcar pace și siguranță. Amoralitatea din societatea noastră se explică prin aceea că oamenii sînt nesiguri de viață, avem ceva asemeni stării de spirit a societății

din secolul al XIV-lea, în timpul ciumei celei mari, atunci cînd Boccaccio a scris poveștile sale hazlii și puțin cuviincioase, ca între oameni ce vor muri mîne și cari vreau să se bucure de puținul ce-l mai au de trăit.

Aceia cari vreau să facă Europa cea nouă nu pornesc dela o idee morală, nu plîng lipsa de pace și nu tind să recapete siguranța, nici nu se inspiră dela ideea umană a crucei, ci numai dela ideea unor anumite necesități economice, unor anumite interese ale capitalismului. Ei vreau să facă o Europă economică. Se adună astfel „economisții“ tuturor țărilor și fac aranjamente cari de sigur dispar încă de a doua zi. Lucrul de căpetenie pentru acești contingentatori nu e omul, ci prețul, care e de-asupra omului. Contingentarea, așa cum e și cum se face, e numai o încă încercătură.

Dar, după cum Europa cea veche nu se poate să învie, tot așa Europa cealaltă, economică, nu se poate să se realizeze. S'a încercat alcătuirea unei Europe centrale, în care țările din aceste părți europene trebuie să intre, de vreau sau nu vreau, dar nu pentru ca ele să trăiască mai bine, ci pentru ca țările din Apus să-și poată desface mai ușor produsele lor industriale și mai ușor să le vîndă unei asociații decît fiecărei țări în parte. Toate acestea sînt însă reverii zadarnice.

Delaisy avuse un plan foarte ciudat în ce privește alcătuirea noii Europe. Se întreba el de ce nu se vînd mărfurile? Fiindcă nu sînt drumuri. Mai observa apoi că în țările puțin mai sălbatece oamenii cari n'au nicio întrebuintare se găsesc în număr mare.

El îndeamnă deci să se folosească acești

oameni pentru crearea unei Europe a drumurilor. Iată deci și Europa *somerilor* și a *șoselelor*.

Toate încercările de a alcătui o Europă în felul acesta sînt visuri de teoreticieni. Cu toate acestea, atîtea amintiri de trecut și multe alte lucruri se țin împreună, împotriva propunerilor cari nu se pot realiza. Iluziile acestea cari nu se pot realiza le lăsăm la o parte, și în conferința viitoare vom privi Europa în limitele între cari figura în atlasele de pe la 1880 și vom vedea cece este nou în această Europă și ceea ce este numai aparență de noutate.

II. APARENȚE DE EUROPĂ NOUĂ

I. HARTA NOUĂ

D-voastră ați văzut în conferința precedentă cum înțeleg eu Europa: un înțeles obișnuit, fără să împărtășesc părerile pretențioase ale unui Delaisy, cu toate acele împărțiri ale Europei în benzi; mă gîndesc la Europa cu care am fost deprins.

Dacă ne uităm la Europa de azi, aparența noutății e foarte puternică: evident că se poate vorbi deci de o Europă nouă. Și, cînd am fixat ciclul conferințelor din anul acesta, am plecat dela recunoașterea faptului că Europa de acum douăzeci, treizeci de ani și aceasta de acum sînt două lucruri cu totul deosebite.

Să vedem cari sînt aparențele credinții că există o lume nouă, căci noutatea e numai

aparentă, și cari sînt elementele spiritului generației de azi? Sînt și oameni cari aparțin altei generații și se cred datori să împrumute ideile unei generații mai noi. Sînt oameni cuviincioși, de o vîrstă respectabilă, cari citesc, poate numai pentru a fi în spiritul tineretului, cărți cari sînt pe gustul acestora.

Tot așa e în ce privește ideile de Europa nouă. O stare de spirit cu privire la aceasta nu e numai a tinerilor: sînt mulți de o vîrstă mai înaintată cari pentru a avea o aparență de oameni tineri nu se dau în lături dela nimic.

Pentru multă lume există convingerea că pînă pe la 1918—1920 umanitatea era într'un fel și de atunci a intrat într'o fază nouă. Am spus încă dela începutul lecției că această noutate e numai aparentă. Europa nouă este realizarea de către războiu a unor tendințe în aparență noi, dar care în realitate sînt foarte vechi, cu mult înainte de războiu. Se poate întîmpla ca unii tradiționaliști să fie mult mai noi decît cei cu pretenții de inovație. Umanitatea se găsește în momentul de față în situația unui cal care s'a rupt din ham; nu înseamnă că avem un cal nou, calul e tot cel vechiu și după ce s'a desfăcut din legături.

În această conferință nefiind vorba decît despre aparențele noi în Europa, cari sînt acele aparențe?

Este întîi harta, complect transformată. Ea nu mai corespunde cu harta veche. Fiecare dintre noi însă rămîne cu viziunea vechii hărți, cu toată schimbarea. Europa de acum e cu totul alta și e una cu totul neprevăzută. Sînt lucruri cari cad așa de prăpăstios că întrec orice prevedere. Formele acestea apă-

rute după marele războiu sînt foarte curioase: multe sînt viabile, altele, după părerea unor spirite critice mai ascuțite, sînt foarte puțin viabile. Unele din aceste forme sînt atît de curioase încît ni-ar fi foarte greu să zugrăvim spre exemplu hotarele noii Germanii cu culoarul dela Danzig, prin care trecînd cu trenul ești acum într'o țară, acum în alta.

La Universitatea din București, domnul de Montfort, care se ocupă cu Țările Baltice, într'o interesantă conferință a vorbit despre aceste state, arătînd ce sînt ele. La urmă, cum, potrivit obiceiului francez, cel care prezida conferința trebuia să spună cîteva vorbe asupra ei, eu i-am spus să dea Dumnezeu să-i trăiască aceste State, al căror viitor îl vedea trecînd peste secole înainte. Asupra soartei acestor State Baltice eu mă îndoiesc, căci, cum vreți d-voastră ca uriașul rusesc, care li stă în coastă, să fie împiedecat să respire la Baltică de asemenea stătulețe? Tot așa de greu își poate cineva închipui că acelaș uriaș va putea fi oprit în expansiunea sa spre Orient, în Mancuoria, de către Iaponezi.

Am văzut deci că au apărut după războiu creațiuni de acestea noi, unele cari au dorit să trăiască, au luptat pentru aceasta, altele cari s'au trezit trăind, fără aproape s'o fi cerut. Unele au cerut și au fost create potrivit conștiinții lor naționale, altele au ieșit de pe urma pomenii ce s'a făcut cu ideia națională.

Mai multe din aceste State pretinse naționale n'au nici măcar limba literară; se trudesă să și-o găsească. Un exemplu vechiu de asemenea Stat este Norvegia, care s'a despărțit de bună voie de Suedia, formînd un

Stat deosebit. Au schimbat și numele capitalei, — eu am apucat încă vechiul nume, Cristiania, pe care l-au înlocuit astăzi cu Oslo pentru motivul că li amintea stăpînirea străină a regelui danez Cristian.

Dacă Norvegienii trebuiau să uite amintirea daneză în ce privește capitala, o altă amintire trebuia înlăturată, căci în timpul stăpînirii daneze scriau în limba daneză. Limba literară norvegiană a început atunci să se creeze. S'a făcut cu ea ceea ce s'a făcut cu limba poetică provențială, acea limbă care în secolul al XIX-lea a avut reprezentanți ca Mistral și care de o bucată de vreme nu mai este la modă. Alcătuită din elemente populare și din texte foarte vechi, un amestec de arhaism și vulgaritate, această limbă era întocmai cum ar fi dacă noi am crea o limbă literară din elemente arhaice luate din textele mähăcene și din elemente vulgare luate din graiul mahalagiilor din București.

Azi în Norvegia sunt două feluri de-a scrie. În ce privește operele de istorie, politică, cele de știință, se scriu în norvegiana cea veche, influențată de limba daneză, iar poesia, romanul se scriu în limba nouă alcătuită. Bjørnsterne Bjørnson scria altfel decît Henric Ibsen.

Un caz interesant este al Irlandezilor; aceștia au creat o țară nouă-nouă. Se întâmplă lucrul acesta, foarte curios, că, în Anglia însăși, în Țara Galilor, se vorbește limba celtă, iar în Irlanda nu e cunoscută decît în anumite văi pierdute, iar Irlanda, care-și caută și pînă azi limba literară, lucru curios, e Stat național celt.

Apoi gîndiți-vă d-voastră la truda extra-

ordinară a celor din Estonia și Livonia pentru a-și forma limba națională.

În ce privește Lituania, ea a mers multă vreme cu Polonia. Au avut aceeași dinastie de pe la sfârșitul secolului XIV-lea, iar constituțional s'au unit în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, înainte de domnia lui Mihai Viteazul la noi. Legătura aceasta strînsă a amestecat și familiile. Poeți poloni ca Mickiewicz și alții sînt de origine lituaniană, precum mulți Lituanieni sînt de origine polonă. S'au certat pentru Vilna, și au închis granița. Astăzi vechea capitală a Lituaniei se găsește în Polonia. Este între aceste țări una din cele mai ciudate uri naționale. Literatura lituaniană e plină de elemente polone. Lituanienii fac tot ce pot ca să iasă din Polonismul care e adînc intrat în ei. Astfel din polonul Iablonski pot face acum Iablonskas: *wski* de ieri s'a transformat în *auskas* de azi.

Cazul Rutenilor și al Rușilor Mari e iarăș foarte interesant. În Ucraina se încearcă formarea unei tradiții literare, pe baza unei limbi cu totul deosebite de cea rusă, ceea ce e foarte greu, cînd știm că aceste țări au avut o viață așa de împletită.

Dela un capăt la altul al Europei am văzut alcătuindu-se State de acestea naționale, unele a căror creare a fost cerută de toată lumea și cîștigată în urma luptelor îndelungate pentru triumful naționalității, ca Polonia, altele, ca Albania, create pentru satisfacerea cerințelor unui grup de aristocrați intelectuali. Știm cît de mult au luptat pentru crearea Statului lor Poloniei, Irlandezii sau Norvegienii,

dar nimeni nu cunoaște o luptă pentru crearea Estoniei sau a Livoniei.

Între statele acestei Europe noi este deci o mare deosebire, care nu se poate vedea pe hartă, dar se învederează studiind istoria lor. Sunt state cari au dorit să fie și și-au cucerit existența prin lupte și sacrificii și altele cari s'a întâmplat să fie, cari s'au creat nu pentru o necesitate a lor, ci pentru satisfacerea câtorva oameni și cari acum își caută formele specifice.

II. SCHIMBĂRI INTERNE: DICTATURILE

Toate aceste schimbări ale Europei reprezintă prefacerea hărții, dar sint și *schimbări inferne*, cari sunt numai aparente, — eu nu le cred reale. Astfel nu numai în ce privește granițele, ci și în ce privește ordinea internă avem o serie de schimbări, cari nu-s noi, ci o revenire la formele vechi.

În vechea Europă de monarhii și republici era o stabilitate care nu se mai găsește azi, când trăim neconținut într'o stare de provizorat.

Cine se gîndește la transformarea Germaniei, vede cum dela regimul lui Wilhelm al II-lea, monarhul considerat aproape ca un zeu, s'a ajuns la republica democratică; moșia Hohenzollernilor a intrat supt constituția dela Weimar. Când vine apoi Hitler, e cu totul altceva: avem acum o *fuehrerocrație*.

Aceste lucruri se întîmplă puținel pretutindeni: în toate părțile apar forme noi, pe cari lumea nu le-a cunoscut. Ce este un președinte de republică înțeleg toți, ce-i un monarh de asemenea, dar ce-i d. Stalin în Ru-

sia sau d. Hitler în Germania, acestea sunt lucruri de acolo, pe cari nu le poate pricepe oricine și de oriunde.

În ce privește Italia, acolo avem un rege cu o viață aproape ca a oricărui cetățean italian. Se ocupă cu numismatica sau cu orice alte îndeletniciri, cătînd a se scutura de politică; un monarh în afară de rosturile monarhice. Toată grija țării e lăsată în mîinile d-lui Mussolini. Din sistemul „ducelui“ pretinde a fi ieșit, în forme mult mai brutale, fără omul de geniu, fără constructor, fără cel ce face o țară întreagă, führer-ul din Germania.

Toate acestea nu sunt în fond lucruri noi; avem a face cu o repetare a tiraniilor italiene din secolul al XV-lea. Tiranul nu era ceea ce credeți d-voastră: un om nelegiuit, un om rău, un stăpîn care obține ascultarea supușilor săi prin mijloacele cele mai condamnabile; din potrivă, tiranul putea fi un om de o foarte mare valoare. El era cineva care guverna după bunul său plac, prin geniul său, numai pentru meritele sale personale, vitejie, curaj, fără să aibă niciun drept legal asupra societății pe care o guvernează. Astfel era un Sforza la Milan, ridicat numai pentru calitățile sale și recunoscut pentru acestea ca stăpîn. Această recunoaștere și acceptare a valorii personale a cuiva, această încredințare în mîinile cuiva cu însușiri extraordinare este o tradiție în Italia d-lui Mussolini.

Avem deci și în ordinea internă o serie de schimbări, cari dau ilusia noutății; ele însă nu sînt nouă în ele însele, ci sînt întoarcerea, conștientă, la lucrurile vechi, altădată existente.

Din aparența aceasta a lucrurilor noi s'a creat însă o conștiință care-i alta decît cea a generațiilor precedente, și e natural să fie așa cînd ești încunjurat de State ce n'au existat, cînd forma hărții e cu totul nouă, cînd ești supus la regimuri a căror origine n'o știi, — și, adaug, cînd cetești o literatură cu versuri ca „Ploaia ploii plouă“, sau cînd în artă ai toate acele schime fără rost, vedenii de apocalips.

Lumea deprinsă cu aceste elemente își face din ele o mîndrie și nu recunoaște că avem a face numai cu o nenorocită farsă trecătoare.

Totuș ea crede că s'a cîștigat o mare bătație, că sîntem cei dintîi cari rupem cu tradiția lumii vechi și cu aceea a Renașterii, că ne ducem în toate domeniile spre crearea unei lumi alta decît cea veche. Vom vedea în altă conferință care e punctul dela care pleacă acea strîmbătură care, desvoltată în anarhia contemporană, este singurul lucru nou.

III. STAT ȘI NAȚIE

D-voastră ați văzut în conferința de ieri cum după războiu au apărut mai multe State cu caracter național, unele cerute, altele necerute de nimeni: un fel de pomană cu ideia națională s'a făcut la conferința de pace.

Mulți s'au dovedit chiar incapabili de ceeace au primit, și nu știu ce să facă cu tot ce-au cîștigat. Nici un om cuminte nu doarește să li se ia înapoi ce li s'a dat, dar trebuie să se învețe a ști ce să facă din acele lucruri, cari nu erau nici în conștiința lor

națională și pentru câștigarea cărora nici n'au făcut vreo sforțare.

Cîndva a venit la mine, aici, la Văleni, un Danez, bun prieten al meu. A doua sau a treia întrebare pe care mi-a pus-o a fost aceasta: „de ce la d-voastră, în România, cea mai mare parte de lume e prost îmbrăcată?”

Iată ce i-am răspuns eu: „Pentru că din războiu am câștigat și noi și d-voastră, dar ne-am bătut numai noi“. Se știe că Danemarca la încheierea păcii a luat o parte din Slesvig; i s'a oferit Slesvigul întreg, dar a refuzat partea în care nu se vorbește limba daneză. Fără să fi intrat în războiu s'au întemeiat și Statele Baltice. V'am arătat că nici Albania n'a luptat pentru cauza sa națională, n'a făcut sforțări pentru a-și câștiga statul.

În această conferință va fi vorba despre felul cum înțeleg Statele acestea naționale rostul lor național. Se înțelege ca un fel de drept ideia de-a face să domnească de la un capăt la altul al țării aceeași limbă, servită de o singură școală: noi nu facem așa, și facem foarte bine; la noi nu se impune minoritarilor să învețe la școala Statului.

Sînt țări, ca Albania, cari au înlăturat învățămîntul particular; acolo s'a făcut stătuificarea completă a tuturor școlilor.

În Turcia lui Mustafă Chemal s'a făcut acelaș lucru. Înainte școlile creștine se țineau de congregații bisericești, foarte vechi și admirabile școli, pe cari regimul chemalist le-a desfăcut de Biserică și le-a desființat. Toată lumea obligată să meargă la școala lui Chemal-Pașa, după noua orînduire.

În Bulgaria se pare că se pregătește ceva.

la fel: de cînd a venit ca dictator d. Chimon Gheorghiev, s'a suprimat tot ce era intervenție particulară și s'a hotărît ca tot învățămîntul să fie al Statului.

Iată deci trei țări numai cu școală de Stat, cu învățămînt exclusiv național.

La noi, odată, d. Goga și-a exprimat părerea că naționalitățile sînt niște fragmente cari trebuie să dispară, neavînd viabilitate. În ce mă privește, de la început am fost împotriva. Fiecare cetățean își plătește impozitele, în puterea căroră are dreptul să se folosească de bunurile publice ale Statului. Ce-ar fi, spre exemplu, să lași numai pe Romîni să umble pe șoselele Statului? Sau ce-ar fi să iei hotărîrea ca la o fîntînă să vie în cutare proporție Romîni, iar minoritarii numai într'un anumit număr? Nu trebuie uitat că nu totdeauna interesează numărul, ci alții pot veni în număr mic și să aibă acelaș folos ca și noi, dacă își umplu vasele mai bine decît noi. Acelaș lucru cu o clasă de elevi: dacă un număr orecare din elevii noștri s'a ridicat de-asupra minoritarilor, cauza noastră e cîștigată. Sunt principii elementare peste cari nu se poate trece. Că demagogia poate fi satisfăcută cu ele, asta e altceva.

Am spus că o curată nebunie e și răpirea drepturilor elementare ale cetățenilor cari nu sînt de naționalitatea d-tale. Cu ce drept îi împiedeci de a-și trăi viața? Cu ce drept te consideri tu, chiar fiind cel din urmă din nația ta, superior celui dintîi din altă nație?

Naționalismul acesta nou, care pune pe steag lucruri ce lovesc orice fel de principiu natural și moral, introduce în viața Statelor și alte tendințe la cari nu s'ar fi gîndit cineva. Spre

exemplu, să nu mai cumpărăm dela nimeni nimic, să facem autarchie, toate nevoile să le satisfacem în țara noastră, să ne mărginim la ceea ce putem avea noi în hotarele acestei țări. E o curată nebunie, căci cel care nu vrea să cumpere dela altul, dorește să vîndă la toți. Și, atunci, vedem țări cari n'au pămînt agricol și ar dori totuș să aibă semănături, țări cari n'au păduri și cari se încăpățîneză să nu cumpere lemn.

Este mult mai cuminte să faci bine lucruri de care ești capabil decît să încerci de toate prost. Ce-ar fi să începă a căuta un onorabil matematic soluții în domeniul filologic, în care nu poate? Ori, dacă ți se strică ceva la ușă, să nu cheltuești în afară, ci să dregi singur și, cum nu ești lăcătuș, să strici mai rău?

Sunt țări care au sărbători ale autarchiei. Italia, de exemplu, nu poate produce destul grîu. Totuș d. Mussolini, pentru a face să nu-l cumpere dela nimeni, încurajează așa de mult cultivarea lui, încît singur stă trei oare la batoză.

Și aceasta după atîtea secole în cari oameni cari se băteau între ei au ajuns să ajute și să se înțeleagă, după atîtea secole în cari s'a creat o civilizație de așa fel că nicio țară nu poate fi neinfluențată de țările vecine. Nu se poate tăgădui influența pe care romantismul francez a primit-o dela romantismul englez și dela cel german; nu scapă vederii noastre faptul că literatura italiană medievală a fost adînc influențată de cea franceză; de asemenea niciun naționalist italian nu va putea nega că în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea italian au pătruns nenumărate influențe din Franța.

După toate acestea e deci o nebunie să te închizi în forma de autarhie de orice natură și să excluzi tot ce-i în afară de tine.

Totuș în Germania nouă, de o bucată de vreme este această tendință de a afirma că Germania n'a primit dela nimeni nicio influență. A recunoaște elementele străine intrate în civilizația ta nu e nicio scădere. Idealul constă în a lua cât mai mult dela toți, în a le potrivi, în a găsi o formă de armonizare și în a crea ceva potrivit ție, propriu nației tale.

Noi trăim în mijlocul acestui naționalism care nu admite nimic din afară, naționalism fără politeță, cu jandarmeria la spate, trist element din pretinsa Europă nouă.

Căci noutatea aceasta e numai aparentă, o noutate de diformare, de caricaturare.

Și în ce privește moda artistică din zilele noastre, la originea ei e arta neagră amestecată cu elemente din cea asiro-haldeiană. Toate absurditățile de azi sînt o imitație. La fel imităm și în domeniul muzicii. În America muzica ajunge uneori a fi o icnitură de sunete negre, cu acel ritm tăiat, cu acea sete de ciocniri tari, cari deranjează nervii. La fel sînt danțurile.

Cu mult mai mult în alte domenii sînt false elemente nouă, — și de aceia spun: diformare și caricaturizare, — care nu se razimă pe nicio convingere și nu creiază niciun devotament. Dar a cîștiga sufletul cuiva cu orice formă, înseamnă ceva, pe cînd a cîștiga formele înseamnă să adaugi încă la ipocrizia vătămătoare oricărui Stat.

După ce am vorbit despre caracterul ge-

neral al acestui naționalism de epilepsie brutală, de care e vinovată o anume stare de spirit, să venim acum la alte forme ale sentimentului național.

Despre un naționalism de la început, nu poate fi vorba. De fapt, naționalismul este un produs târziu, foarte frumos și foarte folositor, al desvoltării civilizației umane.

Sunt oameni cari vorbesc de o istorie națională a Asirienilor, Haldeenilor sau a Egiptenilor. Este tot ce poate fi mai absurd. Ei erau legați de o religie, erau în serviciul unui zeu și datoria fiecăruia era să facă din zeul său zeul lumii întregi; lupta era între zei și pentru zei. Numai Evreii au avut un zeu care nu se împrumută nimănui.

Toate cele ce se știu despre popoarele orientale exclud orice sentiment național. Acesta ar presupune și o istorie națională, dar, în afară de decretele regale ale Orientului, în ele nu întilnim niciun capitol de istorie și cu atât mai puțin de istorie națională.

Chinezii au avut numai o înșirare cronologică.

Indienii n'au scris niciun rînd de istorie. Literatura indiană, cu imnuri, cu epopei ca Ramayana și Mahabarata, cu piese ca Sacuntala, nu cuprinde istorie. Sînt popoare cari n'au avut nici umbra ideii naționale.

Credem apoi că civilizația greacă începe cu ideia națională. Grecii n'au avut niciodată ideia unității grecești decît la jocurile olimpice, la întreceri fizice și poetice; nu veți găsi o definiție a ceea ce-i Helenul în toată literatura greacă. Ei trăiau în cetăți și, cîte cetăți, atîtea feluri de-a trăi.

După aceea crede cineva că Romanii au venit cu o conștiință națională, cu un îndemn de-a cuceri toată lumea pentru ei? Nici decum. Ei au însemnat la început o comunitate rurală, fără nicio conștiință națională. Au trebuit să cucerească țărmul occidental al Peninsulei Balcanice pentru a nu fi prădați de pirații din Marea Adriatică; prin urmare nu dorul de a cuceri, ci interesele Italicilor i-au făcut să intre în războiu.

Roma a intrat apoi în mașina monarhiei divine, lăsată de Alexandru-cel-Mare. N'a fost nici de cum o cucerire avînd la bază o idee națională romană, ci cea mai deplină îngăduință de a-și păstra fiecare naționalitatea. Imperiul roman era tovărășia tuturor națiunilor supt legile romane și supt oblăduirea împăratului.

Vine în urmă evul mediu. Cu acea sfărîmare de State, cum ar putea crede cineva în neconținută luptă dintre State naționale? Dar pînă în secolul al X-lea evul mediu n'are nici măcar un instinct național.

Acum, dispărînd din usagiul comun limba general latină, lumea constată cu mirare că fiecare vorbește altfel. Trebuie să aștepți pînă în secolul al XII-lea, pînă pe la 1200 și chiar pînă dincolo de această dată, ca să vezi pe cineva mergînd la Locurile Sfinte și gîndindu-se, de acolo, din depărtare, la „dulcea Franță“. Dar nici acesta nu e sentiment național; ci dragostea pentru *locurile* de unde au plecat, pentru *fara* pe care au părăsit-o, și nu pentru *poporul* francez.

În epoca modernă fiecare se socotia în legătură cu un anumit rege; cutare era omul regelui german, cutare al regelui francez; era

✕ *un naționalism prin monarhie*, iar monarhia tinde să devină europeană, ca aceea a lui Ludovic al XIV-lea.

✕ În secolul al XVIII-lea nu există un cuvânt care să exprime ideea națională. A aparține unei națiuni nu era mai mult de cât a fi internațional, precum în evul mediu era *silit cineva* să se recunoască național, *nepuțin* fi internațional. De altfel, cuvântul „națiune“ în evul mediu nu avea de loc înțelesul ce i-l atribuim astăzi. Insemna o comunitate strinsă pe baza unui privilegiu primit de la un Suveran, o grupare omenească avînd anumite drepturi politice cuprinse într'un document pecetluit. Sașii cred că au venit în Transilvania ca o națiune înțeleasă în sensul nostru de ieri. Dar de loc: în secolul al XII-lea ei erau un grup de oameni cu anume privilegii de la regele Ungariei.

✕ Pentru revoluția franceză „nația“ era tot una cu „popor“, poporul în massă, acea populație care, împreună cu pescăresele din Hălele Parisului, venia și urla în fața regelui, amenințînd pe deputații Adunării. Regele și aristocrații erau în afară de „națiune“. Deci înțelesul e tocmai contrar celui din evul mediu: De o parte e „națiunea“ formată dintr'un grup de privilegiați, de altă parte, „națiunea“ reprezentată tocmai prin acei cari se ridică împotriva privilegiaților.

✕ Naționalismul adevărat în fasa lui primă datează dela începutul secolului al XIX-lea. Înainte de aceasta oamenii aveau doar o conștiință că fiecare vorbește altă limbă și că sînt stăpîniți de Suverani deosebiți.

✕ În secolul al XIX-lea, prin războaiele Revoluției, ale lui Napoleon, lumea s'a cunoscut:

s'a văzut acum cîte popoare sînt, și e știut că întîlnirea cu oameni cu cari nu semeni te duce la definiția proprie. Chiar războiul mondial a contribuit foarte mult la întărirea deosebirilor dintre națiuni. Când Negrul sau Galbenul s'a bătut cu Germanul, a învățat lucruri ce nu le știa înainte.

În admirabila povestire a lui Sienkiewicz, *Bartek învingătorul*, vedem cum țeranul polon Bartek ajunge la ideea de naționalitate. Așezat într'un anume loc al luptei din care singur a văzut el lucrurile, a ajuns la convingerea că Polonii sînt albi, Francezii negri, iar Nemții mai răi și decât Francesii.

La începutul secolului al XIX-lea și la sfârșitului celui de al XVIII-lea avem războaiele revoluției și ale lui Napoleon, care, nu trebuie uitat, n'au fost purtate de profesioniști. Înainte erau soldați plătiți, cari se cruțau reciproc. Așa au fost condottierii. Războaiele despre cari vorbim au fost purtate însă de toată lumea, nici măcar de oameni recrutați potrivit unei legi, ci de tineri în cea mai mare parte veniți la întîmplare. Toată lumea satelor a participat la războiu. Și atunci n'au mai putut rămînea lucrurile ca înainte, cu o singură cultură, cea franceză, a claselor de sus. S'a ivit atunci literatura romantică, acea literatură care se interesează de orice este în legătură cu omul. Literatura clasică se interesa numai de anume subiecte și le prezinta numai în anumite feluri. Supt influența literaturii noi, care scormonia trecutul și scotea la iveală poesia populară, s'a creat un naționalism al inefectualilor, al poezilor, al cugetătorilor, al istoricilor, forma cea mai înălțătoare ce o putea îmbrăca naționalismul.

Noi am avut naționalismul lui Eliad, în care se mai găsește ceva din naționalismul universal al secolului al XVIII-lea francez, deși mai târziu l-a cucerit romantismul italian. După el am avut naționalismul lui Cîrlova, Alexandrescu, Bălcescu, Kogălniceanu, etc.

Naționalismul românesc în forma lui cea mai nobilă, cea mai neperitoare, trebuie văzut în Eminescu, care s'a hrănit din tot ceea ce cuprinde viața poporului său, peste deosebirile sociale, confundînd aceste elemente cu tot ce-a împrumutat el din naționalismul german sau și dela multe alte popoare.

A doua formă de naționalism e cea a *naționalismului vieții politice*, care vine din strecurarea în clasele politice a naționalismului format în clasele intelectuale. E epoca în care încep războaiele pentru unitatea Italiei, a Germaniei, epoca în care pornesc războaiele și răscoalele din Peninsula Balcanică, pentru crearea Statelor naționale, pentru completarea Statelor naționale, pentru învierea Statelor slave și pentru refacerea Greciei de odinioară. E un sentiment și o gândire națională, care pătrunde în clasa politică și are atîta valoare cîtă valoare are clasa în care a trecut. E o formă de naționalism mai general ca prima, în care intră tot oameni cu simțiri nobile, duioase, oameni sensibili. Bălcescu, în „Istoria Românilor în vremea lui Mihai Viteazul“, e numai iubire dela început pînă la sfîrșit.

La noi erau înainte de războiul trei colegii electorale de votare. Stăpînise odată colegiul I, apoi a venit cel de al II-lea, și, în urmă, ca *influență*, cel de al III-lea. Cei cari formau clasa politică dinainte de sufragiul universal au luat ideia națională a romanticilor și

au aplicat-o potrivit cu creșterea, inteligența și sentimentele lor. Era un naționalism care putea să discute, să se îndoiască, să se înțeleagă cu adversarii, putînd admite și ideile altora; un naționalism acceptabil pentru orice om bine crescut, adecă pentru orice om care are în el puțină umanitate.

A venit apoi *democrația demagogică de azi, democrația populară a masselor*. Țara este a tuturor, a acelor ce știu ca și a celor ce nu știu ce ar face cu ea; cel din urmă dintr'o nație votează alături de șeful Statului, deși e absurd să-l pui să voteze, să se exprime asupra unui lucru pe care nu-l înțelege.

În ce privește cultura sufletească a unui om, eu cred că trebuie să fi învățat, să fi citit cineva ceva, dar se mai cere și altceva: să fie însuflețit de un ideal de care să se mai fi însuflețit și alte generații dinaintea lui: se cere și o tradiție de familie. Apoi mai trebuie să aibă cineva și o atmosferă încunjurătoare. Altfel ai naționalismul, crud și brut, al bîtei și revolverului.

Naționalismul acesta, supt a treia formă a sa, înseamnă însă scoborîrea unei nobile idei în fund și tragerea a tot ce este urît și întunecat din locul unde razele luminii, din nenorocire, n'au putut pătrunde.

IV. „ENTUSIASMUL CREATOR“

Vin acum la un alt caracter al Europei noi, caracter a cărui punere la punct ar putea să vă intereseze și să vă folosească în acelaș timp. Iată în ce fel ar putea să vă folosească. Nu e nimic mai plăcut și mai frumos

decît un om care are entusiasm. Eu l-am avut întotdeauna față de anume idei și față de anume persoane, dar cu foarte mult simț critic. M'am ferit de a crede despre cineva că-i foarte bun înainte de a-l cunoaște. Oamenii cei mai răi pot avea în ei părți frumoase, precum în cei mai buni se pot găsi părți rele, urîte.

Entusiasmul în sine, un fel de entusiasm naiv, copilăresc, mi-a fost întotdeauna cu desăvîrșire repulsiv. Dacă aș avea să aleg un om rece, pe care nu-l poți încălzi cu nimic, l-aș prefera pe acest mai înghețat hiperborean entusiastului care se aruncă în neștire dintr'o parte în alta, care se izbește de toate zidurile.

Este un entusiasm sincer și altul prefăcut, de care se folosesc anumiți oameni, pentru a se prezenta mai bine. Cei mai mulți dintre aceștia, cînd li faci cunoștința de aproape, vezi că nu sînt sinceri, că sinceritatea lor e numai un fel de-a se prezenta. În legătură cu această falsă sinceritate, putem întîlni sau oameni absolut nesinceri sau cu o sinceritate succesivă, care se schimbă dela un moment la altul și se poartă dela o persoană la alta.

Pentru această categorie de entusiaști, eu am găsit cîndva un nume, care a prins: secături entusiaste. Am apucat vre-o trei generații de acestea, și am avut de atîtea ori a face cu oameni din această categorie, că, dacă i-aș fi oprit pe lîngă mine, aș fi alcătuit cel mai mare partid politic.

De ce vă vorbesc eu despre lucrurile acestea? Pentru că d-voastră sînteți o generație entusiastă, și toată Europa e plină de asemenea oameni, cari se entusiasmează de idei

pe cari nu le-au pătruns și de persoane pe cari nu le-au cunoscut.

Înainte de-a te sui pe un munte, trebuie să știi că există muntele, că e bine să ajungi în vârful lui, că de acolo vei avea priveliști admirabile și nu vei fi în pericol să cazi în prăpastie; în rîndul al doilea trebuie să crezi că vei putea urca pînă sus, fie și cu oarecare osteneală, iar în al treilea să te adresezi unei călăuze, unui ghid, unui om care știe multe, care cunoaște locurile și a mai condus și pe alții, unui om puternic, de o sănătate care să nu se îmbolnăvească și să te lase în mijlocul drumului, unui om, în sfîrșit, de care ești sigur că e onest și că nu va căuta să te buzunărească.

Dar ce face entusiastul din momentul de față? Se suie pe munți de unde e sigur că nu va vedea nimic și că-și va rupe gîtul, își ia călăuzi despre a căror lipsă de onestitate poate fi dela început convins.

Entusiasmului acestuia nu i se mai zice însă, astăzi, entusiasm, ci este acoperit cu formula, nouă, a misticismului.

Vezi tineri solizi, grași, bine îmbrăcați, avînd o viață de familie foarte plăcută, cu două, trei posturi, îi vezi cum, atunci cînd sînt în fața dumatăle, cînd își dau sama că sînt observați de cineva, îmbracă o poză din acestea neînțelese, își iau o atitudine de entusiaști, pe careo acopăr cu formula misticismului. Altceva e cînd sînt singuri; atunci sînt și ei oameni normali, oameni ca toți ceilalți. Căci sînt două feluri de oameni: unii, cari sînt totdeauna la fel și alții cari își schimbă atitudinea, își modifică felul de-a fi după mo-

ment, după interese, după oamenii în fața căroră se găsesc.

Un exemplu ar fi părintele Gala Galaction, Grigore Pișculescu pe adevăratul său nume, care a scris fel de fel de lucruri, unele chiar bune. În „Istoria literaturii românești contemporane“, pe care am terminat-o, am vorbit imparțial și de partea bună din literatura acestui scriitor. Dar, pe lângă acele lucruri bune, este o bună parte de literatură orientată în sensul acesta mistic: astfel: *Scrisori către Simforoza*, din cari lipsesc doar conversații particulare cu Domnul Nostru Iisus Hristos.

E caracteristică în acest fel de literatură povestirea aceea cu un preot dela Dunăre și o Sîrboaică din Cladova, din a căror viață se face o întregă tragedie evident „mistică“. Preotul devine mistic, Sîrboaică la fel; ea stă să moară, el trece Dunărea și se prăbușește în fața ei. Evident, acesta nu e clerul nostru: în această literatură bolnavă, cu dedesupturi mistice, nu găsim nimic din ceace-i caracteristic preoților noștri, cari trăiesc ca noi aceștia alții.

Misticismul acesta se arată în diferite forme, în genere deosebite de misticismul adevărat, și degenerînd în caricatură, căci, după tragedia adevărată a vieții, care a fost războiul, noi trăim într'o caricatură tragică. Un fel de „secăturism entusiast“ a cuprins nu numai România, dar Europa întregă. Cu totul altceva decît ce a fost misticismul, care vom vedea în ce fel s'a transmis pînă în zilele noastre.

Misticismul poetic se înfrățește cu un misticism politic.

După războiu, omenirea ne mai fiind îndrumată ca înainte, popoarele s'au lovit de

foarte mari greutăți. Sufletul post-belic, cât mai este, crede că nimeni nu-l mai poate scăpa decît o minune.

Umanității de după războiu îi trebuiesc *forme=minune și oameni minunați*. Nimeni nu s'ar fi gîndit la așa ceva înainte de războiu, cînd toată lumea păstra o conștiință liniștită. Dacă erai German, știai că ai un împărat, că împăratul are un cancelar și nu mai așteptai pe omul minunat, care nu mai sosește, cu mijloacele lui minunate, pe cari n'are de unde le scoate.

În loc însă ca lumea, după războiu, să-și dea sama că dificultățile se înving prin putere, că puterile trebuiesc educate așa fel ca să fie la înălțimea greutăților, s'a ivit formula aceasta a apelului neconținut la minune și la făcătorul de minuni. S'a întîmplat că în unele cazuri apelul a ieșit bine. Sînt oameni în adevăr minunați, cari au ajuns la ceva; dar sînt și alții cu cari nu s'a ajuns la nici un rezultat.

O singură dată s'a întîmplat să existe un adevărat om de minune, și acesta e d. Mussolini.

Mussolini e un ctitor, un creator înăscut, ceea ce pentru omul politic e lucru principal.

Om politic este cineva care vede o situație, vede ce se poate face în acea situație, își dă sama ce poate face el, iar, dacă e convins că nu poate face nimic, se dă la o parte. Altfel se poate întîmpla ca bietului Baratieri, foarte bun general în timp de pace, care nu s'a dovedit tot așa de priceput în războiu, atunci cînd a băgat armatele italiene în de-sastrul de la Adua.

N'am avut și noi iluzia unui Napoleon care ar fi fost generalul Iliescu?

Dar un om politic nu trebuie numai să vadă o situație, să-și dea sama ce se poate face și ce-ar putea face el în acea situație: trebuie să treacă imediat la faptă, să se apuce numai decît de lucru.

Și dictatorul italian face așa. Un om modest, pe care să nu ni l închipuim că vorbește neconținut, că nu face decît se laudă, că învîrte ochii ca să sperie lumea: un om de neconținută muncă. Imi spunea cîndva că sînt mai multe feluri de democrații, dar cea mai bună este realizată atunci cînd ai reușit ca prin acțiunea ta să faci ca societatea în care trăiești să fie puțin mai fericită ca înainte.

Cu un astfel de om nu mai e nevoie de misticism, ci de muncă și de disciplină. Astfel el a ridicat Italia, a schimbat-o cu desăvîrșire.

Operele cele mai cutezătoare de pe vremea Romanilor și pînă acum, el le-a făcut. A dat șomerilor de lucru, a răscolit trecutul, a întărit prezentul, a deschis căile viitorului.

Cînd a fost vorba de imensul viaduct de la Veneția și n'a avut piatră, a întrebuintat cărămida, înviind practica romană, și a știut să oprească înoirea modernă tocmai la punctul dela care, dacă ar fi înaintat, ar fi stricat miraculul medieval și bizantin al Veneției.

Misticul însă nu procedează astfel. Plecînd de la confuzie, el o întreține interesat, fiindcă plina lumină l-ar distruge vîdindu-l. Cu privire la actualul șef al Germaniei, cineva care cunoaște bine situația de acolo spunea că Hitler este un „iluminat“, care, trăind în mis-

tica lumină a lui, nu vrea să știe de nimic ce există în afară de el, și nu poate să-și dea samă de realitățile cari-l încunjoară. Iar nobilul popor german, care în secolul al XIX-lea a dat atâtea lucruri minunate, poporul lui Hegel, al lui Goethe și al lui Schiller, se așterne în fața unui pictor fără talent, în fața unui orator de frase goale, în fața cui n'a făcut nimic ca operă durabilă de când a cerut pentru sine poporul german, cu tot ce are și cu tot ce poate.

Mișcarea aceasta o întâlnești acum trecută și în Austria. În ce ne privește, nouă ni convine să existe o Rusie deosebită de Germania, cu o Vienă nenorocită, slăbită de luptele necentenite, cari se întâlcesc acolo; dar putem înțelege și alte concepții. Acolo apare Dollfus, despre care nu se știa nimic înainte, dar și-a atribuit, cu puterea unei convingeri mistice, dreptul de a trage în toți cei cari sînt contra concepțiilor lui.

Astfel, datorită acestor mișcări, dintr'o parte și de alta, în locul Vienei intelectualiste, a Vienei fine, un fel de Paris oriental, avem cu totul altă Vienă: Viena național-socialistă, Viena comunistă—și împotriva lui Hitler și împotriva lui Dollfus, — Viena dollfusistă—împotriva lui Hitler și a socialiștilor. Dar a face din Vinezii de altădată niște oameni fanatici, pasionați în politică e numai opera misticismului nesănătos.

Mai rămâne ca la noi, la București, să vezi deodată încăierîndu-se partizanii diferiților „chemați ai Providenței“, de cari, poate, s'ar mai găsi cîțiva oameni de bun simț, cari să rîdă. Am avea de o parte legiunea cămașilor albastre, de altă parte ar fi legionarii lui Co-

dreanu, cu cămăși verzi — dacă nu mă înșel asupra colorilor, — fără a mai pomeni altă cămășerie salvatoare, toți cu aierul că vor a ni spune: voi cari ați făcut România, voi cari ați luptat pentru această țară, nu însemnați nimic față de noi, cari n'aducem nici trecut, nici talent.

Din fericire noi avem un admirabil țeran, care nu crede decît ce vede.

Dacă mișcări de acestea mistice, în numele salvatorilor chemați să mîntuie o națiune, dacă încercări ale amatorilor de minuni cari-și ridică în frunte pe omul ce-l socot ei înzestrat cu acest dar au reușit aiurea, e o fericire că la noi bunul simț a rezistat. Cu atît mai mult, cu cît poporul nostru, bun, deprins totdeauna să asculte, ar cădea toropit în brațele acestor nebuni, sau ale celor cari ar deveni nebuni, chiar de n'ar fi fost înainte, pe cînd, aiurea, amintirea secolelor de libertate păstrează o putință de reacțiune.

V. MISTICA NOUĂ

În conferința precedentă v'am arătat cum în momentul de față, cu scuza aceasta de misticism, se improvizează tot felul de conducători de State, cari n'au nicio valoare și cari nu știu pe ce căi să ducă poporul a cărui soartă li s'a încredințat.

Toți fericitorii aceștia de țări, cari vin cu făgăduieli extraordinare pe cari nu le pot îndeplini și cari dela un timp încep să fie trași la răspundere pentru tot ce au promis și nu pot da, reprezintă partea cea mai caracteristică dintr'o viață politică de improvizații.

Dar stăpînitori de Stat ajung astăzi oameni de aceștia socotiți minunați, iar, dacă întreb, fie și pe omul cel mai cult, cu cel mai dezvoltat spirit critic, de ce încearcă acest fel de-a conduce, îți va răspunde că aceasta n'o face numai el, aceasta o face toată lumea. La Varșovia un mare profesor german spunea că au ajuns acolo datorită unei mistici a tineretului.

Ce este această mistică și cum s'a ajuns la ea, dela cel mai feroce realism, care era dela 1860—70, vom vedea în lecția de azi.

Misticismul a existat și înainte. Germania este foarte mîndră că a avut în evul mediu misticii ei, cari s'au manifestat în literatură și în alte domenii de creațiune. Și a fi cineva mistic, pe vremea aceea, însemna a fi în legătură cu întreaga mentalitate a societății în mijlocul căreia trăia. A fost o vreme cînd lumea credea în adevăr că are comunicații de acestea de-asupra și dedesuptul naturii.

Egipteni mistici n'au existat niciodată. Se închinau zeului Apis, dar aceasta nu trebuie să se confunde cu închinarea societăților europene față de anume divinități politice.

Nu există un misticism egiptean, după cum nu există unul haldeian. Desigur, mintea unui Haldeian era altfel dezvoltată decît a noastră; ei puteau trăi și dincolo de ceea ce înțelegeau, pe cînd noi trăim numai în lucruri pe cari le înțelegem. Se cunoaște traiul acestor locuitori ai Mesopotamiei-de-jos, pe lîngă cari Asirienii erau aceia ce au fost apoi Romanii față de Greci.

Mitologia lor este o mitologie foarte curi-

oasă, stăpînită de părerea că, dacă zeul e numai animal sau numai om, nu e complet, ci trebuie să aibă elemente și dintr'o parte și din alta. De aceea îl reprezintă ei cu cap de om și cu trup de animal.

Fără îndoială, un popor care cugetă amestecat, caricatural, confuz, dar *confuzia nu este misficism*.

Grecii vechi au în religia lor o anumită mistică, nu toți. Ori de cîte ori e vorba de Greci, se grăbește cineva să creadă că a existat un popor grecesc unitar, acelaș dela o graniță la alta. Dar unul e Grecul de pe coastă și altul e Grecul din interior.

În viața Grecilor e de admis o schimbare în momentul coborîrii barbarilor dela Nord, a Iliro-Tracilor, și e de dat o mare însemnătate acestui moment. Multă vreme, între elementele cari veniau din arta nordicilor, acea artă stilizată, geometrizată, și între elementele vechi grecești naturaliste a fost o continuă luptă.

Nu putem vorbi de o Grecie unitară: altceva e Grecia de la Delphi și din insule și altceva e cea dela Micena și Tirint. Clădirile acelea haotice, mormintele căptușite cu plăci de aur, monumentele unei civilizații sumbre mi-au făcut impresia de ceva cu totul străin de Elada, ca o civilizație orientală care a poposit aici.

Avem, prin urmare, mai multe feluri de a fi Grec. Și atunci și religia lor este în chip firesc o colecție de mai multe culturi, poate deosebite între ele ca origine. Niciodată n'a existat un cult grecesc care să fie acelaș la Atena, la Sparta, la Teba și la Corint.

Între elementele cari s'au amestecat în re-

ligia grecească sînt, fără îndoială, și unele de natură mistică. Era misticism în cultul dela Eleusis, în toate acele renumite mistere, cari se celebrau în templul zeiței Demeter. Pirvan făcea chiar osebirea între cultul cerului senin și acela al întunericului. De asemenea se găsesc elemente mistice și în felul cum preote-sele zeului Bacchus, acele vestite bacchante, celebrau misterele zeului lor.

În parte, mistica aceasta poate fi de origine europeană, traco-ilirică, de unde să fi trecut la Greci, cu zeii urîți, sîngeroși, cruzi, altceva decît acea Aphrodită care era pentru Greci personificarea frumuseții ideale.

Patria însă a acestui misticism, patria adevărată de unde au venit elementele lui, trebuie să fie Asia. De cîte ori ieșim din lumina clarității, din cîntărirea logică a realității, de cîte ori credem în lucruri pe cari nu le putem pătrunde, de cîte ori facem din închipuirea noastră un mijloc de comunicație cu lumea din afară și cu divinitatea, de atîtea ori noi sîntem Asiatici.

Roma a reprezentat la început tot ceea ce se poate mai clar, mai limpede, ajungînd uneori chiar pînă la un practicisim vulgar. La bază a fost întotdeauna țăranul sănătos.

Dar Roma, o obște țărănească la început, s'a întins întîiu asupra Italiei, apoi, mînată de interese de ordine materială, a trecut și dincolo de Peninsulă, a cucerit popoare după popoare, dar în fond Romanul a rămas acelaș cetățean practic de mai înainte. Din cucerire în cucerire, Roma a ajuns, într'un timp, fără voia ei, la stăpînirea lumii întregi. Cu ordinea ei, a fost chemată în toate părțile. Imperiul păcii era o necesitate a timpului. Ea n'a pornit

deci din dorința de-a domina lumea, ci puterea ei a fost chemată de dorul nestăpînit al omnirii de-a avea pretutindeni autoritatea.

Dar niciodată Roma nu s'a gîndit să transforme popoarele supuse; fiecare a rămas cu vechile sale rosturi, și ea a împrumutat dela ele tot ce s'a putut.

Cînd s'a ivit creștinismul, Roma a spus: „In Panteonul nostru, alături de ceilalți zei, primim și pe Dumnezeuul vostru“. Conflictul creștinismului cu Roma a venit de acolo că n'au voit creștinii să-și puie pe Dumnezeuul lor alături de zeii păgîni, n'au voit să recunoască pe niciun alt Dumnezeu și, mai mult chiar, n'au mai voit să se închine Impăratului.

La un moment, în Roma a pătruns însă misticismul, reprezentat mai ales prin elemente siriene. Culti noi, doctrine ca aceia a răscumpărării, ceremonii religioase, cari au trecut mai tîrziu și în creștinism. Inceputul botezului creștin, cu apă, pleacă dela ideia răscumpărării păcatelor prin ceremonia sîngelui cald al taurului sacrificat; botezul cu sîngele animalelor a fost la origine.

Mai tîrziu, aceeași idee a răscumpărării de păcate e represintată de indulgențele date de Papi.

Tot felul de influențe din Orient încep să pătrundă la Roma. Misticismul numerelor își avea partizanii lui numeroși aici. Pitagoricienii formau o sectă destul de întinsă.

Nu de multă vreme d. Carcopino a crezut că a descoperit un templu pitagorician. D-sa a sugerat că și exilarea poetului Ovidiu la Constanța noastră, la vechiul Tomis, trebuie

pusă în legătură cu aceea că a fost partizan al unei secte mistice.

Creștinismul venit din Asia Mică e mult mai mult sirian decît evreesc, cum se crede de obicei. Iudaismul este un lucru de contabilitate: atîta dau lui Dumnezeu, atîta aștept să-mi dea. Dar sufletul Sirianului e altfel. Și în religia creștină a fost dela început un misticism sirian, pe lîngă fondul ebraic și pe lîngă idila galileiană, de pastorală, cu sentimentul de frăție rurală, care face să dispară orice deosebire socială, să nu se mai știe de ranguri, să trebuiască a socoti frate pe oricine ți-ar răsări în cale.

Pe urmă numai, creștinismul a început să sufere influențe din afară. A devenit elen cînd Pavel a început să *explice*.

În sfîrșit a primit influența Romei, care a ierarhizat și disciplinat, căci Roma trăia prin ierarhie și disciplină.

Dar înainte de aceasta creștinismul mersese la Alexandria, vatra misticismului. Acolo, e amestecat iudaismul cu ceea ce venea din cugetarea filosofilor alexandrini: cu Plotin și alții, a răsărit o întregă desvoltare în sens mistic la Alexandria.

Misticismul deci și-a avut vatra în Siria, apoi în Alexandria și pe urmă a trecut la Bizanț. Bizanțul în desvoltarea civilizației umane a fost și o vatră de misticism, o continuă elaborare a misticismului, care nu s'a împrăștiat nici atunci cînd civilizația bizantină a fost cucerită de Turci, ci acest misticism a trecut la formele bizare supt care îl întîlnim la Muntele Atos.

Dela o bucată de vreme, în evul mediu, s'a

produs un fel de elaborare a misticismului depărtat sirian, dînd o formă personală simpatică, de umilință, de înțelegere și frăție cu întreaga natură: aceea a Sfîntului Francisc. „Fericitul“ acesta vorbea cu pasările cari zboară, cu fiarele sălbatice, cu pietrele, cu pămîntul, cu lumea, cu soarele, în sfîrșit cu orice element din natură și creațiune: toate pentru el și tovarășii lui, „sărmăneii lui Hristos“, erau frate și soră.

Împotriva rigidului din religia catolică, împotriva creștinismului oficial sec, uscat, s'a ridicat creștinismul acesta de milă, de iubire, de umilință și de suferință, credința aceasta vie și curată.

Trebuie să facem o foarte mare deosebire între misticismul acesta de iubire a naturii, de pan-teism, al Sfîntului Francisc, care însuflește și divinizează toate lucrurile, și misticismul din vremea noastră, care scuză violența, încurajează grosolănia și aventura și care merge pînă la a pro-slăvi chiar crima.

Dar evul mediu s'a mîntuit; a venit cultura Renașterii, întoarcerea la spiritul elenic, cunoscut mai întîiu în forma romană. Oamenii au revenit la cultul rațiunii; de aici a ieșit doctrina lui Descartes: „cuget, deci sînt“, și doctrina care a dominat secolul al XVIII-lea: „nimic nu există în intelectul nostru înainte de-a fi fost în simțuri“.

Secolul al XVIII-lea înseamnă cel mai îngust raționalism care a existat vreodată: toate sînt supuse cugetării, din care cauză epoca n'are poezie. Poezia este o armonie care nu poate fi nici realizată, nici explicată numai prin rațiune, ea este un lucru

delicat care se înțelege integral, și cu alte elemente decît cele ale rațiunii.

Secolul al XVIII-lea, raționalist cum era, n'a înțeles religia, n'a înțeles literatura, n'a înțeles arta, care este acum adesea o minoderie ușoară, o copiere, dincolo de care nu se vede nimic.

Dar omenirea nu rabdă mult timp să fie astfel scăzută. Urînd orice tendință de raționalizare, lumea s'a avîntat în anarhia romantismului, negînd orice legături normale și ridicînd la rangul frumuseței cu totul alte idealuri decît cele cunoscute pînă atunci. Romanticismul fără frîu a mers pînă la ultimele margini. În țările latine n'a creat un curent mistic, dar în Germania da; acolo avem misticismul lui Zaharia Werner.

Tendința mistică de pe la 1830 continuă și astăzi în Germania, unde avem și în catolicism, pe de o parte, Biserica veche, și pe de altă parte, Biserica nouă, revoltată contra Romei, la fel cu Biserica vie a Rușilor.

Peste această epocă romantică, pe la jumătatea secolului al XIX-lea, datorită dezvoltării muncii omenești, datorită creațiunilor și descoperirilor făcute în toate domeniile de activitate, datorită drumurilor de fier și navigației, care acum începe să aibă altă importanță, în urma descoperirii valorii aburului, s'a produs o îmbogățire a societăților europene. Omenirea a trecut astfel la un regim de interzicere a metafizicei și de înlocuire a ei cu pozitivismul lui Auguste Comte, cu acea filozofie a realului, a lucrurilor existente.

Vor veni astfel ani de muncă și liniște, de acumulare a averilor, de cîștigare asigurată a

situațiilor materiale. Va fi, după 1850, o epocă de iubire pentru științele pozitive; școli reale se vor introduce pretutindeni, lecțiile fizicei și chimicei vor fi aplicate în fabrici.

Realismul va pătrunde în literatură. Astfel puternicul Normand, Gustave Flaubert, va observa de aproape elementele vieții curente. Iar Emile Zola, biruind domeniul epic din el, își pune în minte să zugrăvească halele Parisului și în presintarea acestui mediu el se arată un admirabil de scriitor al vulgului.

În domeniul artei avem școala „naturală” a peisagiștilor francezi, de care a fost influențat și Grigorescu al nostru, școală din care avântul spre ideal era cu totul înlăturat.

În ce privește viața politică, în locul reveriilor de odinioară ale socialiștilor, în locul visurilor sociale ale Saint-Simoniștilor, cari se supuneau autorității unui „tată”, a bunului părinte Enfantin și se duceau la Constantinopol să găsească și o „mamă”, în locul acestora apare acum economia politică a lui Michel Chevalier și „Capitalul” lui Karl Marx. Iar, în locul revoluției glorificate, acum se face apel la autoritatea lui Napoleon al III-lea; lui i se încredințează întreaga societate franceză spre a garanta bunurile burghesiei, pe cari începuse să le adune. În Germania acelaș rol îl va avea Bismarck.

Dar față de această constrângere începe un nou curent mistic, foarte sincer încă înainte de războiu. Acest misticism îl întâlnim în literatura germană și de foarte multă vreme în literatura engleză, în acea admirabilă poezie a lui Tennyson, a lui Swinburne.

Și în alte domenii se observă această pătrundere a misticismului: opera marelui cuge-

tător Thomas Carlyle este cu totul străbătută de elementele noului misticism.

Se știe ce a fost acest profet al vechiului Israel, pentru țara lui: un îndrăzneț al societății, un dătător de direcții, care amenință și mîngîie în acelaș timp.

Prin predicăția publică a lui Carlyle și prin noua literatură engleză, acest misticism sincer, parte din vechiul romantism, s'a răspîndit și în restul Europei.

A venit apoi războiul, care a creat o generație de oameni cari au cetit foarte mult, dar fără alegere și fără îndrumători.

Așa că este cu totul fals să se creadă că misticismul vremii noastre ar fi plecat din spiritul lui Tennyson, al lui Carlyle sau al Americanului Emerson, care, în cele două opere ale sale: „Oamenii reprezentativi“ și „Conducerea vieții“, cuprinde o întregă filosofie mistică.

Generația nouă n'a plecat dela o inițiere literară. Știind lucruri puține și considerîndu-le dintr'un singur punct de vedere, cei zguduți de războiu, sub-hrăniți, neavînd în față lecția de fiecare zi a autorității ci, din potrivă, mereu în ochi, în timpul războiului, cu deslănțuirea pasiunilor și a destrăbălărilor, oamenii de după războiu și-au creat o religie a violenței, pe care n'au dreptul s'o reclame nici dela misticismul plin de iubire al Sfîntului Francisc și nici dela misticismul unui Tennyson sau al unui Carlyle.

Este întrebuițarea unui cuvînt rău înțeles pentru a scuza o serie de acțiuni împotriva umanității, pentru a scuza crimele și a sprijini aventurile.

VI. NOUL PĂGÂNISM

Va fi vorba astăzi de noul păgânism, care se întilnește alături de falsul nou misticism.

Dar, cum ați văzut, nu trebuie să-și închipue cineva că misticismul din zilele noastre este sincer, atunci când el nu-i decât un fel de mijloc de a acoperi anumite lucruri de crasă sălbătăcie. Căci așa-zisul misticism de după războiu n'are nimic a face nici cu caritatea Sfântului Francisc, nici cu credința duioasă a Sfintei Tereza, ci este un fel de mască, de poză.

Eu nu cunosc nimic mai neplăcut decât aceste strămbături; fără îndoială că o parte de snobism e în falsul misticism.

Acești noi pretinși mistici n'au fost văzuți niciodată îmbrăcându-și o haină aspră și legându-și-o cu funie, ca acei Franciscani, acei „frați“, „barați“, cum li se zicea la noi, după ungurește, cari, desculți, cutreierau lumea vorbind cu pasările, cu animalele, cu lucrurile neînsuflețite. Dinpotrivă, acești așa-zisi mistici poartă cele mai frumoase cămăși de mătăasă, unii avînd chiar un gust quasi-femenin...

Un Italian a observat că în vremea noastră femeile se masculinizează, iar bărbații se feminizează, de ți-e aproape scîrbă de ei.

Mistici de aceștia, despre cari am vorbit mai sus, se găsesc în epoca noastră cîți vreți: ori de câte ori un Argezi scrie o bucată literară plină de tot felul de scîrbării, se găsește câte cineva care să-l laude, și se ivesc critici cari să vorbească despre meritul scriitorului de-a fi ridicat lucrul scîrbos la înăl-

țimea poeziei, iar mai nimeni nu se plânge că literatura a fost scoborită la asemenea presințări hîde.

De sigur că e alt misticism, pur, căruia nu i se poate aduce niciuna din învinuirile care trebuie să cadă ploaie asupra școlii Arghezi: acela al d-lui Lucian Blaga, care însă definește pe Dumnezeu ca apa ce curge printre degetele cui se scaldă în apa unui râu.

Toată mistica aceasta din vremea noastră e pentru mine o varietate de snobism.

Noi n'avem în toată literatura noastră niciun adevărat mistic, dar sînt sigur că, dacă am avea și numai unul, ar face foarte mult bine într'o epocă de materialism, de realism feroce.

Alături de acest misticism, a cărui sinceritate eu o tăgăduesc, societatea noastră trăește într'un fel de păgînism. Aceste mode divergente, opuse ne pot mira; ele se explică însă prin acela că societatea aceasta nu-i unitară și solidară, iar lipsa de unitate se datorește lipsei de sinceritate.

E o lume de păgîni în faptă, care vorbește continuu de un creștinism foarte contestabil. Creștinismul acesta curios începe să apară în toate societățile europene. La noi s'au alcătuit societăți creștine ale tinerilor universitari. Cine e omul care să fie împotriva acestor organizații, dar, cînd vezi atîția oameni cari vorbesc de creștinism și nu merg la biserică, apoi cînd vezi preoți tineri, cu pretenții de foarte buni creștini, cari fac liturghii de dragoste și de răsbunare, atunci e natural să te întrebi: acesta să fie oare adevăratul creștinism? Creștinismul se compune din două elemente, pe cari e dispus cineva să le uite

foarte ușor. E vorba întâiu de o *practică*. D-ta ești dator cu anumite forme potrivit ritului d-tale: ortodox, catolic, etc. Căci creștinismul este și o disciplină: faci parte dintr'o Biserică, trebuie să te supui unor anumite norme, pe cari ea ți le impune. Nu trebuie să se facă vre-o confuzie între creștinismul de acum și între forma lui dela început: idilică, sentimentală, poetică. Altceva e creștinismul acela de predicăție lirică și pastorală a lui Isus Hristos, care, fără a lovi în puterile pe cari le întâlnea, clădia exclusiv pe sufletul omenesc, căruia nu-i dădea nici o dogmă, nu-i impunea nicio constituție.

Astăzi, dacă faci parte dintr'o Biserică, trebuie să primești ce-ți zice ea, chiar dacă ar fi să te supui unor norme neplăcute ție.

Dar pretutindeni întâlnești creștini de aceștia falși, cu pretenția de-a fi foarte buni creștini, cari nu se spovedesc niciodată, cari nu ți-ar putea răspunde nici la cele mai fundamentale chestiuni asupra creștinismului, n'ar ști să spună nici de unde porcede Sfântul Duh.

Ce fel de creștin este acesta care la biserică nu merge, la orice întrebare asupra creștinismului rămâne nedumerit, cu preotul se întâlnește numai la botez, la cununie și la moarte? Fără îndoială, aici e vorba de o înșelare de sine, la unii, iar, la alții de o pură șarlatanie.

Pe lângă aceasta creștinismul reprezintă și o *morală*, și aceasta e partea lui esențială. Este religia celei mai desăvârșite morale, propovăduirea celei mai desăvârșite iertări și celei mai complete iubiri.

Ce fel de creștin e acela care se conduce

numai de ură, care, dacă e catolic, nu vrea să audă de ortodox, iar, dacă e ortodox, nu vrea să știe de catolic sau de luteran? Să-mi arăte cineva pe sfântul ortodox care, ca patron al acestei Biserici, a tras cu revolverul în toți cei cari nu se închinau lui Dumnezeu la fel cu el.

Verificarea creștinismului acestuia aparent se poate întâmpla să ducă uneori la rezultate foarte curioase, ca acelea la cari a ajuns Germania în ultimul timp. Eu nu spun că Evreii sînt oamenii cei mai buni: au și ei destule păcate, pe cari și le-au plătit, și nu e mai puțin adevărat că liberalismul revoluționar german a făcut foarte mult rău Germaniei. O țară nu poate trăi în aceste continue zvicniri: ea are nevoie de o dezvoltare înceată pentru elaborarea concepțiilor morale.

Mișcarea hitleristă a fost făcută în numele lui Isus Hristos, care în Germania e reprezentat de Biserica catolică și de cea luterană, dar niciuna nu-i mulțumită de rezultatele la care s'a ajuns, niciuna nu se arată satisfăcută de acest neconținut amestec al celor ce au făcut mișcarea în lucruri care nu-i privesc pe ei.

Este și un alt caz mai aproape de noi: guvernul român a dizolvat anume organizații germane turbulente din țară. Eu sînt contratururor asociațiilor acestora turbulente, ca și contra sistemului de-a purta arme; dacă nu le ai, nu ești tentat la tot felul de mișcări.

S'au dizolvat, prin urmare, acele asociații germane de cari vorbiam, iar, cînd au fost chemați conducătorii ca să li se anunțe acest lucru, s'a spus că vinovat e șeful lor biseri-

cesc, episcopul săsesc dela Sibiiu, care s'a manifestat pentru liniște și pace.

Avem, așa dar, și la Germanii de aici de la noi, șeful Bisericii de o parte, iar credincioșii, luptătorii, de altă parte. In ce privește Germania, am văzut, regimul cel mai „creștin“ se lovește tocmai de ambele Biserici.

Avem, deci, de o parte acest creștinism, despre a cărui sinceritate am vorbit, și, de altă parte, o înviere a păgînismului.

In Germania se vorbește de revenirea la vechiul cult al lui Wotan și de înlăturarea lui Isus. Cum în Germania unii vreau să învie pe Wotan, tot așa la noi, d. Blaga dela Cluj vrea să se întoarcă la cultul lui Zalmoxis.

In ce mă privește, oricînd prefer acestor zei ai d-lui Blaga pe Hristosul strămoșilor miei.

Se constată în societatea europeană de după războiu o aparență de păgînism, o concepție păgînă și chiar o morală păgînă.

Ce este acest păgînism? Creștinii zic: păgîni tuturor aceloră cari n'au fost botezați. Păgîni sînt și Siberienii și Chinezii și Iaponezii, dar, cînd zici: păgînism, te gîndești înainte de toate la păgînismul greco-roman, pe care unii căuta să-l învie, făcîndu-și un ideal din efebul antic.

Romanii, ca și Chinezii, n'au avut un ideal religios: aveau doar un altar deschis tuturor zeilor cari ar fi dorit să între acolo. Imperiul cerea numai ca religiile celor supuși să facă actul de închinare față de împărat. N'au fost prigonîți creștinii datorită unei convingeri religioase a Romanilor. Imperiul cerea chiar evitarea scandalului spre care du-

ceau creștinii; el pretindea numai ca aceștia să observe anumite norme în stat, să dovedească respect față de Cesar, să se facă măcar că aduc omagiul cuvenit împăratului.

Cum fanatismul creștin n'a voit să țină socoteală de aceste forme și cum, din potrivă, creștinii au început să lovească în păgînismul oficial, ajungînd pînă la punctul de a distruge chiar statuia împăratului, vă închipuiți că lupta împotriva acestor răsvrățiți n'a mai putut fi înlăturată.

Creștinismul de împotrivire contra societății romane, de la început, a dispărut. S'a încheiat fasa de tinereță a doctrinei: doctrina însăși s'a deprins cu societatea și nu mai cere acum ceea ce a cerut la început: s'a maturizat, a început să aibă interesele ei, în legătură cu o anumită situație politică și socială. S'a transformat în așa fel acest creștinism dela început, încît la un moment dat a înlocuit el Roma în așezămintele și ierarhia ei. Papa, episcopii și toate rosturile bisericesti de azi reprezintă puterile Romei de altădată. Pe cînd în ortodoxism avem mult mai mult moștenirea magilor orientali, cu altarul închis, cu perdelele care se trag și apoi se dau înlături, spre a da impresia de ceva cît mai mistic, liturghia catolică se înfățișează, roman, în vederea tuturor.

Care este deosebirea dintre vremea noastră și timpurile pentru care se poate vorbi de un adevărat creștinism?

Astăzi, d-ta ai petru corpul d-tale un adevărat cult. Il admiri, ți se pare peste măsură de frumos și cauți să-l faci din ce în ce mai frumos și mai voinic. Creștinul ade-

vărat are însă un fel de frică, un fel de ură și de silă pentru corpul său. În toată literatura medievală se vede desprețul acestui om din evul mediu pentru corp; peste tot întâlnim cuvinte aspre și urâte pentru zdreanța de trup, care trebuie să putrezească. Totul pentru suflet, nimic pentru acest înveliș păcătos, pe care trebuie să-l supui, în permanență, la tot felul de chinuri. Concepție creștină pe care eu n'o aprob, căci, dacă acest corp e dat de Dumnezeu, nu e dat ca să ne batem joc dînsul, potrivit cu o concepție asiatică, siriană.

Noul păgînism nu refuză nimic corpului; lui, care este așa de sacru, fiind așa de frumos, lui trebuie să-i dai orice: pentru el faci și sacrificiul sufletului dumitale. Pe el îl oferi privirii altora, așa cum fac în cel mai înalt grad aceia cari sînt stăpîniți de principiul nudist.

Toți acești învietori ai păgînismului, toți acești îmbietori la spectacolul trupului lor gol își caută explicația și îndreptățirea în vechea Grecie, în acele exerciții cu trupul gol ale atleților și ale efebilor antici.

Dar să nu vă închipuiți că goliciunea grecească era *pentru ea însăși*, sau pentru trezirea, în chip artificial, a unor anume sentimente în oameni blazați, în acele căzături umane, de care sînt atîtea în vremea noastră.

Athletul grec primia toate învățăturile sănătoase ale naturii și le stăpînia ca un om cu adevărat sănătos. Această goliciune grecească, această iubire pentru exercițiile fizice, toate sînt manifestații ale unui păgînism pe care nu-l mai putem învia, fiindcă ele sînt în *legătură cu o puritate, pe care simpurile noastre*

n'o mai pot avea, cu un ideal pe care timpurile nu-l mai pot atinge.

A căuta originile păgânismului din epoca noastră, originile acestei schime stricătoare pentru sufletul nostru, acestui îndemn spre corupție în vechea Grecie, înseamnă a aduce cea mai sîngeroasă ofensă elenismului.

VII. SNOBISMUL

Snobismul, acest interesant fenomen al vremii noastre, ar merita o încercare aproape științifică. Fenomenul nu e cu totul nou, dar după războiu a ajuns să aibă o întindere pe care n'a avut-o înainte.

Cuvîntul snob e de origină engleză. Snobul e un om cu anumite pretenții, care de cele mai multe ori întrec posibilitățile lui de satisfacere.

Vom vedea cum mare parte din frămîntările timpurilor noastre aparțin acestei serii de manifestări. Să ne ocupăm întii de diplomați.

Diplomația înainte era reprezentată de persoane despre care nimeni nu știa ce gîndesc. Cine știa ce gîndește Bismarck? Aceasta s'a aflat abia după ce a plecat dela putere. Sau cine poate spune cea gîndit de fapt William Gladstone sau oricare alt diplomat dinainte de războiu?

Un diplomat era înainte de toate tăcerea cea mai absolută. Nici pînă azi nu se știe exact ce-a vorbit Bismarck cu Napoleon al III-lea, înainte de războiul austro-prusian din 1866.

Avem și cazuri mai apropiate, hotărîri care

ne privesc pe noi, Romîni, și pe care nu le cunoaștem nici pînă acum.

Înainte de războiul din 1877, noi bănuiam, iar singur Mihail Kogălniceanu știa foarte sigur, că Rusia, care pierduse Basarabia-de-jos în urma tratatului dela Paris, încheiat după războiul Crimeii, vrea neapărat să recapete cele trei județe basarabene.

Războiul era să se poarte în vecinătate și noi era să avem avantajii sau desavantajii, după cum va fi biruința. Turcii ne invitau să luptăm alături de ei, iar Rușii ne poftiau, nu la o colaborare, pe care o desprețuiau la început, dar să li deschidem drumul de trecere prin țara noastră.

În aceste împrejurări, Carol I-iu l-a trimis pe Ion Brătianu la Livadia, unde, din cauza unei clime mai plăcute, se retrăgea Țarul.

Ce-a vorbit atunci Brătianu cu Rușii, noi bănuim, dar nicio lămurire precisă pentru această chestiune n'o avem, nici în arhivele Ministeriului de Externe.

Dar, la 1876, în Decembre, s'a mai întîmplat un lucru. Pe lîngă Rusia și Turcia, în chestia Orientului era interesată Austro-Ungaria condusă de Andrassy. Andrassy ni-a dat anumite asigurări, dacă nu vom merge cu Rușii, dar niciodată nu s'a cunoscut actul încheiat în 1876.

Diplomatul de azi e agitat, călător, guraliv. Înainte, tratatele care se încheiau erau ținute secret, acum se spun lucrurile încă înainte de-a se încheia actele.

Planuri?! Diplomatul cel mai bun e acela cari are oarecari vederi, dar nu și planuri fixate dinainte. Nu poți sili realitatea să între

în planul d-tale. Lucrurile astăzi sunt așa, iar omul cuminte la fiecare pas trebuie să se întrebe în ce fel se va orienta în cutare moment. Adevăratul diplomat se va feri de ideile prea generale, își va scoate direcțiile din realitate și va căuta să fie potrivite împrejurărilor actuale. Un bun om de Stat va avea datoria să vadă care e valul ce se ridică în fața luntrii sale și nu va lăsa să se înecă luntrea statului, pentru a păstra anume linii, după formule ce nu se mai potrivesc cu momentul.

Diplomația de astăzi nu se mai face prin diplomați pentru state; din nenorocire, lucrul de căpetenie a ajuns a fi diplomatul însuși.

Toată această întrebuintare de mijloace externe nepotrivite, pentru a înălța o persoană, fac parte din marele snobism actual.

Atifudini, — iată ce prezintă dictatorul care se crede dator în fiecare moment cu un gest sau cu o scenă, scriitorul, artistul care sacrifică aparenței interesante și opera și viața sa. *Paroistre, a părea*, al lui Montaigne e lozinca unor vremuri de impostori și de naivi.

Snobismul nu-i un lucru cu desăvârșire vechiu. Sînt țări în Europa: Franța profund onestă în ce face, chiar și Germania, care nu-l cunoșteau în timpurile dinainte de războiu. Aproape fiecare dintre noi știe cît de modest trăia Goethe în odăița lui simplă dela Weimar. Vorbia cu toată lumea, desprețuia orice mijloc de-a impune. Viața de odinioară a oamenilor celor mai ridicați, a creatorilor celor mai de samă era de o simplitate admirabilă. Corespondența lor e o minune de sinceritate.

În Anglia, dacă Thackeray a scris „Cartea snobilor“ și „Bîlciul vanităților“, trebuie știut că el a avut ca punct de plecare un altfel de snobism decît cel din vremea noastră. Cunosîndu-i mai bine pe Englezi, îți dai sama că la ei snobismul este mai mult un fel de coajă, care poate fi ușor înlăturată. Este în Anglia un fel de obligată ipocrizie protestantă specială, după cum anglicanismul însuși este o ipocrizie : protestantism cu liturghie și forme catolice.

Între snobismul dinainte de războiu, legat de un popor, de *practicele exterioare*, din anume țară, între acest snobism, care nu era peste măsură de răspîndit și care totuși lovia gustul rafinat al lui Thackeray, și snobismul de azi, care indignează tot ce-i mai bun și mai adînc în noi, fiind *un continuu mijloc de usurpație*, este foarte mare deosebire.

Dacă ar fi să căutăm snobi printre Romani, nu ni-ar fi imposibil de găsit. Cesar, cu toate însușirile lui geniale, a fost și un snob. Coborîrea lui din zeîța Venus și atîtea alte pretenții ni-l prezintă ca atare.

Un snob vestit a fost și Cicerone, cu discursurile cari aveau drept scop *să-i fixeze figura*. Precum, în vechea Eladă, un celebru snob a fost Alcibiade.

Snobismul acesta, care se întîlnește la aristocrația din antichitate, n'a fost cunoscut în evul mediu, acest admirabil ev mediu, cu oameni de o simplitate și o sinceritate care nu admiteau forma goală. Jirecek, istoricul ceh, spunea că în evul mediu nu s'a scris nimic care să nu intereseze. Și aceasta fiindcă el trăia în *adevăr*.

În epoca modernă, pînă la acea Anglie a

secolului al XVIII-lea, snobismul nu exista.

Și de-odată îl vedem apărînd într'o formă deosebit de periculoasă în era noastră: diplomați cari vorbesc despre lucruri pe cari nu le cunosc și nu le pot face, scriitori cari-și atribue tot felul de boli mintale, pe care nu le au și vicii cari se adaugă la toate scrântețile epocii.

Aceasta pentru că trăim într'o epocă de aventură și de improvizafie. Dacă omul s'ar ridica pe înceata scară firească, dacă ar veni sus pe căile naturale, atunci n'ar avea nevoie de mijloace artificiale din afară, de acel fals „prestigiu“, care-i una cu snobismul și fără de care nu se poate impune.

Primejdia vine din faptul că, dacă și în trecut erau snobi, numărul lor era restrîns, iar de jur împrejur o societate care muncia serios și solidar. Acum o mică insulă de oameni cari muncesc astfel sunt pierduți într'o *societate de snobi*.

Societatea de azi nu se va însănătoși pînă cînd toate aceste mijloace artificiale nu vor fi înlăturate și pînă ce munca modestă, firească, nu va ocupa locul ce-i este usurpat în acest „bilciu al vanităților“.

VIII. BOLȘEVISMUL NEGATIV

În lecția de astăzi vom rămînea tot la partea aceasta de critică a elementelor rele din societatea de după războiu, rămîinînd ca în cîteva lecții viitoare să încercăm a arăta ceiace a rămas de folos în umanitatea actuală, lucrurile acestea bune cari se formează și sînt încă nelămurite.

Înainte de-a trece la subiectul conferinții de azi, vreau să vă aduc înainte una din cele mai evidente și mai caracteristice rătăciri ale vremii noastre, lipsită de echilibru.

E vorba de afirmațiile, absolut bolșevice, ale răposatului Paul Zarifopol, care cerea înlăturarea întregii moșteniri grecești, spunând că Grecii au stricat spiritele omenirii introducând: logică, unitate, consecvență, tot elemente cari nu ni trebuie.

Dar, cu voie sau fără voie, noi sîntem în legătură cu lumea aceasta grecească. Să nu se supere nimeni, dar Grecii au creat și în domeniul cugetării și în domeniul artei și al vieții anumite lucruri care au trecut din generație în generație și s'au încorporat în noi, fără a ne lăsa posibilitatea să ne desfacem de ele.

Își închipuie cineva că omul este ceva care se schimbă cum vrea. Nu, în fiecare dintre noi trăește atîta și atîta din tot ce aparține generațiilor înaintașe. Din moment ce această cugetare greacă s'a coborît în noi, din moment ce ea s'a încorporat, cum am spus, în viața mai multor generații, nu poți să mai ieși dintr'însa.

Tot așa omenirea a trăit atîta vreme în creștinism, încît nu se mai poate desface din el, precum și creștinismul, atunci cînd a apărut, nu s'a putut lepăda de păgânism, ci a primit atîtea elemente dela el: sfinții sînt în cea mai mare parte zeii din antichitate.

Prin urmare, nu ne putem lepăda de moștenirea trecutului, nu ne putem alătura bolșevismului acelor cari vreau să înlătore toate elementele create de Greci. Fără acestea ce

ni-ar mai rămînea decît ceva ca țopăirea danțurilor negre din zilele noastre, acordurile frînte care le întovărășesc, și ce deosebire e între acestea și eleganța menuetelor din secolul al XVIII-lea!

Sînt manifestații cari trebuiesc criticate cu severitate și curaj. Există o adevărată bandă, în toată Europa, formată din oameni cari pretind că aduc tot felul de noutăți și cari, în transformările ce pretind că le aduc, lucrează, fără a-și da samă, tot cu elemente vechi, căci a zice: *nu unde s'a zis da* nu înseamnă să crezi.

După introducerea aceasta venim la subiect.

În evul mediu, care reprezintă atîta viață umană, domnia nu numai desprețul pentru corp, dar o adevărată ură față de dînsul.

Iată, în cutare tratat al lui Philippe de Mézières, nu numai că textul e îndreptat împotriva acestui corp nenorocit, ce trebuie dus răpede spre mormînt, dar autorul a crezut că trebuie să adauge și o notă pe marginea manuscriptu lui, prin care se cată a se înspăimînta și mai mult această biată ființă fizică, pe care o menești viermilor.

IX. DIVINIZAREA CĂRNII

Norocul omenirii a fost că practica vieții era una și teoria era alta; altfel cine știe ce s'ar fi întâmplat cu dînsa!

Contra acestei condamnabile convenții se

ridică azi *divinisarea* *cărnii din care sînfem făcuți*, cu concepția nouă asupra priorității atletismului. Gazetele sînt pe cale de-a deveni organe exclusive pentru sport. Oamenii sportivi, atleții sînt singurii inși, cari, fără să fi fost la guvern, fără să fi ținut vre-un discurs și fără să fi omorît pe cineva, pot totuși să figureze în jurnale, și să devină astfel celebri, impuindu-se atenției publice. Și atunci e ispitit cineva să pună în legătură evul mediu cu timpurile noastre și să constate, cu bucurie, că am scăpat de ceea ce era încătușare atunci, că ne-am liberat de legăturile acestea ale trecutului și că putem trăi o viață viguroasă și fericită.

Dar atletismul acesta, impunerea prin anumite însușiri fizice, nu e un lucru cu totul nou. Și în evul mediu, cu toată acea ură cumplită a cărnii cu miros de putregaiu, totuși corpu-și avea drepturile sale; altfel, dacă omeneirea ar fi trăit așa cum cred unii, s'ar fi stins de mult. Exagerările de acest fel trebuie înălțurate, cum, în istoria Românilor, înțilnești jălanii nesfîrșite cu privire la suferințele înaintașilor noștri în timpul Fanarioților sau cu privire la nenorocirile abătute asupra Românilor din teritoriile ocupate de străini: e foarte probabil că n'am mai putea fi noi astăzi, dacă nația ar fi suferit și răbdat atîta cît se spune.

V'am zugrăvit evul mediu cum iese din cărți, îl vom vedea acuma așa cum era în realitate.

Ființa omenească nu e perfect unitară, cum își închipuie teoria: în ea se luptă două forțe. Prezența unei forme și a unei tendințe presupune neapărat prezența unei alte forme și unei alte tendințe.

Nici cînd omenirea nu s'a bătut mai mult ca în evul mediu; numai cît e mare deosebire între războiul de atunci, dat în condițiuni atletice și cel de azi, în care primează forțele mecanice, în care, indiferent de ești voinic sau nu, de ești viteaz sau fricos, vei sta în aceleași tranșee și vei aștepta să te distrugă aceleași bombe, care nu aleg între ostași buni și ostași răi, între tari și slabi.

Evul mediu nu cerea războaie în fiecare moment, dar oferia atîtea ocazii de-a se încăiera lumea, încît, afară de țărani, cari, nefăcând parte din feudalitate, nu mergeau la luptă, toată cealaltă lume medievală era într'o permanentă ciocnire.

Dar, cum am văzut, condițiile de luptă diferiau mult de cele de azi, pericolul nu era același pentru toți. Războiul desgustător și absurd din vremea noastră, în care nu mai este nimic din vitejia și voinicia de odinioară, acesta nu exista în evul mediu. Bunul cavaler era idealul omului din vremea aceea.

Dar, revenind la antichitate, pe care prețindem a o imita, era atunci o armonie între deosebitele feluri de manifestare a aceluiași om, o potrivire între idealul fizic și cel moral, care lipsește exhibițiilor brutale de astăzi. Antichitatea n'a admis fărîmițarea omului în bucăți, ci a trăit cu idealul omului complet. Cum, de altfel, și bunul cavaler din evul mediu nu era atletul din zilele noastre, ci poseda, pe lângă însușiri fizice deosebite, și un înalt fond moral. Se unia deci vînjoșia, capacitatea de-a învinge pe adversar cu cele mai prețioase daruri sufletești.

Da, bunul cavaler în Franța era un om cu desăvîrșire moral. Ioan-cel-Bun, rege francez

din secolul al XIV-lea, a dat una din cele mai frumoase dovezi de ceea ce înseamnă însușirea aceasta a sufletului.

S'a luptat cu Englesii în războiul de o sută de ani, a fost prins și dus la Londra în închisoare. Ai lui au rămas acasă, și înlocuitorul, viitorul Carol al V-lea cel Înțelept, a încheiat cu Anglia tratatul dela Brétigny, prin care Ioan trebuia să fie pus în libertate de către Eduard al III-lea, regele englez, dar, din moment ce tratatul, prea păgubitor pentru Francesi, nu putea fi primit, bunul cavaler s'a întors la Londra, și a murit în închisoare. Un om de onoare nu-și putea călca un cuvânt dat; nu putea fi mincinos un cavaler din evul mediu.

Dar au trecut vre-o două sute de ani. Francisc I-iu, rege frances, are ca adversar pe Carol Quintul, rege spaniol și Impărat al Germaniei. Se dă lupta dela Pavia, în care Francisc e prins și închis la Madrid.

După mai multe încercări, se încheie pacea dezastroasă prin care Franța pierde Burgundia și Francisc I-iu e pus în libertate cu condiția să dea Impăratului tot ce cuprindea acel tratat. Dar întors în țară, el nu se mai gândește să-și țină cuvântul, să se întoarcă înapoi la închisoare. Deosebirea e evidentă, când apropiem aceste două cazuri: bunul cavaler din evul mediu, care se întoarce să moară în închisoare, pentru a nu-și călca cuvântul dat și regele modern, oare chibzuește dacă un lucru îi vine la socoteală sau nu-și păcălește adversarii, cum poate mai bine.

Dar avem și un alt caz de dovedire a vitejiei celei mai desăvârșite. În bătălia dela Crécy se afla în tabăra franceză și regele

Ioan al Boemiei, care, orb fiind, și-a legat calul de al unui cavaler și a căzut luptînd pentru cauza de care se simția legat.

E și aici ca și în antichitate, unde orice manifestare de vigoare fizică făcea parte dintr'un crez moral uman, de care erau legate și arta și literatura și orice fel de manifestare umană : toate se țineau împreună ca elementele dintr'un cristal.

Atletismul din zilele noastre își poate avea explicația în aceea că e ca o ieșire din închisoarea impusă de epoca modernă în care fenomenul dominant a fost acela al monarhiei : State mari, monarhi absoluți, cu funcționari peste tot, pe când evul mediu a fost o epocă fără funcționari, o epocă de delegație, în care autoritatea o aveai numai pentru un anume moment — și noi putem înțelege aceasta cu atît mai ușor, cu cît am avut așa ceva odinioară : podurile, bisericile și alte creațiuni au fost ridicate prin delegați cari lucrau mai iute ca azi cu funcționarii permanenți.

Venise, zic, epoca modernă cu monarhii ei absoluți, cu funcționarii permanenți, cu școli de impunere și supunere aceleași pentru toată lumea.

Își închipuie cineva că și evul mediu a avut școli ca acestea moderne, dar fără îndoială se înșeală. Atunci fiecare avea școala pe care o doria. Erau admirabile Universitățile medievale în care te duceai pentru plăcerea de a asculta pe cutare profesor, iar, dacă el trecea în alt oraș, îl urmau toți studenții ; se întîmpla ca acesta să plece cu toții cei cari erau legați de el. In ce privește școala primară, ea e opera revoluției franceze : înainte preotul dela biserică te învăța doar să scrii,

să cetești și să te rogi lui Dumnezeu; școala primară de Stat e un lucru foarte recent.

Epoca modernă a creat însă școala nouă, care se chiamă colegiu: colegiul iesuit sau cel protestant, care a luat naștere în Germania. Școală de grecește, de latinește, mai ales de latinește, în care se învăța și ceva istorie; științele, firește, nu.

Nicio legătură cu viața nu aveau aceste colegii, care au înlocuit orice fel de învățămînt: o nouă umanitate a fost fabricată de ele.

Cine vrea să vadă ce era un colegiu în epoca modernă, să cetească Dialogurile lui Erasm din Rotterdam, om de tot hazul, care, chinuit veșnic de dorința libertății, se ridică în contra tuturor formelor care nu-i ziceau nimica, și între altele contra acestui colegiu.

E, deci, școala în afară de viață, în atară de mișcare, școala care te învață să nu ții socoteală de nimic ce e dincolo de casta cultă; ea duce la o *școlarisare* formală a omenirii. De aici a ieșit o umanitate scăzută, lipsită de energie și de entusiasm, o umanitate foarte convenabilă, desigur, dar fără originalitate, fără putința de a acționa, de a reacționa, o umanitate împuținată și strâmbată.

Prin revoluția franceză, și școala a fost schimbată, dar nu s'a făcut întoarcerea la școala vie, la echilibrul dintre elementele fizice și cele morale, la deprinderea cu activitatea proprie, la putința de a fi fiecare așa cum îi cere ființa sa însăși; nu s'a căutat înlăturarea creării tipurilor comune.

Reforma revoluției a creat școala primară; reforma lui Napoleon a creat Universitatea.

Am spus că Universitatea medievală era o școală de cugetare personală la care venia

studentul numai dacă îi plăcea cugetarea profesorului. Astăzi, grație urmărilor refacerii napoleoniene, Universitatea este o școală de specialități : școală de drept, de medicină, de filosofie, de istorie, de științe, de geodesie chiar, și acestea toate legate împreună fără niciun fel de spirit comun.

Și aceste creațiuni și refaceri au un scop care nu e în societate, ci peste ea și poate chiar *impotriva* ei.

Omul din evul mediu era pregătit pentru o viață spontană. Omul din epoca modernă era crescut cu deprinderea de-a fi un bun supus al guvernului său.

Când a venit însă sistemul școlii lui Napoleon, s'a creat tipul omului abstract, în afară de orice tradiție și de orice împrejurări în care ar avea de trăit, omul care știe dinainte unde va fi așezat, ce gesturi va face în fiecare moment, omul pentru care neprevăzutul n'are nicio importanță.

O singură țară a scăpat de acest blăstăm al școlii unice, și aceasta e America. Acolo veniau oameni din toate părțile și nu erau crescuți pentru a fi buni supuși ai președintelui, ci pentru a fi capabili de-a scoate la iveală toate bogățiile ascunse ale țării imense. Omul ajungea pregătit pentru a face bine tot ce i se va cere în viață.

Idealul educației e să desvolți ceea ce există ca inclinație în om și să nu încerci a-i da însușiri ce nu se găsesc, ca punct de plecare, în însăși ființa lui.

Secolul al XIX-lea n'a făcut așa, și Europa s'a găsit astfel cu mâinile legate față de o Americă vie și atât de bine preparată.

S'a întâmplat apoi războiul cel mare, care

a fost unul din cele mai teribile examene pe care omenirea le-a dat vre-odată.

Se crede, de obicei, că biruința ultimă atîrnă de pregătirea tehnică; biruie cine are pregătirea mai bună. De fapt, ceea ce biruie întotdeauna e fondul moral. Națiunea biruită e aceia care se lasă, care crede că nu poate merge mai departe.

Războiul cel mare a dat experiența totalei inutilități a educației dinainte, a școlii secolului al XIX-lea. La acest examen ea a suferit cea mai cruntă călcare. Diplomații cei mai isteți au căzut la fund, dovedindu-se că nu pot stăpîni împrejurările, generalii cari ieșiseră cei mai bine la școala de războiu s'au dovedit cei mai puțin pricepuți la luptă, pe cînd soldații improvizați au dat dovadă de înșușiri pînă atunci nebănuite. Cum, de altminteri, și înainte, în războiul din Africa-de-Sud, între Buri și Englezi, cu toate că nici un Bur nu învățase la școală să se bată, învățații generali n'au avut atîta vreme nici un succes împotriva lor.

Și atunci omenirea a început să se întrebe dacă nu trebuie creat un alt tip de om dacă nu e mai bine să se întorcă la cultul puterii fizice, la o trezire a sălbătăciei și a barbariei din el, cu care s'ar realiza poate mai ușor lucruri ce n'au putut fi realizate altfel.

Mulți cred că pe această cale urmează exemplul de Englesi și de Americani, ca și de vechii Greci. Dar, pe cînd la Greci avem a face cu o inegalabilă armonie, la Anglo-Saxoni mișcarea sportivă nu e un lucru prea vechiu. Deschizînd „Enciclopedia Englesă“

la cuvîntul sport, ești trimis la „atletism“, care în Anglia e un lucru tîrziu, din al treilea sau al patrulea deceniu al secolului al XIX-lea. În ce privește America, acolo sportul e de după 1850. Vedeți, prin urmare, că vestitele echipe dela Oxford și Cambridge n'au nici o sută de ani.

„Sport“ exista le Englesi și înainte, dar însemna desfășurarea puterilor fizice pentru plăcerea d-tale, nu pentru a întrece pe alții. Sport era: pescuitul, înotul, vînătoarea, etc. Insuși cuvîntul sport vine dela plăcerea ce o simțiau în desfășurarea forțelor fizice, nu de la chinuirea la care e supus corpul în sportul din zilele noastre.

Scoasă din închisoarea teribilă, de care am vorbit, omenirea a luat cîmpii, s'a aruncat turbată în această mișcare de sălbătăcie și asprime.

Și toate aceste strîmbături și sucituri, toate sporturile acestea de bicicletă și automobil nu plătesc mult nici supt raportul fizic, fiind o constrîngere violentă a corpului, ceea ce se întoarce în rîndul întîiu împotriva corpului. Nu trăiește mai mult unul din circ; dimpotrivă, un medic spaniol spunea că ni omorîm sistemul circulator prin zvicniturele acestea continui, ni îmbătrînim arterele înainte de vreme.

Dacă introducem un spor în exercițiile fizice, trebuie ca și în domeniul moral să adăgim ceva. Și, oricît ar protesta cîte un filosof paradoxal, e sigur că pînă acum omenirea n'a găsit nimic mai bun decît acea armonie a Grecilor, care întărește, de sigur, dar și înălță.

X. LITERATURA INDIVIDUALISTĂ

Da, o operă literară bună e aceea, care poate găsi răsunset în alții, precum un artist nu poate fi acela, care face lucruri pe care le înțelege numai el. Orice prezentare de literatură sau de artă este un act social, prin urmare trebuie să aibă ceva comun întregii societăți.

Astfel în zădar se susține azi că „ambitiția de a așeza ideile în piramidă e preistorică“, sau că „sistematismul grecesc aparține copilăriei gândirii“, sau, că „himera unității și-a pierdut farmecul și creditul absolut de altă dată“.

Ca să ne înțelegem e necesar ca fiecare om să cunoască și ce e în capul celor din jurul lui. Aceasta nu înseamnă că, dacă ai vrea să scrii versuri, un roman sau o piesă de teatru, ar trebui să te duci la fiecare și să-l întrebi ce crede despre subiectul ce ți l-ai ales. Din fericire oamenii au *ceva comun între ei*. Pe lângă aceasta, pentru partea care nu e comună se recurge la convenție și se primește un mijloc artificial prin care ne putem înțelege mai bine cu semenii noștri. Prin această convenție comuniunea omenească în care trăim ajunge a fi mai desăvârșită.

Există convenție, de altfel, în toate: în politică, precum și în teatru, în literatură, în artă, în viața de familie și în cea socială. Când calci convenția în viața de familie, se poate întâmpla să iasă ca în cutare piesă a lui Ibsen, în care tovarășii de viață pleacă unul într'o parte, altul în alta.

De sigur că sînt forme care se duc și e bine că se duc: n'o să îmbrăcăm doar veșmîntul tuturor morților de odinioară!

Dar, în ceea ce unora li se pare a fi numai formă, e adesea o necesitate a sufletului omenesc.

Iată, nu se poate crede că un burghez din evul mediu a făcut școală de inițiere în filosofia greacă sau că a trecut prin școala de retorică ateniană, și totuș în ce au scris acești simpli și sinceri medievali există o unitate, o armonie, o cauzalitate, tot elemente de care ni se recomandă să ne scuturăm ca de urme de preistorie. De la sine omul a mers către lucruri pe care, dacă Grecii le-au codificat, nu înseamnă că le-au și inventat.

Cum gimnastica suedesă codificată nu face decît să imite gesturile cele mai naturale ale omului, spre folosul și sănătatea orișicui, tot așa Grecii n'au făcut decît să codifice un bun comun uman, să îmbrace cu anume norme ceea ce e imanent în sufletul omenesc.

Dela această introducere putem trece la subiectul conferenței de astăzi, la literatură, în forma pe care ea o îmbracă după războiu.

De cînd frîul adevăratei critici lipsește, de cînd nu se mai simte nicio autoritate, de cînd ridicolul nu mai e pedepsit, a început să se manifeste o literatură deșănțată, pe care, după războiu, o întîlnim oriunde.

Exemplele la care voiu recurge vor fi luate din literatura românească.

Dacă literatura românească ar fi tradițională, și tradiție înseamnă: lucruri verificate, lucruri care te ajută să nu greșești, dacă ea ar fi în legătură cu trecutul nostru, dacă ar fi

numai românească, atunci ar fi bine să-mi caut exemplele aiurea.

Dar ea n'a resistat valului de nebunie care a cuprins literatura universală, căci noi imităm cu foarte mare plăcere și lucruri bune și lucruri mai puțin bune.

Așa încît și această imitație obișnuită în literatura românească o face caracteristică pentru fenomene generale; deci cu oarecare întîrziere, literatura noastră de după războiu represintă aceleași tendințe ca literatura nouă de ori unde.

E drept că, în momentul de față, literatura europeană se întoarce puțin către lucruri pe care Zarifopol voia să le suprima; și se întoarce pentru anume motive. Lumea a citit poezii, romane, nuvele pretinzînd că le-a înțeles, ceea ce, de fapt, nu se poate. Dar această ipocrizie, ca oricare alta, obosește dela un timp, după cum obosește dela un timp și continua silință de-a ieși din normal, pentru a gusta literatura anormală.

Și, atunci, dela o vreme se produce părăsirea poezilor și scriitorilor scintîți. Cetitorul își dă samă că un grup de nebuni nu merită să meargă pe urmelor lor o întregă umanitate sănătoasă.

Cînd poezii romantici, atît de populari odată, nu mai erau cetiți, cînd romanul de analiză ne înnebunia cu toate acele cercetări rare asupra sufletului omenesc, căci ce experiență poate avea un tînăr de douăzeci ani pentru a analiza sufletele celor din jurul său, între oamenii, cari măcar știu scrie, cari au stil, a apărut în Franța de odată d. Panait Istrati, idolul unui anume tineret de acum cîțiva ani. Unde nu era cetită „Kira Kiralina“?

Tot felul de aventuri de prin Brăila ca și de prin Bagdad, sau din alte părți, pe unde a fost sau nu autorul. Faima i-a mers pînă în Spania, pînă în America. Astăzi ea se restrînge neconținut. Literatura aceasta artificială își are însă pedeapsa în ea însăși: unei literaturi de emoție și de interes trecător îi trece marea vogă.

Din această literatură se desface, totuși, ceva de caracter general.

E vorba de pretenția scriitorului de a se desface de publicul său, de-a spune tot ce crede și ce știe el, fără a avea conștiința că face un act social. Și omul e ticălos: cu cît te pleci mai mult în fața lui, cu atît te prețuiește mai puțin, iar, dacă vii cu tot felul de pretenții de singularizare, dacă le prezinți într'un chip cît se poate mai sfidător, atunci găsești credincioși și chiar fanatici.

Avem deci și o literatură pe care cei ce o scriu pretind s'o *impună societății*, literatură care nu adună ceea ce există în sufletele noastre, nu dă expresie estetică și literară aspirațiilor noastre.

Dar scopul unei literaturi e acesta. Cînd cetim, de foarte multe ori, ne căutăm pe noi. Găsim scuze pentru păcate pe care altfel nu ni le-am putea ierta, găsim exemple ce ne susțin în lupta noastră, găsim îndemnuri, cum găsim mîngîieri.

Scoala aceasta nouă, însă, ține a *se izola*, a avea față de societate numai *legături de surprindere*, a fermeca numai prin *însușiri de rafinate a forme*.

O astfel de literatură ajunge să nu mai aibă niciun fel de scrupul, de decență; ea calcă

în picioare orice legătură cu buna cuviință, cum rupe tot ce ar uni-o cu trecutul.

Scriitorul trebuie să fie original, dar nu trebuie să îndrăznească a fi autonom, căci nu poate fi astfel niciodată. Nu există niciun om care să trăiască numai din el și numai pentru el. Cel mai mare egoist va folosi societății în care trăiește, și fără voia lui. Originalul cel mai dîrz e sclavul aceloră cari trăiesc în el. Meșteșugul e să știi da drumul, în momentul potrivit, aceloră dintre strămoși cari ți-ar putea folosi atunci.

Apoi, lumea din jurul nostru ne influențează. *Nu există capodopere plutind în vid.* Este ceva inexplicabil care ne încunjură și ne leagă cu toți cei pe cari-i vrem și cu atîția pe cari nu-i vrem.

Poezii vechii prezintă natura, opera lor era după o inspirație a ei; poezii noi au pretenția de a-i prezinta sensul mistic. Socotesc că sînt liberi să ia elemente din orice parte a naturii și să le transpun aiurea.

Ei caută a jongla cu elementele naturii, pe care o dezarticulează, crezînd că pot ei crea o lume nouă. Ar fi întemeietori ai unei lumi ce nu există. Iar în această prezentare a unei naturi care nu există, în acest amestec al tuturor elementelor desfăcute din legătura lor, ei caută a pune o însuflețire misterioasă. *Ar fi o religie nouă, un fel de panteism, care animă toate aceste lucruri.*

Dar acesta nu e un fenomen nou; cunoaștem vechiul misticism de iubire și caritate al Sfințului Francisc, care plîngea de mila tuturor dobitoacelor și însufleția toate lucrurile neînsuflețite.

Și să mi se dea voie să prefer acest mis-

ticism, care întărește, întinerește, misticismului distrugător din vremea noastră, capabil de-a da porniri barbare unui suflet pervertit.

Misticismul noilor poeți pretinde că rezolvă antagonismul dintre bine și rău, dintre frumos și urât. O anume unitate ar fi de-asupra dualismului nostru. Dar aceasta nu înseamnă decît a reveni la cele mai vechi tradiții ale creștinismului, în care a trecut doctrina dualistă, persană, cu Ahriman și Ormuzd.

Dezordinea mentală, uriciunea simțirii se ascund însă adesea supt ploaia de stele a comparațiilor. Dar o poezie trebuie să aibă o unitate de gândire, să fie manifestarea unui singur sentiment. *Acestea nu sînt sfaturi și critice. E desvăluirea fundamentului însuși al lacrimilor care nu se poate schimba.* Comparația se cere a fi și ea deci unică, desfășurată pe liniile ei firești, cum ne-am deprins cu ea dela început. Dar a face să treacă prin fața noastră nesfîrșite imagini dispartate înseamnă să nu putem prinde niciuna.

O astfel de literatură nu e literatură. Dar, fiindcă sufletul omenesc caută o subliniere, o ridicare, dacă-i e interzisă în literatură, va căuta-o în domeniile nesănătoase ale turburărilor firii și corpului.

Astfel prin lipsa unei literaturi adevărate, el e aruncat în vraja nebuniei care a cuprins Europa de după războiu.

XI. ARTA REVOLUȚIONARĂ

Vin acum la arta nouă și voi începe dela primele manifestări, cari au pregătit ceea ce întîlnim în arta de azi: capetele acelea strîmbe

cu părul lipit, pentru a fi cât mai mici, colorile puse la întîmplare, după capriciul pictorului, pentru care nimic nu-i imposibil.

Sculptura urmează aceleași linii ca pictura.

În ce privește arhitectura, se fac casele fără acoperiș, într'o țară în care ninge câteva luni pe an, se construiesc terase ca în Maroc, unde căldura permite oamenilor să stea sus pe acoperiș. Ferestrele sunt ca niște simple înțepături fără cadru, înșirate pe o curea ce încinge aceste vagoane gata de plecare. Și străzi întregi se dezonorează cu astfel de clădiri.

Să vedem de unde au venit schimbările acestea în domeniul artei, când a ieșit omenirea întâia oară din liniile artei vechi?

N'a ieșit deodată pentru toată arta, căci de noua arhitectură nu poate fi vorba decât după războiu.

Dar, pentru pictură, o mișcare foarte îndepărtată s'a produs în Anglia la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea.

Este vorba de introducerea așa-zisului „plein air“. Noi vedem un lucru care este în depărtare altfel, pentru că se interpune aerul care-l schimbă. Căci, în afară de obiect și de meșter, este mediul atmosferic, care nu-i o distanță goală, ci un factor important, care prin individualitatea lui estompează forme, schimbă culori, creiază armonii.

Școala engleză de peisagiu, a lui Turner, despre care e vorba, a schimbat cu totul peisagiul lui Claude Lorrain, făcând frumoase descoperiri de culori palide, șterse.

Dela început, însă, o observație. Se poate întîmpla ca aierul să învăluie lucrurile într'un

anume fel, să aibă asupra lor o anume influență, care influență e posibil să fie întâlnită numai într'un moment anumit. Dar arta nu urmărește ceea ce-i unic și extraordinar; ea este un document de realitate durabilă, o noțiune oarecum artificială de permanent. Și, mai ales, a introduce notele peisagiului engles într'o regiune în care atmosfera n'are caracterul aceleia din Anglia, înseamnă să faci o foarte mare greșeală.

În această privință e foarte interesant ceea ce a făcut Grigorescu al nostru, pe care tinerii moderni nu-l prea pot suferi. La început, Grigorescu a redat exact ceea ce vedea din locul în care era așezat, ținând sama însă și de convenția ce i se cerea.

A început ca pictor de icoane, și să nu vă închipuiți că n'a văzut cu sufletul unui zugrav de icoane. A lucrat pentru catapeteasma mănăstirii Zamfira și a ținut seama de rostul lucrării, de locul unde vor fi așezate icoanele, de distanța dela care vor fi privite. Avînd a fi pe o catapeteasmă, trebuiau făcute așa ca să fie văzute de cineva de jos.

Meșteșugul mare al acelor admirabile vitralii din evul mediu stă în aceea că erau lucrate așa ca ele să dea impresii deosebite, fiind văzute la anumite ceasuri, cu anume lumină, dând iluzia de transformări dela oară la oară, dela răsăritul de soare la asfințit.

Grigorescu s'a dus apoi în Franța, în pitoresca pădure dela Fontainebleau, unde era o colonie de pictori, dar el n'a venit cu culoarea de acasă, n'a dat lucrurilor forma pe care o știa de aici, dela noi, ci a observat natura franceză de acolo și a redat-o așa cum i se înfățișa.

Pe urmă a mers în Bretania, țară de stîncă, în care lumina e trimeasă dur asupra obiectelor și acolo a făcut pictură potrivită cu mediul local.

A zugrăvit și interioare franceze închise, cu totul deosebite de ceea ce făcuse înainte, și tot atât de diferite de ceea ce va face, întors în țară, cu acele iarmaroace din Moldova, în a căror prezentare se poate observa o anumită influență a școlii olandeze, cu îngrămădirea a tot felul de figuri caricaturale, cu acele scene de păstorit, atât de exacte pentru valea Prahovei, care n'ar fi tot așa de apropiate de adevăr dacă ar pretinde să redea valea Teleajenului.

Dar, cînd s'a ajuns la acel „plein air“ de țărîm de mare, la acea lumină difuză, care în Anglia se întîlnește și pe care o regăsim în admirabilele marine engleze, procedeul a fost repede adoptat pentru regiuni în care învăluirea atmosferică e cu totul alta. A ajuns și câte un Italian să facă lucruri de acestea difuze, pe cînd în țara lui meridională, cu soare mult și puternic, nu se găsește nicăiri un loc unde lucrurile să fie astfel văzute.

A fost un fel de beție a „plinului aier“.

S'a mai adaus un lucru cu nenorocită influență asupra picturii. A venit romantismul de pe la 1820—1830, care a făcut o neîngăduită confuzie a genurilor de artă.

Să ni amintim vestita operă a lui Lessing: *Laokoon*. Plecând dela grupul grec în care atât de tragic, dar păstrînd toată înfățișarea frumuseții, e represintat preotul troian, care împreună cu fiii săi e înfășurat de doi șerpi monstruoși, Lessing a fixat anume adevăruri eterne cu privire la artă.

Fiecare gen de artă, cuprinzînd și literatura, trebuie să ție samă de anume regule. Confuzia genurilor, stricarea lor nu aduce decît proaste servicii artei și literaturii.

Adeseori, în descrierile lui Balzac, ajungi obosit la capătul unei înșirări de amănunte, cari trebuiesc și care nu trebuiesc.

Dar literatura nu este o artă de prezentare, de descriere, literatura — poezie sau prosă, căci și aceasta e o poezie în anumită formă, — e sugestie înainte de toate. Cînd Eminescu spune :

*Mă cunoșteau vecinii toți,
Tu nu m'ai cunoscut,*

acest „Tu nu m'ai cunoscut“, această singură apăsare pe o silabă sugerează o lume întreagă.

Dar nimeni nu poate cere sugestii prin pictură și mai puțin încă prin sculptură, prin muzică, în stare să dea numai unele dispoziții sufletești; muzica mai ales e cea care produce astfel dispoziții.

Pictura e toată artă de prezentare, de descriere: prin ea ca și prin sculptură se dau lucruri palpabile.

Artele sînt surori, dar nu sînt surori siameze; ele samănă, dar fiecare își are rostul ei; au elemente înrudite, dar nu se confundă.

Mai este ceva care duce la desmățul de astăzi. Dela un timp, literatura se pierde în misticism, și e foarte rău, căci de prea puține ori misticismul din vremea noastră e sincer. Dar misticismul acesta nu poți nici de cum să-l introduci în artele plastice.

Dela un timp apoi se fac studii serioase de tehnică în materie de pictură, studii cari au dat și e probabil să mai dea roade bune în viitor. Azi, o anume simplificare a liniilor e bine venită, dar să nu se meargă prea departe. În toate aceste inovații trebuie să se urmeze proverbul grec: *meden agan*, cel latin *ne quid nimis*, „nimic prea mult“.

Tehnica e bună ca să te servești de ea, dar să nu ajungă ea stăpînă, impunînd tot felul de salturi mortale.

Arta ca și literatura nu se realizează prin sfortare. Unde e sfortare nu mai e frumusețe.

În artă, tehnica nu trebuie să ajungă stăpîna noastră, precum în industrie nu trebuie să ne lăsăm stăpîniți de mașină.

Artistul e bine să aibă cunoștințe, dar știința lui nu trebuie să meargă pînă la punctul de a face din el un sclav al materiei și mijloacelor sale, și mai ales al felului cum *alfii* le aleg și le întrebunțează.

Nenorocirea vremii noastre e aceasta: oameni fără cunoștințe generale suficiente în treabă prea mult pe alții și prea puțin pe sine. Ei caută pe această cale neconținut „lucrul nou“, care e foarte relativ; cînd crezi că ești mai original, atunci folosești elemente din cele mai vechi. Și, în loc să întrebe artiștii sufletul lor, ei încep să răsfoiască tot felul de albume de artă neagră, de artă babiloniană, de artă haldeiană, etc., și de aici iese la iveală pictura aceasta așa-zisă „nouă“.

De sigur că în aceste vechi faze sînt și lucruri interesante, că și arta neagră și cea preistorică au în ele visiuni proprii.

Cea preistorică, foarte bogată în nuanțe, e cea mai neașteptată în expresii, ca în reprezentarea animalelor de pe pereții peșterilor, descoperite în Sud-Estul Franciei și în părți vecine. Din partea lor, negrii au un simț al mișcării de care nu mai sîntem capabili.

Ce se face azi e merit să dispară. Tablourile, sculpturile vor fi documente de psihoză sau pînze de rezugrăvit, material de cioplit din nou.

Ce s'a făcut în alte domenii se poate astfel înlătura, dar ce a creat arhitectura nouă va rămînea din nenorocire spre rușinea generației actuale.

O clădire trebuie să te facă să cunoști, după liniile ei, scopul căreia i-a fost destinată. Dar arhitectura modernă face aceeași curea învîrtită și găurită și pentru o Academie, și pentru un palat, și pentru un tribunal, și pentru orice altă menire.

Noi n'am creat nici pînă acum un tip de gară, un tip de sală pentru întruniri, etc.

Dar cei cari nu pot da sensul ansamblului, nu se vor plăti prin aceia că introduc nebunia în amănunte.

XII. FALSE DIRECTII ÎN ȘTIINȚĂ ȘI GÂNDIRE

Curentul nou se observă și în știința luată în-tregime, nu pe capitole. Să vedem ce-a avut ea să cîștige și ce-a avut să piardă de pe urma schimbărilor ce s'au produs în Europa nouă.

Am observat ce e mai stricător și periculos societății și care arată o stare de nesă-

nătate a omenirii: e vorba de o anume *lipsă de unitate*.

Orice societate trebuie să fie *unifără*, și *unitatea e cu atât mai perfectă, cu cât societatea se dezvoltă în chip mai organic, fără nicio impunere de sus, fără nicio silire din afară*. Societatea sănătoasă este aceea în care există o unitate în *fiecare* domeniu de activitate și apoi o unitate a *părților*, cari să formeze un *ansamblu armonios*, potrivit unui *ideal*, unui *principiu*, recunoscut de toată lumea.

Epoca noastră, cu desăvârșire nesănătoasă, nu numai că nu oferă un principiu de unitate recunoscut de toată lumea, dar tendința către unitate nu se întâlnește nici măcar în interiorul fiecăruia dintre domeniile cari alcătuiesc viața societății: pretutindeni avem o luptă necontenită între tendințe ce se bat cap în cap.

Când am vorbit despre misticismul din vremea noastră, ați văzut de o parte toate acele pretenții de legături mistice cu atîția și atîția sfinți, toate acele plutiri în vag, toate acele lucruri neînțelese și incapabile de-a ajunge la o claritate, iar, de altă parte, literatura plină de foarte materiale lucruri urîte, pe cari tineretul nostru le caută și le iubește.

Eu înțeleg o societate de mistici, oameni cuviincioși, evlavioși, cu ochii îndreptați spre cer, căutînd contactul cu divinitatea, pe cale mistică. Dar toți misticii aceștia, cari merg pe urmele d-lui Arghezi, cari nu știu ce-i biserica și nu cunosc buna cuviință, cari n'au stat niciodată să se gîndească mai mult asupra religiei și asupra divinității, de care vorbesc toți aceștia, ce unitate sufletească pot avea?

Dacă ai vrea să-i vezi cum își întrebun-

țează timpul, poți fi sigur dinainte că nu-vei găsi prin cine știe ce funduri de munți, pe la vreun schiit singuratec, ci în locul unde pot fi înconjurați de cât mai multă lume veselă și gălăgioasă.

Această ciocnire, pe care o întâlnim neconținut în societate, există și în domeniul științei.

Ce-a moștenit știința vremii noastre de la aceea ce era înainte, cum s'a păstrat ce-a fost odinioară, în ce fel s'a transformat și, în sfârșit, cari sînt curentele nesănătoase din știința de după războiu?

Imi aduc aminte, în domeniile pe cari le cultiv, de știința ce se practica pe vremea cînd eram eu de vrîsta d-voastră. Era pe atunci, în știință, un foarte mare *desgust de idei generale*; ele erau socotite ca un fel de *dilefantism*.

Generația mea nu desprețuia literatura, dar nu-i plăceau ideile generale.

Generația dela 1890 avea ceva din moștenirea celei dela 1850—60. Atunci, lumea era obosită de romantism, nu numai de romantismul literar, dar de marele avînt metafisic dela începutul secolului al XIX-lea. Cei mai mari escaladatori de ceruri, cei mai îndrăzneți plutitori prin nouri au fost în Germania filozofii, începînd cu Kant, continuînd cu Schelling, Fichte și Hegel, cari au dat dovadă de o extraordinară putere de gîndire.

Imediat însă, în cugetarea franceză va fi de o părăsire a metafizicei, o îndreptare spre o filozofie a realului, a lucrurilor existente. Ca o religie care rămîne pe pămînt, va lua naștere *pozitivismul*, stăpînitor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe ruinele

eclectismului lui Cousin, care desgustase și pe elevii lui.

Taine reprezintă tocmai ura contra oricărei îndreptări către metafizică. Cartea lui *De l'intelligence*, foarte puțin cetită azi, dar foarte interesantă, era în legătură cu acele studii asupra condițiilor materiale de dezvoltare ale inteligenței, studii cari au fost făcute în laboratorii. Dar, spre deosebire de Wundt, care va face cercetări experimentale, Taine exprima acolo numai ideile generale.

Pe de altă parte, se produce și o rupere totală a societății de romantism, care, prin individualismul său prea mare, putea fi dăunător unei burghezii bogate, care se ridicase acum cu capitalul său.

Pentru ocrotirea aceleiași clase, pornite pe îmbogățire, în ordinea politică, lumea se va depărta cu oroare de orice fel de mișcare revoluționară.

Dar burghezia, care se ridică acum, pentru sprijinirea muncii ei avea nevoie de un om inteligent, inițiat în chestiile economice și sociale și mai ales de un om cu o voință îndărătnică.

Și aceste calități le-a găsit în Ludovic-Napoleon, viitorul Napoleon al III-lea, nepotul lui Napolen I-iu, fiul lui Ludovic, regele Olandei, și al frumoasei regine Hortensia. Cu el se instalează o *monarhie activă și responsabilă*, o *monarhie creatoare*, care, în vreo zece ani, a schimbat cu desăvârșire Franța.

Anii lui de domnie vor fi ani de muncă și de liniște, de acumulare a averilor, de cîștigare asigurată a situațiilor materiale. Avîntul vag de odinioară va fi condamnat. Ceea ce

pare romantic va fi socotit ca începutul unei noi primejdii sociale. În bizarerie, în izolare, în individualismul exasperat și provocant se va vedea un atentat la buna ordine, odată restabilită.

Positivismul lui Auguste Comte împărția toate lucrurile pe categorii, părăsia orice aspirații mai înalte, orice idealuri mai depărtate. Creatorul noii filosofii era considerat ca un nou mântuitor al societății, și totuși el își avea punctele de plecare în curente ce au stăpînit prima jumătate a secolului al XIX-lea: el venia din romantism, căci fusese odată saint-simonian.

Socialismul dela începutul secolului al XIX-lea fusese în adevăr socialismul visător al apostolilor altei omeniri, un Saint Simon, un Fourier. Era vorba de o societate a inginerilor, sprijinită pe muncă și avînd rangurile fixate de dînsa. Saint-simonismul a degenerat, pe urmă, cu bunul părinte Enfantin, dar el și-a avut partea în proiectul de a se deschide canalul de Suez.

Saintsimonienii au ajuns astfel să fie oameni practici; inginerul a biruit la ei pe vizionarul poet.

Pe cînd, în Germania, List devine marele creator al „economiei naționale“, în Franța Michel Chevalier stăpînia spiritualitatea țării. Materialismul năvălitor se vede și în fabricarea romanelor, de avînt epic, dar de greoaie redare a „adevărului“, ale lui Emile Zola.

În ce privește pe Karl Marx, teoria lui nu este germană: Evreul acesta dela Rin reprezintă înainte de toate inițierea lui în Franța, trăind în mediul francez de după 1848, în mediul economic al domniei lui Napoleon al

III-lea, văzînd acolo și o dezvoltare industrială care în Germania de atunci nu exista.

Lassalle el însuși, cu toată înfățișarea lui de conducător original al societății de stînga germane, este supt influența vieții franceze din această vreme.

De altfel și în Franța această mișcare economică pleacă de aiurea: din *America*, din *Anglia*. Căci în fund e personalitatea lui Adam Smith, al cărui studiu despre originea și caracterul bogățiilor omenești, în secolul al XVIII-lea, a făcut întîiu deosebirea între muncă și capital.

Cei cari au venit după el au degenerat de la aceste idei fundamentale, căci Adam Smith era un Englez cu sentimentul de iubire de oameni, iar, mai tîrziu, a rămas, din primul impuls, numai doctrina economică, materialistă.

Metodele erau aceleași pentru toate domeniile.

În știință nu ți se cerea să spui decît *lucruri constatate*; trebuia să te oprești la aceste adevăruri *metodic* dobîndite și constatate.

Cînd era să pornești mai departe, te opriai îngrozit ca nu cumva să ajungi la idei generale, trecînd dincolo de informația perfectă.

Școala aceasta nouă, în materie de istorie și filologie, a avut reprezentanți străluciți. Filologia francesă a fost reprezentată de celebrul Littré, care a alcătuit Dicționarul limbii franceze. Fost saint-simonian în tinerețe, ca și vestitul inginer Eiffel, acel care a conceput turnul, cu acest nume, din Cîmpul lui Marte dela Paris.

Însuși Napoleon al III-lea, în tinerețe, fusese influențat de ideile saint-simoniene. Ideolog, la început, el și-a sacrificat ideologia so-

cialistă din cele dintâiu timpuri, devenind „socialist de Stat“, deci cineva care înțelege ca prin organele Statului să organizeze ceea ce alții înțeleg să organizeze prin revoluție. Napoleon al III-lea, în Franța, a făcut, adesea, ceea ce face Mussolini în Italia de astăzi.

Și învățămîntul superior francez a primit, la un moment dat, o prefacere esențială, care a trecut și aiurea, și de care cred că s'a resimțit și Seminarul german. E vorba de opera lui Victor Duruy, ministru al Instrucției Publice, care a întemeiat Școala de Inalte Studii din Paris.

El își zicea că învățămîntul superior nu e pentru pregătirea profesorilor; aceasta se face în Școala Normală Superioară. În Școala de Inalte studii, înființată de el, nu se primește după nicio diplomă, dar se învață și metodele prin care să găsești adevărul, se arată căile pe care se merge la el, potrivit principiilor pozitiviste ale curentului realist.

De fapt, fiecare om aduce cu sine o metodă, la care adaugă pe cea învățată, oare e aceeași pentru toată lumea, dar care se bazează pe ce-a găsit la fiecare.

La Hautes Études se credea, poate prea mult în atotputernicia metodei, și aceasta era marea greșală.

Știința aceasta de laboratoriu, cum o practica, în psihologie, Wundt, știința aceasta, care, la Hautes Etudes, permitea tinerilor să se inițieze și să se perfecționeze în toate domeniile științifice, avea un desavantaj: era poate prea îngustă, prea săracă; se ținea prea departe de marele public. Dar ea era o știință sigură: ce-ți dădea ea era un lucru solid pe care se putea clădi ceva.

Dar, înainte de războiu. era acest neajuns : *toată știința sta în afară de societate.* Pe cînd ea, ca și oricare altă creațiune spirituală, nu trebuie să se retragă, să se îngrămădească în odăița ei strîmtă; din potrivă, e necesar ca ea să se puie la dispoziția societății, întrebuintînd termeni înțeleși de toată lumea, ținînd samă de punțile acestea care leagă omul de știință de marele public. E o foarte mare nenorocire că s'a creat, în domeniul științei, un jargon care nu-i înțeles decît de cei cari fac cercetări în această direcție. Pe de o parte avem cugetarea cea mai înaltă, îmbrăcată într'o formă neînteligibilă, pe de altă parte forma cea mai elegantă și mai desăvîrșită îmbracă uneori cercetări amănunțite, care nu interesează pe nimeni.

Altă observație în ce privește aceste cercetări de detaliu. E foarte bine ca lumea să se ocupe de orice, dar *o infeligență umană superioară e bine să aleagă și să se ocupe cu ceea ce e mai în legătură cu viața și interesele societății.*

Publicul nu cunoaște, nu vrea să cunoască și nu respectă așezămintele dela care n'are folos.

Un American spunea că o anumită știință istorică va ajunge un pericol pentru spiritul uman.

A venit apoi războiul și a găsit știința în faza aceasta a informației largi și temeinice, a prezintării lucrurilor sistematic, metodic.

Foarte puține tentative s'au riscat împotriva acestei stări de spirit.

Una a fost făcută de profesorul Karl Lamprecht, care și-a dat sama că știința dinainte

nu mai ajunge, că viața trebuie prezentată unitar văzută, organic.

Cu amintiri din metafizica germană, cu influențe dela Vico Italianul, Lamprecht a aruncat teoria *psihologiei colective*. În desvoltarea unei civilizații umane, epoci de *tipism* sînt urmate de epoci de *individualism*, zice el.

Prin individualism se ajunge la culmi foarte înalte, și e bine că după aceste țîsniri să urmeze epoci de tipism, cari coboară, dar consolidează.

El credea în ideile sale ca în puncte de dogmă și era foarte mîhnit ori de cîte ori i se spunea că în istoria vre unui popor, în desvoltarea vre unei civilizații nu se pot constata fazele fixate de dînsul.

Dar doctrina lui nu poate fi aplicată de oricine; trebuie pentru aceasta un om cu o voință și o pregătire ca a lui Lamprecht.

După războiul mondial însă Universitatea, ca și școlile secundare, n'a mai avut răbdarea sfîntă de odinioară. S'a păstrat sistemul seminariilor, foarte bun, de sigur, dacă ești pregătit din liceu, dar, dacă nu știi nici limbile clasice, nici pe cele moderne, ce fel de cercetări științifice poți face, la ce rezultate poți ajunge?

De unde a ieșit că, în erudiția de azi, mai mărunță decît cea de altă dată, lumea se aruncă spre subiecte din ce în ce mai mici și mai neînsemnate.

Intr'o lume lacomă de detalii cu privire la evul mediu e o ciudată frică de istoria contemporană.

În general amănunte neinteresante și pripite sinteze, scoase din nimic, de oameni cari au cetit foarte puțin în viața lor.

Dar, la alcătuirea sintezelor epocii mele, noi plecam dela cercetări multiple, plecam în ce privește cunoașterea umanității, dela o Facultate de Litere complectă: generația mea a fost, la noi, ultima care a făcut această Facultate integrală.

Astăzi e cineva licențiat în limba franceză, dar nu cunoaște nici filozofia țerii a cării limbă va preda-o.

În toate domeniile, societatea de azi trăiește alături și în afară de știința elaborată de puținii aleși. Dar toate reformele ce se fac în domeniul economiei nu vor reuși să creeze o societate unitară, armonioasă; masele muncitorești nu le vom câștiga decât când aceștia vor fi legați sufletește de noi, când munca noastră va ajunge la ei și se va întoarce pe urmă de acolo spre noi, cu noi adevăruri, profitabile.

III. CE POATE FI NOUA EUROPA

I. LOCALISMUL ORGANIC.

I

În lecția aceasta vreau să vă vorbesc despre un element care a dispărut din viața Europei actuale, element care mi se pare indispensabil pentru ca societatea omenească să fie întregă; e vorba de *dispariția totală a vieții locale organice*.

Formațiunile organice, care în dezvoltarea

lor plecau dela nevoile locale ale populației, acele admirabile orașe medievale, organismele acelea populare, patriarhale, alcătuite de țeranii de pe văile tracice, ca și acei din Scoția din Elveția sau și din alte părți, au fost înlocuite în vremea noastră cu centralizarea sau cu ceea ce se chiamă descentralizare.

Căci descentralizare înseamnă să faci în mic acelaș lucru, care prin sistemul centralist se face în mare.

S'a încercat și la noi, acum câțiva ani, acest sistem, dar, când trebuie să tindem spre o dezvoltare organică locală, nu înseamnă că ni-am ajuns scopul *printr'o desfacere de sus a centralismului, când e necesară o refacere a lucrurilor de jos, cari au existat.*

Descentralizarea nu e același lucru cu localismul organic: ea e o biurocrație în bucăți mai mici, în felii. Craiova, Iașii, Clujul, Oradea aveau un fel de sub-ministerii, unde se făcea același lucru ca la Ministeriu; era e o altă formă a biurocrației, și care încurcă încă și mai mult.

Eu mă gândesc la organismele locale de caracter istoric, care să iasă din însăși viața poporului, la acele forme, dintru început spontane, apoi verificate, care înseamnă ceea ce fac împreună oameni cari se cunosc, cari au interese comune. E vorba de acel localism organic, de acele celule ale societății, căci o societate se alcătuieste și se dezvoltă în același fel normal ca un organism viu.

Care este rostul Statului față de o asemenea societate? El ține ordinea, el e regulatorul, coordonatorul, și nu creatorul de viață, căci viața o primește făcută gata de aceste celule vii. Statul dă doar scînteierea de con-

știință sau formula cuprinzătoare pentru ceea ce s'a elaborat în aceste celule, care pot fi locale, dar pot fi naționale, căci nimeni nu silește pe Moldoveanul din Dorohoiu, pe Munteanul din București, pe Ungurul dela Cluj sau pe Sasul din Bistrița să trăiască și să lucreze acasă la ei în același fel.

Dar oare o viață locală organică nu este unul din acele postulate care se aruncă astăzi foarte ușor de către teoreticieni? Aceasta am putea-o admite numai în cazul când o astfel de viață n'ar fi existat niciodată.

Dar pînă în secolul al XX-lea omenirea a trăit pe aceste mici formațiuni, și numai după aceea s'a făcut altfel. Măcar, înainte de războiu, viața organică locală era înlocuită cu o autoritate, care, cel puțin, era legală, pe când astăzi ea e cedată aceluia care a reușit în tentativa lui de aventurier.

Străbătînd istoria universală, vom vedea ce a dat această viață locală și în ce fel a fost ea stricată de revoluția franceză și de reformele lui Napoleon I.

Statul de astăzi este un uzurpator, care face rău nu numai societății, dar și lui însuși, prin acel neconținut amestec în toate.

Vechile societăți omenești n'au cunoscut ceea ce numim noi Stat. E cea mai mare greșală să ni închipuim că el a existat dela Adam și Eva.

Stat este o noțiune materială, pe care a introdus-o Napoleon I-u și o noțiune filozofică, pe care a explicat-o filozofia germană din secolul el XIX-lea.

Dar un Stat în înțelesul nostru de astăzi n'a existat niciodată, și el este rezultatul unui act de violență.

II

În Egipt exista un rege-preot, un monarh de caracter quasi-divin. Cele dintîiu organizații de oameni, care se observă în Egipt și în celelalte părți, au caracterul acesta, *nu religios, ci divin*. Zeii sînt considerați ca suverani și nu i se recunoștea unui om dreptul de-a stăpîni decît numai fiindcă divinitatea-l alesese și-l impusese. Numai pe această cale, numai ca fiu adoptiv al zeului, avea cineva dreptul să conducă societatea mai departe; Faraonul e însăși divinitatea în figură de om.

În Babilonia era acelaș lucru. Cele dintîiu tronuri sînt altarele, cea dintîiu povestire despre regi se îngrijește a pune pe stăpînitori în legătură cu zeii cari ar fi domnit înainte; stăpînitorii însiși se consideră însă ca zei.

Oamenii trăiau înainte de toate prin zei și pentru zei; lor li se sacrifica totul, nu numai ca o datorie, ci cu un sentiment de cald entuziasm. Se supune ostașul unei neînlăturate porunci a zeilor, cari cer biruință asupra altor zei.

Astfel monarhia orientală nu e o guvernare, ci exercițiul unui sacerdoțiu în fața căruia oricine are a se pleca.

Regele n'avea nici cod de legi, nici funcționari, decît atunci cînd trebuiau să se strîngă veniturile ori cînd avea nevoie să-și adune armata. Riturile sacre și comanda armatei erau în mîna regelui.

Dar, în schimb, neexistînd ceea ce numim noi administrație, neexistînd funcționarismul, care constituie o adevărată nenorocire a vre-

mii noastre, acasă la el fiecare popor își ducea viața după cum înțelegea, în marginile unor tradiții care ele singure țineau locul tuturor regulamentelor noastre moderne.

În ce privește societatea grecească, noi vorbim mereu de Grecia, dar ea n'a existat ca atare niciodată. Grecii au ajuns dela o bucată de vreme să formeze un popor, *în sensul lor*, dar niciodată Grecii n'au fost un popor, *o nație în sensul nostru*, o nație unitară; ei n'au avut niciodată *hofarele unificării naționale*, precum n'au avut nici aspirații în legătură cu totalitatea lor.

A existat în lumea grecească un număr de cetăți care nu sămănau una cu alta.

Sparta se formase cu greu, evoluase în împrejurări nesfârșit mai puțin favorabile decât Atena, avînd un caracter cu totul diferit; originile ei nefiind bine înțelese, i-au adus continua înjosire în judecata vremilor care s'au succedat. Prezintată ca un organism conservativ, iremediabil închircit, ea oferă însă aspecte din cele mai interesante.

Un grup de țărani cu doi regi în frunte. Dela început, dubla regalitate. Doi regi din două familii deosebite, care n'au măcar voie să se amestece. Două feluri de sînge. Doi strămoși în legătură cu acea coborîre a oamenilor din Nord, a acelor rurali cari sînt pentru mitologie Heraclizii și pentru filologie Dorienii, dar pe cari noi îi putem identifica, fără șanse de-a greși, cu singurii cari se constată a fi locuit în acele locuri, Ilirii și cu deosebire Tracii.

În mijlocul poporului reprezintat aici prin „oamenii buni și bătrîni“ ai Senatului, *gerousia*, și supt paza eforizilor-juzi, reprezintînd

cele două neamuri, cele două seminții care au participat la dînsa.

Ei corespund, absolut, celor doi moși, celor doi bătrîni, cari se întîlnesc la toate socotelile de pămînt din lumea satelor noastre genealogice.

Iloții și parecii, din partea lor, corespund unii sclavilor prinși cu sabia, alții noilor veniți.

Avem, prin urmare, o moșie cu urmașii moșului, moșnenii, condusă moșnenește; un sat răzășesc ce umblă pe doi bătrîni, o *obște* țărănească, patriarhală, avînd în frunte doi regi cu singure atribuții bisericești și războinice, încunjurați de „Sfatul” oamenilor buni și bătrîni.

Teba e un tîrg care nu samănă nici cu Sparta, nici cu Atena. Astăzi ea e un tîrgușor ca Baia-de-Aramă și e întrebarea dacă vreodată, așa cum o cunoaștem din izvoare, a fost cetate în acelaș înțeles ca Atena.

Cine a călătorit prin Grecia și-a dat sama că locul fixează și impune forma. Teba e așezată în mijlocul drumului; nici gînd să ridica cineva ziduri. Viața de astăzi e la fel cu cea de pe vremea lui Pelopida și Epaminonda.

În ce privește Atena, ea e o formațiune cu totul proprie. Cetatea cea veche s'a alcătuit încet și greu în mijlocul unei lumi de pescari pe malul Mării și altei lumi de plugari în regiunile din interior. Acest grup de oameni, strînși supt ocrotirea zeiței Pallas-Athena, amestecați pe urmă în viața comercială și maritimă, au fost cu totul deosebiți de Tebani și de Spartani.

Niciodată în Grecia n'a existat un Grec care

să spuie: „noi, toți Grecii“, care să se gîndească la alcătuirea unui Stat grecesc pentru că ei toți vorbesc aceeași limbă, au și cetesc aceeași literatură și se întrunesc la aceleași jocuri.

Grecii au putut lăsa omenirii ceea ce cunoaștem cu toții, tocmai pentru că au dus viața pe care au dus-o și n'au tins niciodată către centralizare.

A venit pe urmă Roma. La început avem a face cu o societate patriarhală, care s'a transformat, mai tîrziu, prin primirea într'însa a o mulțime de tradițiuni și idei care la început îi erau străine.

Vechea Romă a fost ca un sat de moșneni delă noi, un foarte modest și simplu sat, lipsit de cea mai slabă tendință de organizare, un grup de oameni săraci, văcari și muncitori de pămînt.

Societatea aceea de moșneni nu era o societate organizată în sensul nostru de azi: era o organizare liberă, bazată pe forme tradiționale, pe o înțelegere între cei cari formau societatea, nu pe impuneri venite de sus.

III

Moșnenii aceștia, foarte liberi în unica lor gospodărie, la un moment dat s'au găsit în legătură cu civilizația etruscă. Delă ea au primit Romanii o civilizație de forme multiple, nenumărate, cu rosturi religioase stricte și rituri neînduplecate. Astfel un popor foarte simplu intră în forme foarte complicate.

Cînd Roma a ieșit de supt stăpînirea etruscă, nu mai era Roma cea veche; avem a face

acum cu o cetate care cucerește și care își adăugase în același timp esența morală a învingătorilor. Deci nu va mai putea fi vorba de acum înainte de vecinătatea pașnică a Romei de odinioară.

După ce s'a făcut stăpîină pe Italia, Roma, mînată de interesele Italicilor, de nevoia acestora de-a avea o Mare liberă, ferită depirații ce o bîntuiau, a trebuit să cucerească Adriatica, de unde e doar un pas pînă în Peninsula Balcanică.

Dar să nu se creadă că Roma a dorit să cucerească ceea ce a cucerit, ci ea s'a întins asupra lumii întregi fiindcă *aceasta era o necesitate a lucrurilor*. Ea fost silită să îndeplinească *o funcțiune de pacificare a lumii*, să introneze în umanitate „*ordo romanus*”.

Supt diadohi, acei urmași cari se țineau într'o continuă luptă pentru moștenirea lui Alexandru-cel-Mare, era o lume care doria să trăiască în liniște și care și-a întins, la capăt, mîinile rugătoare către Roma. Și, cum toate aceste State ale diadohilor constituiau acea fostă unitate a lui Alexandru, a fost de ajuns să înceapă căderea dela cutare, ca să meargă apoi din una în alta, pînă la sfîrșit, și astfel Roma, din Peninsula Balcanică, a trecut în Siria și de acolo în Egipt.

Dar *fiecare provincie a trăit mai departe liber, după datinele pe care le moștenise*. N'a fost o orînduire romană în sensul acela de transformare a vieții tradiționale. Statele vechi au rămas ceea ce erau și înainte. N'a fost nicio schimbare. Celula se păstrează cu comunitatea sa morală, cu interesele sale materiale.

Nu exista pe atunci ideea monstruoasă că Statul trebuie să distrugă ceea ce găsește și să creeze o viață de Stat unitară, care niciodată nu va putea înlocui pe cea organică.

Au venit apoi barbarii, și unii istorici vorbesc despre acea societate germanică, împodobită cu tot felul de virtuți, care avea să biruie lumea romană căzută în desfrâu și conrupție.

Ideia aceasta că erau două societăți absolut deosebite nu trebuie să ne înșele. Erau în vecinătatea barbarilor provincii romane care duceau exact viața Germanilor, cu cari se înfrățiau foarte bine în sărăcia și simplitatea lor, și erau, din potrivă, foarte mulți barbari cari, intrînd în demnitățile romane, erau ca și Romanii.

În societatea romană era legat cineva prin ordinea de Stat, în cea germanică prin jurămîntul de fidelitate, prin legătura personală, și, atunci, atîția din partisanii centralismului vin să plîngă pe ruinele Europei ce s'a sfărmat în bucățele de viață locală organică. E o jale fără sfîrșit față de acest nenorocit ev mediu, în care niciun ordin nu mai putea pleca dela centru. Căci nimeni nu s'a gîndit pe atunci să stăpînească în sensul nostru de azi.

Carol-cel-Mare era Impărat, el era deținătorul oricărei autorități, dar în fond rămăseseră amintirile lui de vechiu German: legăturile cu supușii erau dela om la om, *un fel de camaraderie*.

În Tours, spre exemplu, stăpînul permanent era, nu episcopul ci Sfîntul Martin, cel mort de

mult, iar, cînd venia cîte un rege franc aici, îngenunchia la mormîntul Sfîntului.

Un rege de atunci nu avea funcționari, ci conducea prin delegați.

Pe malul Mării Adriatice exista odinioară Statul Ragusei, Dubrovnicul de azi, orașel mai puțin larg decît Vălenii-de-Munte, cu ziduri foarte frumos păstrate. O admirabilă catedrală împodobește orașelul și alte lucruri minunate de artă stau să ni vorbească despre înflorirea de odinioară a Ragusei. Colțișorul acesta de pămînt, trăind în condiții de autonomie locală, a putut aduce însă omenirii foarte mari servicii. A fost o frăție desăvîrșită între acești oameni.

Cînd Austriecii au ajuns în Ragusa, cînd Franz I-iu a venit acolo, a rămas uimit de cîtă aristocrație populară a văzut la oamenii aceștia.

Căci viața aceasfa locală permise și asigură material și întărește concepția morală,

Valoarea evului mediu e determinată astfel tocmai de această fărîmițare în formațiuni ce-și au viața lor organică, în legătură cu nevoile și puterile locale și care ajung să însemne ceva prin el însele.

A venit, pe urmă, monarhia modernă, de pe la 1400 și ceva, care a plecat, neinteligent și brutal, întîiu cu Curtea, apoi cu birourile ei ierarhizate.

Incetul cu încetul societatea a intrat în tipuri care nu trebuiau să se schimbe nicio-dată, a primit anumite norme care aveau s'o mutileze și s'o strivească.

Regalitatea absolută, cînd a venit, a găsit o viață a provinciilor, o viață a grupelor de

populație rurală, o reală și intensă viață a comunelor, și o nobilime, căreia nimeni nu-i poate tăgădui ce a făcut pentru dezvoltarea omenirii. Dar regalitatea a dărâmat toate zidurile rămase în picioare ale trecutului.

IV

Cînd s'a ajuns, ca în Franța, ca tot ce se face să plece dela Curtea lui Ludovic al XIV-lea, atunci țara începe să se pregătească de revoluție. *Revoluția n'a fost făcută de un Marat, un Danton sau un Robespierre, ci ea a plecat din erorile fundamentale ale regilor.*

S'a ajuns la ea în momentul cînd viața populară a fost scoasă din provincie, cînd orașul n'a mai însemnat nimic ca vitalitate locală. Cînd această viață organică a fost distrusă, era de ajuns ca miniștrii să nu mai asculte de un rege slab pentru ca întreg organismul Statului să nu mai poată funcționa.

Și, atunci, o mulțime zăpăcită, tot ce poate culege mătura unei răscoale, a ajuns să fie stăpîna Franciei. Orice simț uman dispăruse; oasele regilor sînt scoase din morminte, de se jucau copiii cu ele, la Saint-Denis, arhivele sînt arse și cine știe încă ce s'ar mai fi întîmplat de n'ar fi apărut atunci pacificatorul, de nu s'ar fi ivit atunci acel care să consolideze rezultatele revoluției.

Și, în aceste împrejurări, e natural să fi reușit acel care se știa impune, într'o vreme cînd orice altă autoritate dispăruse.

Lumea, îngrozită, îndată ce s'a găsit în fața lui Napoleon, îndată ce-a avut în față un om

mare, un creator de realități, i-a căzut în genunchi. Trebuia cineva care să tragă, cu sînge rece și cu voință tare, consecințele hotărîtoare din șirul întreg de împrejurări care alcătuiesc revoluția.

Numai cît, dacă stăpînirea cuiva vine în momentul cînd o anarhie s'a potolit, cînd se cer noi așezăminte, atunci e ușor pentru stăpîn să fie supus greșelii de a crede că el este centrul, că voința lui e lege. Dar omul e supus morții și slăbiciunii puterilor sale, așa că e greu să fie sigur întotdeauna de un lucru pe care l-a creat plecînd numai dela el.

S'a stabilit însă sistemul lui Napoleon. Sus, suveranul absolut, cu o ierarhie de funcționari pentru toate domeniile: și pentru artă, știință, literatură, etc.

Un sat sau un oraș devine comună, dar ea nu există de fapt nicăieri, ci satul este o realitate organică, iar orașul, comuna, e doar o însemnare pe hîrțile Statului.

Se creiază acum, pentru o lume neorganică, *un tip de om universal, omul care nu e de nicărie și e de peste tot, omul în afară de tradiție, în afară de mediul în care a trăit.* Școala însăși duce spre crearea acestui om-tip, care nu trebuie să aibă nicio calitate în afară de aceea de-a fi umil luptător pentru scopurile acestuia.

Dar cu această pulbere umană e greu să poți face ceva. Altceva sînt blocurile umane *legate prin viață și interese comune și altceva e acest nisip cu care se poate încerca orice.*

A venit pe urmă războiul cel mare. Suveranilor, obișnuți să fie totdeauna în frunte, să reprezinte ei, pretutendeni, pe zeul biruinții, de

data aceasta nu li-a mai mers bine; formele vechi au început să cadă, puterile legitime să nu mai fie sprijinite pe asentimentul populației.

În acest moment, dacă formele organice naturale ar mai fi fost încă vii, n'ar fi fost necesară acea sbatere nebună a societăților pentru găsierea unei forme de organizare.

Dar, afară de cazul omului cu adevărat genial, afară deci de stăpînirea unui Mussolini, toți ceilalți noi stăpînitori de State prin aventură sînt niște nebuni cari călătoresc pe proști.

Centralismul aventurier de uzurpație întrebunfează forme ilegale. Noul șef n'are nicio legătură cu trecutul, de cele mai multe ori nu are nicio valoare personală, pînă se tinde la bestia ieșită din sine, care se folosește de mașina umană inertă.

Astăzi, ajuns la cîrmă, imbecilul, cași omul de geniu, poate face din societate tot ce vrea. Ce putere nu are și Stalin în acel sistem al sovietelor, alcătuit din nenumărate grupări mici, care la rîndu-li se reunesc în altele mai mari!

Dar, în acest caz, nu e vorba de asemenea grupări artificiale; ci se cere gruparea naturală, venită în mod istoric și de la sine condusă, nu după teorii ci după nevoi devenite instincte.

Umanitatea ar trebui să se gîndească la o întoarcere către evul mediu, care n'a murit, ci a fost doar sugrumat și ameuțit. Vitalitatea de atunci o poate găsi cineva în ceia ce se păstrează ca instinct popular. În masele umane, dacă ar scormoni cineva, ar rămînea uimit de ce ar țîșni din ele, și cu acestea, în scurt timp, s'ar putea crea o altă umanitate.

II. CE POATE FI NOUA NAȚIUNE

I

V'am spus în lecțiile precedente că, pe lângă neajunsurile ce rezultă din starea de spirit de după războiu, s'au introdus și unele principii care pot da rezultate extraordinar de bune. Incepem prin a vorbi despre principiul național.

Nimenea nu se împotrivește dreptului pe care îl are un popor de-a trăi în forme corespunzătoare intereselor și nevoilor sale. De sigur că orice popor trebuie să aibă o bază teritorială, dar aceasta să nu fie o bază naturală.

Poporul care se întinde organic, ca un copac sau ca o floare, acesta își ocupă baza lui teritorială, care corespunde, de obicei, unor margini naturale: munți, ape, etc.

Dar aici este de făcut o rezervă. Astăzi lumea face foarte mare abus de margini naturale. Sînt popoare care socot că au dreptul de-a turbura mereu pe alții numai pentru motivul că ele n'au margini naturale, adică țara lor nu e cuprinsă între munți și râuri.

Realitatea însă nu e tocmai așa de simplă cum li se pare unora. Experiența ne învață că popoarele nu se opresc la munți, nici la ape.

Granița nu înseamnă o linie, ci o regiune care poate fi foarte întinsă și care de multe ori cuprinde un sistem de apărare foarte complicat.

În ce privește munții, de cele mai multe

ori trecerea lor se face printre dealuri îmbrăcate cu copaci, cu verdeață: de cele mai multe ori ei n'au nimic din caracterul unui zid teribil, care să despartă două lumi cu desăvîrșire deosebite. Ba adesea muntele e chiar prilej de-a trece de-o parte și de alta a lui.

Poporul românesc se întinde pe ambele cline ale Carpaților. Nu se poate închipui un popor care să fi rămas numai pe o clină a muntelui. Cine stăpînește culmea, pe ambele cline e chemat spre vale și spre șesul dela poală.

Nu există munți cari să despartă două popoare. Bascii sînt de o parte și de alta a Pirineilor. În Alpi, odinioară existau populațiile alpine, care aveau ambele cline. Balcanii, ca și Pindul, n'au separat popoare deosebite.

Apele de asemenea nu pot fi absolut despărțitoare. Rîurile au vaduri, cari sînt foarte cercetate, luntrile circulă de pe o parte pe alta a apei. Orașele sînt întemeiate la vaduri și constituie o legătură între un mal și altul. Afară de aceasta, pescarii folosesc ambele margini ale apei.

Se mai poate întîmpla ca iarna să înghețe apa, și atunci ea nu mai există ca graniță; chiar Dunărea uneori ajunge a fi ca o simplă stradă.

Prin urmare nici rîurile nu îndeplinesc funcțiunea de granițe despărțitoare de neamuri. Ambele maluri ale lor sînt locuite de aceeași populație.

Cum poporul românesc e pe amîndouă malurile Dunării, existența marelui fluviu n'a împiedecat pe Bulgari să treacă în Nord, prin

Vlașca și alte părți. Nistrul șerpuiește prin ținuturi locuite de Români.

Am văzut, așa dar, că e greu să se vorbească de hotare naturale. Pe de altă parte, când e vorba de întinderea unui popor în marginile sale definitive, trebuie să ne gândim la mai multe lucruri. Uneori poate fi vorba de o expansiune naturală, efectuată într'un moment când acea națiune a avut un prisos de energie; alte ori avem a face însă cu *elemente colonizate*: un cuceritor i-a mutat într'un anume loc cu scopuri bine definite.

Nu pot preînde elementele colonizate artificial că au aceleași drepturi ca acei cari s'au întins dela sine, în mod natural, cari din neam în neam se găsesc pe un teritoriu oarecare.

Afară de astfel de colonizări, cari s'au făcut pe o scară întinsă și în tot secolul al XIX-lea, se poate întâmpla ca intervenția Statului să ducă la strămutări de populații și mai artificiale încă. Astfel vom vedea la ce lucruri absurde s'a ajuns prin tratatul dintre Greci și Turci, care a hotărît unul din cele mai brutale acorduri ce s'au încheiat vre-odată între două State.

După luptele din Asia Mică, în care Grecii au fost înfrânți, a avut loc o întâlnire între reprezentanții celor două State, și d. Venizelos, dominat de anumite principii, poate oportune, dar înguste, a făcut cu Turcii o înțelegere de felul acesta: toți Grecii de pe coastele Asiei Mici să fie strămutați în Grecia, iar Turcii cari se găsesc în Grecia să fie trecuți în Asia. Nu se poate închipui o monstruozitate mai mare ca aceasta. Se vorbește mereu de autonomie, pe de o parte, și, pe de altă parte, se mută populații care din neam

în neam s'au găsit pe un loc oarecare, fără să le fi întrebat dacă ele ar fi sau nu dispuse să se supună acestei schimbări.

Dar e așa de greu să se fixeze un adevărat criteriu de deosebire între Turci și Greci! Religia, ca și limba, nu pot fi unul serios. Sînt în Asia Mică Greci cari nu și-au părăsit religia creștină, dar cari și au cărțile sfinte în turcește. Acești Caramanlîi n'au fost schimbați dela rosturile lor: au fost lăsați în Asia.

Alt caz tot așa de interesant este acela al Vardarioților. Pe Vardar sînt cîteva mii de Romîni trecuți la Islam, dar cari vorbesc românește. Aceștia au fost strămutați în Asia, și toate încercările mele de-a afla unde au fost așezați acești Megleniți, n'au reușit. Din fericire, un cercetător macedonean s'a ocupat de ei înainte, așa că se poate spune că nu vor muri fără testament.

După toate aceste schimbări, Asia Mică a sărăcit. Țara a rămas pur turcească, dar locuitorii, oricît de frumos ar fi sentimentul național care-i animă, sînt reprezentanții unui popor deprins să trăiască parasitar. Creștini nu mai sînt acolo. Bisericile lor cad în părăsire și ruină, sînt prefăcute în școli, căzărmi sau săli de întrunire. Arta din ele e distrusă, frescele minunate nu le mai îngrijește nimeni, ba pentru motive de igienă se poate întîmpla să fie și acoperite cu var, și nu s'a găsit nici o comisie, care să facă o statistică a acelor admirabile lucruri de artă creștină, care existau în cuprinsul Asiei Mici.

Iată la ce se poate ajunge prin exagerata interpretare a sentimentului național.

Dar pe lîngă aceasta sînt popoare care-și

trimit individual reprezentanții în toate părțile lumii. Unde nu se întâlnesc Englezii?

Principiul național se poate lovi de foarte mari greutăți, atunci când îl ia cineva în toată asprimea lui. Cunoaștem teoria lui Lamprecht, care susținea că Imperiul german are dreptul să se intereseze de orice German, de oriunde ar fi el.

Interpretarea greșită a principiului național de multe ori duce la acte reprobabile. De nenumărate ori am spus că nu este greșală mai mare decât aceea de-a impune, cu de-a sila, locuitorilor dintr'un teritoriu cucerit să vorbească limba majoritară, să meargă la școala Statului. Se creiază astfel, nu un Stat cu cetățeni legați moral între ei, ci un conglomerat de oameni, siliți a trăi laolaltă, sau renegați cari înfățișează zdrențe umane, cu care nu poți face nimica.

Legătura națională este unul din cele mai adânci, din cele mai sacre lucruri, dar, dacă omul iese din această legătură pentru avantajii personale, în noua sa situație el nu mai are nici o valoare morală. Omului *fabricat* de Stat i se creiază o situație nenorocită: nici nu poate fi sincer față de națiunea de care totuși e legat în fundul sufletului, nici nu e în măsură să fie un supus devotat al Statului său.

După războiu s'au creat State naționale câte vreți, s'a elaborat principiul că orice națiune are dreptul de-a trăi după nevoile și interesele sale.

State foarte mici au ieșit la iveală: Albania, Lituania, Estonia, Livonia, etc. Catalanii de pe coasta răsăriteană a Peninsulei Iberice, vecini cu Aragonul, cu Castilia, cu Andalusia,

avînd o limbă a lor deosebită, au cerut și au căpătat în parte o autonomie națională.

O mișcare de acelaș fel s'a produs și la Bascii din regiunile Pirineilor. Irlandesii și-au cîștigat autonomia lor. Galii din Țara Galilor vor cere cîndva acelaș lucru.

Cunoaștem apoi lupta din Belgia, între Valoni și Flamanzi, cari se urăsc de moarte. La Universitatea din Gand, cursurile se țin în două limbi. O declarație recentă a regelui Belgiei s'a făcut în trei limbi: germană, flamandă și franceză.

În Franța, la Sud începuse să se teamă lumea de o constiință proventală. Iar ceea ce s'a întîmplat de curînd în Bretania este un lucru de uimit. Această Bretanie, în care sentimentul celt era foarte puternic, în care ducii de Bretania au stăpînit pînă tîrziu, a devenit la un moment dat franceză. Cel dintîiu rege francez care a avut Peninsula a fost Francisc I, care o căpătase ca zestre de la soția sa, regina Claude, fiica lui Ludovic al XII-lea și a Anei de Bretania.

Acum cîteva luni s'a ridicat un monument la Rennes, capitala Bretoniei, în amintirea unirii acestei cu Franța. În ajunul serbării, în timpul nopții, o explozie a făcut să sară însă în aier monumentul. Un grup de separatiști pregătiseră complotul.

Aceasta înseamnă însă și o biruință asupra unui principiu aruncat înainte de războiu și care s'a rostit în unele cazuri și după.

Cînd a izbucnit războiul, din mai multe locuri, se pare și din Anglia, s'a exprimat ideia că lumea nu trebuie să se încurce cu popoare mici, că toate națiunile cari n'au mijloace de conducere au să fie menite pierii.

E o mare nedreptate să se tăgăduiască dreptul la viață al popoarelor mici; ele se pot asocia oricînd și prin aceasta se pot ridica împotriva și de-asupra acelor ce le meniseră peirii.

Se credea deci înainte de războiu că națiunile mici vor dispărea în fața Marilor Puteri, care vor face din ele orice. Am făcut atunci o comunicare la Academie, în care vorbiam despre dreptul la viață al națiilor mici; cu toate acestea, îmi era și mie teamă că vom fi măturați, noi cei cu stătulețe mai mici, și că se vor institui cîteva mari hegemonii, cari vor stăpîni omenirea. S'a întîmplat însă din potrivă.

II

Dar cei mari nu s'au lăsat. Înainte cîne susțineau această doctrină erau cugetătorii. De la o bucată de vreme capitaliștii și-au dat sama de profitul ce l-ar putea avea de la un număr cît mai întins de clienți, și au ajuns la ideia, de ieri, a stăpînirii celor Patru. Au văzut că vînd prost din cauza Statelor mici, prea multe, și că folosul lor ar fi mai mare, dacă producția lor nu s'ar mai încurca în atîtea granițe. Înțelegerea între ei avea scopul să-i facă stăpîni pe lumea întregă.

Planul a căzut, și rămîne, după atîtea încercări, principiul celălalt: că fiecare grup etnic are dreptul de-a forma un Stat.

Dar ce datorii au aceste formațiuni etnice? Fără îndoială, precum am spus, ele n'au dreptul să siluiască neamurile cu care locuiesc pe acelaș teritoriu.

Am fost întotdeauna de părere că minoritățile ar trebui să țină sama de noi, să ni

acorde interesul cuvenit, dar aceasta nu înseamnă și datoria să simtă la fel cu noi. Noi cerem minoritarilor să păstreze liniștea și ordinea, dar nu trebuie să ne atingem de sufletul lor.

Statul național nu dă dreptul la tirania națională; un Stat desnaționalizator e, de altfel, un organism care lucrează împotriva lui însuși.

Fără îndoială, Statul național are datoria să respecte națiunile conlocuitoare, dar el are și obligațiunea de-a desvolta o civilizație națională. Și acest punct din program l-a îndeplinit numai atunci când civilizația sa, în cazul când pe acelaș teritoriu se mai desvoltă și alte civilizații, a știut și a putut să-și păstreze primul rang. Respectă cultura lor, dar te gîndești că civilizația ta trebuie să fie mai sus de tot ce pot da națiunile care n'au Statul.

Această civilizație pe care o desvolți are însă o margine: nu-i este permis să se izoleze din mersul general al culturii umane. Orice civilizație ce se izolează se condamnă, și împreună cu dînsa și naștinea care a produs-o. Noi foși sîntem participanți ai omenirii întregi.

Limba națională e bine s'o păstrezi pentru literatura și chiar știința ta, dar, pentru a nu rămînea izolați, e necesar ca rezultatele să le facem cunoscute altora prin traduceri. Fiecare om cult trebuie să cunoască măcar patru limbi moderne: franceza, engleza, italiana și germana. Dar nu se poate cere cuiva să învețe limbile slave, să știe finlandesa, irlandesa, etc.

Autarchia științifică, lipsa de năzuință spre a te face cunoscut altor neamuri prin traduceri, perzistența aceasta în a nu te servi decît

de ceea ce ai în limba ta, sunt, astăzi, cu de-săvîrșire absurde.

Principiul nou al naționalismului e un principiu sacru, pe care trebuie să-l păstrăm, de care trebuie să se țină sama chiar cînd e vorba de un mic grup uman. Dar să nu se adauge la el și principiul autarhiei mai ales al celei științifice, căci aceasta ar însemna o nebunie, care ar sfărma omenirea tocmai în momentul cînd prin strîngerea ei s'ar fi putut ridica la o treaptă mai înaltă de civilizație.

III. SELECȚIUNEA CODUCĂTORILOR

I

Ați văzut în conferințele precedente, cum societățile de după războiu sînt la îndemîna oricui. Hitler, dacă ar fi vrut, s'ar fi putut declara „Napoleonul“ Germaniei. Omenirea trăiește de pe o zi pe alta; la orice catastrofă te poți aștepta dintr'o clipă la cea următoare.

În toate domeniile: politic, cultural, economic, starea de acum e intolerabilă. Avem a face cu o turburare completă a societății; orice din partea unui nebun se poate realiza.

Condamnînd felul cum se prezintă realitatea de astăzi, nimic nu ne împiedecă să vedem că aceea ce este acum învălmășeală și haos mîne va putea fi un element de progres.

După ce am văzut ce poate rămînea din ideia națională, să venim acum la ceea ce se poate scoate folositor din schimbările introduse în ordinea internă.

Noi ne revoltăm împotriva ideii de a ne supune unei autorități ce e în afară de conș-

tiința noastră, cînd ordine de sus ne împiedcă să facem ceea ce avem în acea conștiință. Pentru moment la noi e încă o oarecare libertate. Putem tipări, nu chiar orice am voi, dar avem posibilitatea să strecurăm în scris unele lucruri pe care cenzura se face că nu le vede, sau, chiar de le vede, nu le poate opri. Dar poate fi și altfel; sînt oameni cari ni-o promet.

Regimul acesta de nelibertate actuală sau virtuală, nelibertatea în domeniul de activitate, este, fără îndoială, un lucru foarte puțin plăcut. E cît se poate de rău să ți se ceară ascultare de către oameni cari s'au ridicat fără lege, și chiar împotriva oricărei legi.

În Germania există constituția dela Weimar. Hitler s'a ridicat acum călcînd peste toate legile existente și, lucru mai cumplit încă, dacă îndrăznește cineva să manifeste împotriva acestor ilegalități, îl așteaptă cineștie ce mari pedepse.

Avem această epocă nenorocită, de legi ce se fac astăzi pentru a fi călcate mîne, de regulamente ridicole, așa că nu știi, aproape, de e mai nebun cine le face sau cine le aplică. Pînă și armata și poliția sînt astăzi la dispoziția cluburilor politice.

Totuși, în aceste regiuni de uzurpație, sînt și elemente folositoare, care e bine să fie păstrate.

Monarhia ereditară prezintă mari avantagii. Mai întîiu există un om responsabil, Suveranul, cu toată înfățișarea lui constituțională, cu toate încercările de a-l împiedeca să lucreze. Principiul pseudo-constituțional afirmă că regele domnește fără a guverna, dar eu v'aș întreba pe d-voastră ce înseamnă a gu-

verna și ce înseamnă a domni, cum se poate domni fără să guvernezi?

Știu că monarhia aceasta, lumea vrea s'o înfeșe, să-i ridice orice puțință de-a acționa. Monarhul are dreptul să-și aleagă președintele de consiliu, are dreptul să hotărască asupra aceluia cu care va lucra pentru ridicarea și propășirea țării, dar Suveranul constituțional ar avea și datoria de a chema la guvern pe acela care a ieșit cu majoritate la alegeri. E monstruos lucru să gîndești că votul unui nebun sau al unuia dus cu sila la vot, al unuia care n'are niciun fel de convingere personală, nicio noțiune în ce privește valoarea partidului pentru care și-a dat semnătura, poate determina un regim, poate hotărî binele țării.

Ori cît de puțin plăcută omenirii ar fi monarhia absolută, care, prin sistemul ei uniform, a înlocuit niște alcătuirii cu caracter liber, niște organizații în deplinul înțeles al cuvîntului, care însemnau o întreagă dezvoltare istorică, o acomodare la împrejurările, la nevoile și la posibilitățile locale, oricît de usurpatoare ar fi socotită monarhia legală, ea nu poate fi asemănată, în ce privește dezastul spre care se mîină omenirea, cu aceste sisteme de aventură, ce o înlocuiesc astăzi și cari sînt condamnate în ele însele.

Înainte vreme, se da puțință unui om cu însușiri extraordinare, capabil de acțiune și de creațiune, să se sprijine pe conștiința populară, care din parte-i admitea legitimarea prin geniu și prin acțiune; se permitea altă dată unuia care se ridica pe aceste baze fundamentale ale meritului uman să se așeze în fruntea societății. Ea se închina și altă dată,

dar unor oameni admirabili, cari înfățișau acea valoare umană, capabilă de a crea din ea însăși totul.

Astăzi însă, orice om, fără să se fi știut ceva despre el înainte, fără să fi contribuit cu ceva la propășirea grupului din care face parte, fără măcar să fie ajutat de facultățile lui morale și intelectuale pentru a lucra la ridicarea celor între cari trăiește, poate ajunge oricînd stăpînul societății. Aventura aceasta, care nu oferă nimic, înlocuiește o formă de guvernare, care, cel puțin, reprezintă o permanență: știai măcar cui să te adresezi. Apoi nimenea nu poate tăgădui cît de multă inițiativă a însemnat monarhia în decursul vremurilor, cîte din creațiunile omenirii i se datoresc ei.

Astăzi, cu Suveranul constituțional, avînd alături guvernul impus de majoritatea voturilor, nu mai guvernează nici măcar ministrul, nici cei ce l-au ales; conducătorii sînt acei cari stăpînesc pe cei ce l-au ales; alegătorul după rezultatul alegerilor nu mai are nicio importanță: *mașina electorală e toful.*

II

Fără îndoială, va veni vremea cînd autoritatea, odată restabilită, va fi reprezentată de altfel de oameni. Dar *mare lucru e că datorია omului de-a asculta a fost restabilită, fie și de asemenea aventurieri uzurpatori, căci omenirea trebuie să fie făcută și din oameni cari pot asculta.* Și, dintre oameni, cel puțin nouăzeci la sută sînt cari n'au ideie de ce înseamnă această datorie umană. De la revoluția franceză, toată lumea a învățat să reziste, toată lumea

s'a deprins cu o continuă atitudine de opoziție, dar nimeni nu mai știe să asculte, și nu vă închipuiți ce mare lucru e pentru cineva care conduce, să aibă și astfel de oameni.

Monarhia este un foarte bun așezămînt, cînd nu strică forțele organice prin care se poate face oricînd înoirea normală a unei societăți. Dar ea *nu poate să fie o mască; ea trebuie să fie o conștiință, o răspundere, o activitate. Ea trebuie să se vadă în anumite momente, să se facă simțită în anumite locuri, fără să apară în toate colțurile și să se amestece în toate amănuntele vieții societății, ris-cînd să-și piardă autoritatea.*

Monarhia aceasta are avantajul că Suveranul e supt ochii tuturor; i se atribuie și lucruri pe care le face și din cele pe care nu le face, dar lumea are dreptul să-i ceară să-și îndeplinească bine rolul ei public. Apoi mai e și folosul că moștenitorul tronului poate fi crescut în condițiuni superioare: se poate avea o grijă deosebită pentru acel ce e cunoscut, de toată lumea ca viitorul conducător spre propășire a societății.

Cu toate aceste avantagii ale monarhiei, din cînd în cînd într'o societate poate răsări întrebarea: dar cineva care nu e fiu de rege și care e totuși înzestrat cu însușiri extraordinare la ce ar putea el aspira în Stat? Poate să fie președinte de republică. I-ar trebui însă cîțiva ani pentru a se obișnui cu ceea ce trebuie să facă în această calitate, pe cînd astăzi se schimbă lucrurile așa de răpede, că nu mai există guvernări în succesiune, ci numai improvizări, așa cum li-o da Dumnezeu.

Formula la care se va ajunge în viitor, în ce privește monarhul chemat să colaboreze

cu supușii și să reprezinte o continuitate, nu o știm. Că nu poți să lași stăpînirea numai oamenilor de valoare, numai oamenilor cu voință și merite mari, e natural: se poate întîmpla să decadă și să moară. Și, atunci, ceea ce neapărat trebuie să rămîie e permanența monarhică.

Faptul că oameni lipsiți de biografii strălucite, oameni cari n'au avut familie ilustră în împrejurările de după războiu s'au ridicat în fruntea societății constituie pentru umanitate o experiență de o mare valoare. Cînd omenirea se va liniști, în mintea ei va rămînea amintirea că oamenii se pot ridica și pe alte baze decît pe scara aurită a monarhiei, că sînt oameni cari se pot ridica prin ei înșii, prin calitățile personale excepționale, oameni cari pot face ceea ce n'a putut Suveranul cu ministrul său, lucruri pe care acela care nu s'a ridicat prin el însuși nu le-ar fi putut face niciodată.

Legătura între drept și merit, colaborînd pentru a înfrîna jocul obraznic al agențiilor electorale și a opri uzurpația și aventura, aceasfa e formula aiiiforului.

IV. CĂTRE PACE

I

În conferința de astăzi va fi vorba de ideea nouă aruncată după războiu împotriva războiului însuși.

Sînt, în momentul de față, oameni cari nu mai cred că războiul e necesar pentru a li

aduce cine știe ce modificări de granițe, pentru a li satisface cine știe ce interese personale, oameni cari s'au împăcat cu ideia că Statele trebuie să rămâie așa cum au fost fixate după marele războiu.

Dar sînt și persoane, mai ales în Germania, cari doresc războiul. Alte persoane sînt împotriva lui, dar, de multe ori, într'o formă care deservește ideia păcii.

Se întîmplă adeseori să pierzi încrederea într'o idee pe care o vezi susținută și înfățișată de cineva într'un mod caraghios. Nu e peste măsură de interesant să vezi, la un congres general al istoricilor, repetîndu-se, în fiecare adunare, ideia revizuirii manualelor de istorie. Se cere înlăturarea din ele a tot ceia ce-i în legătură cu războiul.

Nu văd cum s'ar putea prezenta o istorie fără a vorbi despre războaiele purtate de poporul respectiv în desvoltarea lui. Eu nu spun că războaiele trebuiau să se facă: foarte rău că oamenii s'au aruncat unii asupra altora, dar e și foarte bine că acei atacați s'au apărat: obraznicia trebuie întotdeauna pedepsită.

Dar realitatea e aceasta: războaiele au fost; cum poți, prin urmare, să le scoți din istorie? Trebuie să găsești mijloacele cele mai eficace pentru a înlătura și pentru a evita războiul în forma lui de azi: aceasta nu înseamnă însă, că, dacă ești atacat acasă la tine, poți să stai cu minile în sîn: dai cu ce poți, chiar cu riscul de a ți se distruge și cele mai de samă lucruri de artă.

Fiecare popor trebuie să aibă o conștiință națională și să țină la a avea o istorie cît mai avantagios presintată; dar ce trebuie înlăturat din manuale nu sînt războaiele pro-

priu-zise, ci urletul acela nesfârșit pentru măcel, toate acele avide socoteli cu privire la cifrele celor căzuți în luptele trecute. Eu am fost întotdeauna de părere să se înlătore părțile acestea, măcar din manualele de istorie pentru fete.

Am cetit multe rapoarte ale diferitelor țări cu privire la manuale, și am băgat de samă că cele mai pașnice sînt ale popoarelor celor mai războinice. Un Bulgar spunea că manualele lor sînt cele mai pline de frăție și de iubire pentru toate neamurile. Istoria însă poate fi scrisă așa fel ca să nu jignești pe nimeni; eu am o experiență în această privință: aici la Văleni, nu cred că vreunul dintre minoritari a fost nemulțumit cîndva.

Este și o altă formă de manifestare a omenirii contra războiului. La Geneva se tipăresc o mulțime de hîrtii cu hotărîrile pacifiste de acolo, pe cari nimenea nu le citește: se discută neconținut asupra ideii de pacificare; în numele acestei idei se strigă într'una; iar țările la ele acasă fac tot ce știu ele. Nu odată a fost vorba să se creeze un mijloc de pacificare, spre a impune pacea celor cari n'o voiesc, și nu s'a ajuns la niciun rezultat. S'au bătut în America-de-Sud, mii de oameni au căzut, dar Geneva n'a fost anunțată. Au fost lupte între Iaponia și China, fără ca de la Geneva să se poată face ceva pentru a le opri. Acest for mondial de pacificare exista, de altfel, la Geneva și pe vremea cînd s'a dat războiul dintre Greci și Turci, care s'a încheiat cu monstruoasa înțelegere, despre care v'am vorbit într'o conferință precedentă, prin care Grecii de pe coastele Asiei Mici au fost strămutați în Europa, iar Turcii din Grecia au

fost siliți să treacă în Asia, stricându-se astfel rosturi de veacuri întemeiate, pentru atîția oameni.

A introduce mijloace de constrîngere înseamnă să ai o armată contra altei armate, să introduci războiul contra războiului, dar nimeni nu s'a gândit serios la această armată internațională. A mai fost vorba de o boicotare a celor ce nu se supun: se propunea să nu li mai cumpere nimeni mărfurile. Credeți oare că Iaponesii, poporul cel mai șiret de pe lume, n'ar fi găsit unde să-și desfacă pe ale lor? Contrabanda din secole în secole face progrese și va ajunge prin avioane la o dezvoltare așa mare, că nu va mai putea fi împiedecată.

Și, atunci, dacă nu există la Geneva niciun mijloc de a impune și de a menține pacea în umanitate, ce fac acești domni, reprezentanți ai tuturor țărilor? Se adună și țin discursuri după discursuri, pe cari foarte mulți nu le înțeleg și al căror efect e cu desăvîrșire micșorat prin traducerea ce li se face.

Evident, ideia păcii servită în felul acesta nu folosește nimic. Dar la Geneva sînt reprezentanți ai Statelor mari și ai celor mici, de și primii sînt cei cari au preponderența și de multe ori chestiunile se resolvă potrivit vederilor și intereselor acestora, și unde este atunci dreptatea dela Geneva?

Pe calea aceasta ideia păcii nu poate fi servită, după cum ideia războiului nu poate fi servită de cei cari o reprezintă în mod ridicol.

Forma actuală a războiului nu poate fi în de ajuns condamnată.

II

Iată, în câteva cuvinte, ce a însemnat războiul în timpul veacurilor.

Odinioară, când se bătea un Egiptean cu un Asirian sau cu un Haldeian și se spunea pe urmă că biruitorul a distrus tot ce i-a ieșit în cale, că a călcat în picioare pe dușman, mai întâiu să nu-l credem: se laudă; apoi să ne întrebăm: ce-i mîna pe ei la războiu, ce-i făcea să se încaiere unii cu alții?

Imboldul către cuceriri la popoarele din monarhiile orientale, putea fi oare ambiția? Ea însăși, în politică, este un fenomen sufletesc a cărui origine este mult mai nouă. N'au avut totdeauna popoarele aceea ce se numește „ambiiții politice“. Prin urmare nu în ambiție, și încă mai puțin în explicația vagă de „poftă de cucerire“, trebuie să căutăm rostul războaielor din antichitatea orientală.

Și nici în necesitatea geografică nu stă această explicație. Noi dorim ca fiecare Stat să-și aibă marginile teritoriale bine fixate; ni trebuie munți, râuri, accidente de teren ca granițe, fiindcă noi *administram* teritoriile pe cari le cucerim, fiindcă noi *înțelegem* să *dominăm de fapt* și chiar *exploatăm* *poporul supus*, care a căzut în mîinile noastre.

Și nici nu se întreprindeau războaiele atunci din motive economice. Cuceririle de atunci nu sîmănau cu cele din zilele noastre. Cuceritorii n'aveau a face cu *conștiinți naționale*, nici cu *feritorii caracterizate*, și am zice chiar că nu umblau nici după *tributul* popoarelor supuse. Ideia dominantă la ei era aceea că

frăiesc prin zei și pentru zei. Cel ce se luptă, se supune voinții zeului său. La hotar e un popor care are alt zeu. Omorîrea oamenilor era *sacrificiu uman* adus zeului fiecăruia, cu oameni cari cred în alți zei.

Peste Grecia, Imperiul Roman, care nu înseamnă altceva decît *asociația întregii umanități culte ca să frăiască în pace*, apărîndu-se de elementele barbare de la hotare, o *cooperativă politică onestă și muncitoare*, care n'a făcut decît să impună lumii *pax romana*, nu s'a ridicat decît împotriva acelor cari turburau pacea și liniștea umanității. Apoi a venit evul mediu.

În această vreme, admirabilă, cînd formele dure nu existau, cînd înțelegerea dela om la om era cu totul altceva decît ce avem azi, războiul era *un duel între două persoane*. Dacă aveai o neînțelegere cu cineva care te-a ofensat, făceai apel la Dumnezeu. Era credința că de-asupra tuturor e o judecată dumnezeiască. *Iudicium Dei*, cum i se spunea în evul-mediu. Cine biruia, era poporul care avea un mai mare număr de oameni puternici, voinici și viteji. Biruința în războiu era ca *un premiu pentru calități fizice manifestate cavaleresc*.

A venit apoi altă vreme. Napoleon reprezintă o mare concepție, un extraordinar prestigiu de geniu militar, care găsește lucruri pe cari alții nu le-ar fi putut născoci. Vitejia cuiva nu mai avea acelaș rol ca în evul mediu; biruința însemna *încoronarea aceluia care a avut ideia genială*.

Pe urmă s'au amestecat științele în războiu: *biruința va fi a aceluia care are meșteșug*. Gazul asfixiant va distruge populația fără alegere: copii, tineri și bătrîni, femei și bărbați; cre-

ioanele de oțel vor fi aruncate din aeroplane și vor nimici tot ce le va ieși în cale; ghiulelele vor distruge tot ce omenirea s'a străduit de veacuri să creeze; razele ucigătoare, cari se caută acum să le întrebuițeze, vor secera încă și mai fără milă viața omenească, și savanții, satisfăcuți de ceea ce au putut servi omenirii, vor continua să lucreze la mașinile lor. Dar aceasta, fără îndoială, este o lașitate.

Războiul nu mai este nici sacrificiul adus zeului, nici supunerea față de judecata dumnezeiască, nici răsplătirea genialității cuiva, ci este rezultatul descoperirilor pe cari le face cine știe ce savant în laboratorul său.

Sînt încă mulți reprezentanți ai rasei albe, dar, dacă îi vom tot secera, vom ajunge să fim stăpîniți de Negri și de Galbeni.

Ideia păcii se impune focmai prin odiosul războiului. Dar aici se pune întrebarea: în ce fel vei împiedeca pe oameni să se bată?

Războiul cel mare a fost provocat de o încercătură între diplomați; ne mai putîndu-se descurca din felul cum lucraseră, s'au găsit siliți să dea curs liber războiului.

Dar e o mare deosebire între felul cum era diplomația odinioară și cum se prezintă astăzi.

Înainte, diplomația era în mîna cîtorva de profesie; acum, sînt diplomați tot felul de avocați, de profesori, cu tot felul de capricii. Se mai pot răzima interesele Statelor pe aceștia așa cum se bizuiau pe diplomația de odinioară?

Dar înainte mai era și Suveranul care intervenia. Ori de cîte ori era vorba de interesele Statului, el putea spune diplomaților că *el e*

represintantul atitor generații cari au domnit, că reprezintă permanența și responsabilitatea.

Acum însă nu e vorba numai de miniștri improvizați, numai de monarhi constituționali, cari nu pot lua nicio hotărîre, dar mai este și altceva. Înainte de secolul al XIX-lea niciun războiu n'a fost provocat din stradă, niciun războiu n'a fost dus la executare de campanii de presă, de atîtea ori nesincere și plătite.

Ce se poate face pentru înlăturarea acestor neajunsuri? Nimic în afară de *schimbarea omului din lăuntru*. Atîta vreme cît fiecare dintre noi nu va primi în el un spirit de dreptate, atîta vreme cît morala creștină va fi desconsiderată, atîta vreme cît omul va fi o bestie pentru semenii săi, atîta vreme cît o clasă socială se va gîndi mereu la distrugerea celorlate clase sociale, atîta vreme orice încercare spre mai bine a omenirii va fi efemeră și zădarnică.

Omenirea frebuie reeducată și numai atunci ea va putea colabora cu mijloacele pe cari civilizația de astăzi i le pune la dispoziție.

V. SPRE O ADEVĂRATĂ LITERATURĂ NOUĂ

I

Arta este un produs al societății și după părerea mea, ele fiind indisolubil legate, nici cînd nu pot fi despărțite una de alta. Așa că fac o mare greșială acei cari spun că literatura poate exista în afară de societate, că ea își are o sferă specială a ei, care n'are

nicio legătură cu societatea. Vechea teorie a lui Maiorescu a căzut: astăzi e sigur că ceea ce există în fiecare dintre noi poate avea importanță și pentru alții, pentru că lumea dinafară trăiește în noi, precum fiecare dintre noi trăim în cei din jurul nostru.

Maiorescu zicea că lumea e rea, plină de mizerii și de ticăloșii și că prin literatură trebuie să ne ridicăm într'o lume mai senină, mai bună decît cea în care trăim. Dar credința lui că literatura n'are legătură cu viața, că ea trebuie să fie senină, glacială, impersonală și obiectivă nu l-a împiedicat să patronizeze pe Eminescu, cel mai înfocat subiectivist și cel care a fost cea mai vie expresie a societății.

Literatura este un lucru din viață, o concentrare a vieții, o suggerare a vieții. Nu înfățișezi viața cu toate elementele ei: scoți din ea ce nu prezintă nicio importanță și păstrezi numai ceea ce-i caracteristic. Greșeala cea mare a literaților din vremea noastră e aceasta: se răpăd să spună *tot* ce știu în legătură cu o viață. Dar romanul, spre exemplu, nu este prezentarea unei bucăți dintr'o viață. Romancierul francez Zola spunea că arta este o bucată dintr'o viață, dar văzută printr'un temperament și e sigur că temperamentul alege, nu ia orice din ce i se oferă.

Literatura, am spus, este și un lucru de sugestie. Acel care scrie trebuie să colaboreze cu cititorul; prin ceea ce pleacă dela scriitor într'un anume moment, cititorul e ajutat să-și creeze o lume întreagă a lui, ce nu se poate trezi în sufletul omului prin două sau trei rînduri bine scrise. Literatura este un apel la cititor, la izvoarele vii din sufletul uman

și, dacă pe acestea le-ai găsit, ți-ai asigurat cititorii.

S'a discutat în ultimul timp dacă și teatrul este literatură. Fără îndoială și el este o concentrare a vieții și o sugestie. Eu m'am ridicat împotriva pieselor, care, ca a domnului Ciprian: „Omul cu mîrtoaga“, îmi servesc viața așa cum e ea. De sigur, o piesă îmi va reproduce lucruri din viață și pentru ea, dar îmi va prezenta-o în ce are ea mai caracteristic și așa fel ca să scoată la iveală lucruri cari nu s'ar fi trezit în sufletul spectatorului fără ajutorul dramaturgului.

Literatura de după războiu, să vedem în ce măsură socotește ea aceste principii: de-a fi în legătură cu societatea, de-a o *sublinia* și de-a exercita o influență magică asupra cititorilor.

Ce schimbări avem în domeniul literaturii după războiu? Despre cecece e rău am vorbit și altă dată; ce-a rămas bun vom vedea în lecția aceasta.

Primul lucru ce-l observăm după războiu e ruperea oricărei legături între poezie și viață.

Se întrebuintează în poezie un jargon pe care societatea nu-l poate primi. Când v'am citit din „Antologia poezilor tineri“ a d lui Zaharia Stancu, v'ați dat seama că limbajul acestor poezii nu poate fi strămutat în viață, că această poezie nu poate avea nicio influență asupra graiului de toate zilele.

Poezia aceasta n'are, nici în ideile sale, cari sînt false, nici în sentimentele sale, care sînt fățărute, și nici în limbajul său, care este un ritm sfișiat, nicio legătură cu viața, nu înseamnă nimic pentru ea.

Cu totul altceva era poezia de odinioară.

Vechea Grecie nu poate fi separată de poezia ei, care pleca dela atâtea și atâtea rădăcini, adînc înfipte în viața societății. Arta și literatura greacă apar în legătură cu datina religioasă, avînd străvechi origini, bazate pe o tradiție divină.

Literatura romană, deși represintă mult mai puțin, fiind în mare măsură o imitație, totuș este un decor al Statului.

În evul mediu poezia era în legătură cu o religie, care stăpînia întreg sufletul omenesc, cu viața cavaleriească, și cu acea preocupare de cruciată, care stăpînia sufletele pline de misticism ale medievalilor. „Cîntecul lui Roland“ este desigur în legătură cu cruciatele din secolul al XII-lea. Fiecare castelan asculta cu cea mai mare plăcere pe acei trouveri sau trubaduri cari purtau din loc în loc cîntecule. Aceasta era, fără îndoială, o poezie plecată dintr'o spontaneitate omenească.

În epoca modernă poezia era în legătură cu mărirea Curții, cu nevoile acesteia. Monarhia, încă din vremea lui Richelieu, a încercat să atragă la dînsa toată viața literară și artistică. Prin aceasta literaturii i se aduc oarecari îngrădiri; nu mai poate fi vorba de admirabila spontaneitate din evul mediu, cînd fiecare scria cum voia, găsind mijloace personale de expresiune.

Cînd a venit revoluția franceză, un Rouget de Lisle, cu patriotica lui Marseillaisă, repede a însuflețit o întreagă societate.

II

Apoi poezia romantică a subțiat și a îmbogățit sufletul uman: Un entuziasm poetic,

care lipsia înainte, o tendință de-a te interesa de orice domenii de activitate, un sentimentalism nou însuflețiau tineretul din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Vine apoi regimul lui Napoleon al III-lea, care a fost, fără îndoială, ceea ce se numește un regim despotice. El îndreaptă societatea spre a o așezare cuminte, spre muncă liniștită, spre acumularea averilor, spre câștigarea asigurată a situațiilor materiale, desfăcînd-o de avîntul vag de odinioară.

Literatura din această vreme oglindește acelaș spirit materialist: literatura școlii naturaliste, pozitivismul din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În romanele lui Flaubert e o siguranță de stil extraordinară, cuvintele se așează în frază întocmai așa cum oamenii erau așezați în societate și cum organele de cîrmuire se cuprindeau într'un ansamblu după concepția pe care a întrupat-o și Imperiul întîiu și Imperiul al doilea. Zola, în seria lui de romane sociale, din cari unul înfățișează clasa muncitorească, *Germinal*, altul viața țăranelui, *La terre*, altul mediul corupt parisiian, *Nana*, etc., nu face decît să redea aceeași stare de spirit.

Aceasta era literatura de odinioară: o alcătuire ieșită din preocupările și nevoile actuale ale societății.

Dacă Germania s'a ridicat din umiliința la care o supusese Napoleon, aceasta se datorește în mare parte și unei poezii pline de avînt, ca aceea a lui Körner, mort pe cîmpul de luptă. Tinerimea scriitoarească și studențească, formată sub influența spiritului care ieșea din filosofia cea nouă a lui Fichte și

Hegel, a contribuit în mare măsură la rededeptarea națională a Germaniei.

Ridicarea Ungariei dela 1848 se datorește, de sigur, și răsunetului pe care l-au avut versurile lui Petöffi.

Toți poeții noștri au fost factori de trezire a sufletului românesc. Ce-a putut trezi în societate acel glas venit din adînc, al lui Eminescu, o știe fiecare Român.

N'a fost nicio epocă în care poezia să fie desfăcută de societate. Societatea are anumite idei, cari nu pot fi rostite decît prin poezie, și nu ți-e permis ție, poet nou, să răpești societății acest mijloc de exprimare, să-i iei forma cea mai nobilă de care ea are nevoie.

Societatea actuală a refuzat poezia care se creiază astăzi, și atunci avem poezia aceasta nouă, care se face între poeți și ziariști, poezia aceasta care este, cu desăvîrșire, scoasă dela ordinea zilei.

Poeții noștri n'au nici un ideal politic, nici un limbaj inteligibil: ei sînt și critici și jurnaliști; genurile nu mai au nicio importanță pentru ei. Nu vă închipuiți ce repede ar dispărea toată pleiada aceasta de poeți, dacă s'ar ivi un adevărat mare poet, un suflet înainte de toate, nu un tehnician, și s'ar vedea atunci cît de puțin înseamnă tehnica față de suflet. Numai un astfel de poet ar putea reconcilia societatea cu literatura.

Un caz de poet mare, răsărit cu totul pe neașteptate, e cazul poetului american Walt Whitman, de pela 1890. Era un muncitor: n'a făcut nici școală secundară, nici superioară, n'a cetit literatură greacă sau latină, nu era inițiat în secolul lui Ludovic al

XIV-lea, nici n'a cunoscut operele romanticilor sau ale naturaliştilor.

În cartea sa „Foi de iarbă“, poezia n'are nici un fel de pretenții: este o creațiune naturală, spontană, care reprezintă întreaga gamă a sufletului popular omenesc.

În America era pe vremea aceea obiceiul de-a scrie poezii fără ca autorul să intenționeze publicarea lor. Cîteva admirabile versuri am publicat eu, în cartea mea despre America, ale unei poetese americane, cari erau făcute fără intenția de-a fi publicate vreodată.

Americanii trăiesc în afară de convenție, și aceasta explică pe Walt Whitman, pe cînd noi, Europeanii, suntem strîns încătușați de convenție și de tradiții, din cari nu putem ieși. Americanul poate face orice prostie și nu rămîne legat de ea: orice poți găsi în civilizația americană.

Ce-a făcut poezia aceasta nouă, cari sînt avantajile ei? Înainte de războiu, pentru a te putea înfățișa convenabil trebuia să cunoști anumite forme, să posezi anumite mijloace, cari nu se cîștigau cu prea multă greutate, și cu ajutorul lor reușiai de cele mai multe ori să ascunzi golul din dosul metodei și a formei d-tale. Prin poezia aceasta nouă am sfărîmat formele: omul se vedește așa cum e, și, cînd se va ivi poetul cel mare, el va trebui să fie mare în adevăr, căci nu va mai putea înșela lumea cu subterfugii, nu va mai putea încînta prin artificii de metodă și perfecțiune de formă. Prin distrugerea mijloacelor de exteriorizare se pune problema calităților reale și a celor ce ți le scoți în evidență prin artificii.

III

Să spunem câteva cuvinte și despre teatru. Un timp, teatrul a făcut parte din religie, și cum la Atena, spre exemplu, viața religioasă și viața de cetate erau foarte strâns legate, miile de oameni se îngrămădiau la teatru ca să învețe și istoria și religia.

Teatrul la început a fost o serie de cîntece. Comedie înseamnă cîntec sătesc, tragedie — cîntec în legătură cu aducerea jertfei, cu tăierea țapului.

Teatrul nu era în afară de societate, nu era pentru cîțiva. Azi i se fură societății teatrul; de aceea să nu ne mirăm că lumea e brutală și grosolană, că se îndeasă la cinematografe și music-halluri.

La Roma teatrul era potrivit cu sufletul roman.

În evul mediu toată religia creștină era trecută în teatru; misterele cu subiecte religioase se jucau în cuprinsul catedralelor, și lumea venia din toate părțile să le vadă.

În ce privește epoca modernă, un Corneille sau un Racine erau pentru curteni, seniori și rege; trebuiau să scrie așa fel ca să nu sufere delicateța cucoanelor dela Curte.

În Anglia nu era tot așa. Regina Elisabeta nu avea o Curte ca aceea a lui Ludovic al XIV-lea, și teatrul lui Shakespeare era pentru toată lumea.

În Franța a venit un timp cînd importanța Curtii din Versailles era cu totul scăzută față de saloanele ce se ridicau în Paris și în cari se formau spiritele franceze. Astfel s'a ridicat Voltaire aducînd „filosofia“ în teatru. Dar

acel care n'a ținut socoteală de nimeni, care și-a bătut joc de toată lumea, în a cărui operă, *Noces de Figaro* și *Barbier de Séville*, se găsește mult mai multă revoluție și într'o formă populară pe care oricine o putea ceti și înțelege, decît în toată opera lui Voltaire, Rousseau și Montesquieu, e Beaumarchais, pe care istoricii nu-l pun nici măcar ca al patrulea printre „filozofii“ cari au pregătit Revoluția franceză.

După drama romantică vine apoi vremea lui Napoleon al III-lea, cu era lui Dumas fils, care pune în discuție chestiunile sociale, adulter, divorț, etc.

În Nordul scandinav apare drama de conștiință a lui Ibsen și Bjoernson.

Dar batjocura ce ni se dă după războiu, ce legătură are cu societatea? Toate acestea înseamnă căderea teatrului. Dar omul are nevoie de tragedie; nu-i dai loc tragicului pe scenă, lumea îl strămută în stradă.

Romanul, la Greci, avea o formă idilică și pastorală. Romanii au creat forma satirică. Evul mediu a cunoscut romanul-epopee.

A venit un timp cînd o societate nouă s'a format și a cerut romanul ca să-și exprime nevoile și sentimentele. Și atunci a apărut opera grandioasă a lui Honoré de Balzac, *Comedia umană*, în care, printr'o minunată și fantastică putere de intuiție, s'a crezut în stare să cuprindă și să oglindească întreaga societate.

După el a venit vremea fabricilor, a capitalului, a stăpînirii în sens de îndreptare spre realități materiale, a lui Napoleon al III-lea. Atunci, din nou, romanul realist al unui Flaubert sau a unui Zola este oglinda fidelă a societății.

După războiu, în toate țările s'au găsit oameni cu timp liber pentru cetire ușoară. Apare atunci acest roman ușor: s'au riscat în el tot felul de poeți, de gazetari, pe femei, cari n'au ce face, etc.

Fiindcă lumea se interesa de orice, spus supt orice formă, toți aceștia și-au zis de ce n'ar scrie și ei romane, dacă-i așa de simplu să mulțamești gustul lumii.

Dar viața pe care o înfățișezi trebuie să fiarbă întâi în tine, apoi trebuie să te trudești să găsești forma cea mai perfectă, să te trudești să prezinți ceea ce vrei să spui într'o formă literară și să te năzuești să cobori în sufletul cititorului ceea ce vrei să-i povestești.

Dela un timp romancierii au văzut că plac romanele cu subiecte nule și lipsite de formă, și au început să curgă astfel de romane. Dar publicul cititor nu e prea lungă vreme credincios acestor creatori de literatură: în ultimul timp încep să se rărească, și am observat că se simte plăcere pentru cetirea literaturii popoarelor mici, care n'a fost încă atinsă de stricăciunile moderne. Astfel un Bojer, un Hamsun, Nordicii, se bucură de un foarte mare număr de cititori.

La noi d. Rebreanu în romanul „Ion“ ni-a prezentat un țăran abject, care injură pe tatăl său, apucă de păr pe mama sa, și ce nu face el pentru pasiunea ce-o are pentru pământ! Traducerea cărții lui în alte limbi ar fi o impietate față de țăranul nostru.

În ce-l privește pe d. Cesar Petrescu, el a pornit dela *Sămănătorul*. O parte din literatura d-sale dela început e foarte bună; de multe ori e mai multă vigoare în nuvelele sale dela început. De-odată însă a prins să scrie

altfel. Dar o literatură trebuie să fie pe pământ, să plece de acolo și să vadă puțin și pe pământ; altfel este o literatură proastă, pe care un vînt o aduce și altul o spulberă.

VI. SPRE ALTĂ ȘCOALĂ

I

Domeniul școlar. fără îndoială, este unul din cele mai interesante, întru cât școala este fabrica în care se pregătește omenirea, și, azi, din nenorocire, ea fabrică oameni neoameni. Școala de astăzi desumanizează pe om; societatea însă are nevoie de oameni energici, de oameni întăriți sufletește, de oameni cari să muncească, nu de oameni cari așteaptă leafa de la Stat, căutînd fel de fel de mijloace pentru a „trage chiulul“.

Problema cea mai interesantă astăzi este aceea a *descolarizării societății*. De societatea aceasta nenorocită, intrată în tipicul școlii, oricine poate abuza, orice aventurier sau orice bandă politică se poate face stăpînul ei.

Ceea ce eu numesc „școlarizare“ nu este un lucru prea vechiu și nici nu este ceva folositor societății. În ultimul timp s'a văzut cu prisosință cât de necesar e să fie înlocuită cu altceva. Așa cum e acum, ea nu satisface sufletul omenesc, și acesta își caută în afară ceea ce nu-i poate da școala. Și vă închipuiți câtă tragedie e într'un suflet tânăr, în care fierbe ceea ce are el în afara școlii: de aici atâtea spirite nehotărîte, atâtea inși lipsiți de capacitatea de-a lucra.

Dar școala are datoria de-a ajuta societatea, de-a merge mână în mână cu ea, și nu de a-i sta în cale. Nici o școală nu trebuie să existe pentru scopurile sale, ci să iasă din nevoile societății, care nevoi trebuiesc cunoscute și înălțate ca să ajungă la forma pe care s'o intruzeze și s'o servească școala.

Ea, școala, trebuie să lucreze pentru societate, și nu societatea să fie mutilată ca să între în tipicul școlii.

La începutul culturii omenеști au fost monarhiile de acum patru mii de ani, în cele două văi creatoare; a Nilului și a Tigrului și Eufratului. Acolo, dacă ar fi încercat cineva să introducă școala așa cum o avem noi azi, nimeni nu l-ar fi înțeles. Ideia școlii abstracte nu putea să existe unde nu erau nici bănci, nici catedre, unde nu se ivise noțiunea atestatului, a diplomei. Știința pentru știință nu se cunoștea acolo. Se scriau rugăciuni pentru a întovărăși pe mort în altă lume, se clădia, se sculpta, se zugrăvia pentru templele zeilor, dar aceste îndemînări se învățau ca un meșteșug și se transmiteau dela un suflet la altul.

Noi sântem obișnuiți să credem că aceea ce avem noi azi sânt lucruri de întotdeauna. Dar în societatea orientală n'a ființat școala în înțelesul nostru de astăzi. Cei vechi știau foarte multe lucruri, dar pentru a le învăța se duceau la omul care cunoștea cel mai bine meseria respectivă. Astăzi ești silit de multe ori să te duci la tot felul de imbecili cu atestate cari nu cunosc nici pe departe ceeace au pretenția să te învețe pe tine. Constrângerea de a merge cineva într'un anume loc să învețe ceva de care nu are nevoie, în loc să fie

lăsat să meargă acolo unde acest lucru se poate învăța mai bine, nu exista în antichitate,

Astăzi, ca să înveți o meserie, te duci la școala de meserii, la maestrul pecetluit de Stat. Odinioară învățătura se primia de la om la om; se dădea sufletul întreg și sufletul întreg se primia; nu era cineva obligat să între în școala de Stat, cu toate impunerile și îngustările ei. În vremea noastră nici într'un grad de învățământ nu s'ar putea ridica un elev ca să roage pe profesor să li vorbească despre ceea ce i-ar interesa pe dânșii. Programele nici nu i-ar permite profesorului să se ocupe de astfel de lucruri.

Școala de odinioară era *contactul între cineva care vrea să învețe și cineva care știe.*

V'am spus că erau numite lucruri de meșteșug pentru care te duceai la meșter. Voiai să fii preot, trebuia să cunoști anume rituri sacre, care-ți cereau o lungă și grea inițiere; atunci întrai în biserică, făceai întâiu lucrurile mici, apoi cu vremea înaintai.

II

În Babilonia, cu teribilele pedepse asupra cărora nu se putea reveni, prin apeluri și despăgubiri, ale regelui Hamurabi, cu normele comerciale stricte, precise era nevoie de judecători și interpreți, cărora li trebuia o învățatură, care se transmitea de la unul la altul.

Dacă era să te faci medic, întrai la spital și începeai de la foarte modeste lucruri până ce ajungeai să fii însărcinat cu lucruri din cele mai delicate ale specialității.

În atelierele tipografice dela noi așa se face

și astăzi: nu există școli de învățat tipografia. Ucenicii, trecând prin cumpărarea de pâne și brânză pentru lucrători, prin ghionturi și palme, inseparabile de debut, ajung să fie printre meșterii buni pe cari îi avem.

Cum credeți că s'au format pictorii italieni sau cei flamanzi, cu acele capodopere a lor? Odată, meșterul se pregătia cum ni-o arată admirabila carte a lui Vasari „Viațile pictorilor“. Nu localul școlii de Bele Arte: ucenicul era dat patronului. Acesta-l întrebuinta ca o mică slugă a atelierului. Mătura, cumpăra și tragea între timp cu ochiul, fura meseria, și ce fura așa, se prindea. Mesteca de la o vreme colorile. Era pus apoi să facă un colț de veșmînt, pe urmă un picior încălțat, o mână, la care se cere atîta delicateță. Și, la capăt, hăt târziu, făcea dumnezeiasca înfățișare a figurii. A doua zi trecea la lucrul lui, la „capodopera“, la „începutul de lucru“ al său.

Orientul a trăit în aceste condiții, acel Orient dela care Grecii au împrumutat așa de mult, căci ei au imitat Orientul sirian, haldeian și egiptean. Arta cretană intermediară e plină de elemente orientale.

Societatea orientală complet organizată, cu judecătorii, cu preoții, cu muzicanții ei, n'a avut niciun fel de școală; te duceai unde se învăța practic meșteșugul, nu unde se predica teoria.

A venit apoi Grecia. Invățământul nostru n'are nimic a face cu școala greacă. Cetățile grecești aveau un loc unde învățau tinerii exerciții corporale, pentru a duce mai departe idealul de frumuseță fizică. Afară de aceasta învăța cineva acasă. Istoria și geografia se cunoșteau la teatru, ele făcând parte din învă-

țământul liber. Nu era Atenian care să nu cunoască pe Agamemnon pe Oreste, pe Oedip, etc. Dacă voiai să capeți noțiuni estetice, priviai piața, cercetai templul, te duceai tot acolo, la teatru sau la procesiuni. În Grecia, și ultima dintre femei, văzând ce era la teatru, căuta să corespundă idealurilor ce-i erau arătate pe scenă.

Voiai să înveți filozofie; ea era un lucru deschis oricui. Nu poți fi filozof închis între granițe de speciali. Filozofia e a tot cuprinzătoare și deci filozoful trebuie să știe o sumedenie de lucruri, chiar dacă nu vorbește de ele; să simți că le știe, să simți că supt și în jurul celor ce le spune sânt altele multe. La Greci, filozofia aceasta, enciclopedică și metafisică, se învăța dela unul la altul. Fiecare curios putea pune întrebări unui Socrate sau unui Platon. Se trezia un necunoscut oarecare că vorbea ceasuri întregi cu acești purtători ai luminii: întrebările nășteau răspunsurile, și învățământul era plin de spontaneitate.

Roma era, la început, o cazarmă, care trebuia să-și pregătească ostașii și bunii cetățeni. Pentru *miles și civis* era un anume învățământ. Dar erau departe de-a avea școala noastră. Familia la ei era o realitate și omul ieșit de acolo sămăna cu înaintașii lui printr'o pregătire în sfânta casă a moștenirii sale.

Învățătorul roman începător nu putea fi deci decât cel din casa părintească. El singur putea pregăti pe Roman, pe patricianul roman. *Pater familias*, stăpân absolut, fără margini, era și preotul care oficia cultul strămoșilor ca și al Larilor și Penaților casei sale; și era și educatorul, acela care transmitea cunoștința trecutului, simțul datoriilor în viața publică.

III

Cînd au venit Grecii cu școala lor, mai târzie, de profesiune, învățămîntul roman a devenit unul de retorică. Dar școala retoricului înseamnă un număr de tineri ce ascultă pe unul care vorbește frumos. Roma a înlăturat întîiu această cugetare ascuțită a Grecilor, această sofistică tăioasă, ca pe una ce-i părea primejdioasă pentru societatea romană, prin schimbarea totală ce ar aduce-o în viața ei morală, care pînă atunci se menținuse neatinsă de noutățile aduse de aiurea.

Încetul cu încetul, cu influențe venite din atâtea și din atâtea părți, se va ajunge la o schimbare. Imperiul va veni să adauge în acel domeniu ceva la tot ce a cules și a acumulat, în folosul său, de pretutindeni. August va găzdui un învățămînt, deocamdată cu puțin pentru puțin, care e de fapt începutul școlii de Stat. De acum înainte Împărații îi poartă grija. Vespasian și Titus fixează lefile, și vor fi pensii și chiar burse pentru școlarii săraci.

Sistemul roman s'a continuat și în Răsăritul roman, grecizat ca „Bizanț”. Acolo era un învățămînt de stat, cu profesori, plătiți, de retorică, de gramatică, etc. La Berit se învăța cum să se interpreteze dreptul. Era în acel Orient și o Facultate de medicină. Dar ce e mai bun în civilizația bizantină s'a produs prin contactul cu omul pe care l-ai ales, omul pe care-l iubești și-l stimezi. Se ducea cineva unde era învățătura mai reală și mai plăcută.

În evul mediu, ce fericit învățămînt! Nimeni

n'a voit vreodată să oprească învățământul liber, nimeni nu și-a închipuit că are dreptul de a-i da profesori și de a-i supraveghia acțiunea. Învăța fiecare unde voia, și cu cine voia. De aici rezulta și puțința pe care o aveau acești oameni de a se potrivi după împrejurări. La dinșii, deprinși a-și căuta calea, nu se vor întâlni astfel de prăbușiri cum le-am văzut noi după marele cataclism al războiului, cu mii și mii de oameni „învățați“ cari se lasă duși, fără nicio putere de reacțiune, de valul vremii și de sila aventurii.

În acel ev mediu, dacă erai creștin, Biserica te creștea ca pe fiul ei; acolo ți se dădea lecția de catechism; acolo învățai rugăciunile; învățai să cetești, să scrii. Meșteșugar dacă voiai să te faci, îți alegeai ca profesor pe meșterul cel mai bun. Apoi Universitatea; aceasta era *un învățământ absolut liber*. Profesorul trata orice chestiune voia, și așa cum voia el, iar studentul asculta numai dacă îl interesa. Erau și cazuri când profesorul se muta în alt oraș, și elevii îl urmau acolo unde se ducea.

A venit pe urmă vremea stăpînirii monarhilor. Evul mediu avea nevoie de orice fel de oameni, cari se uniau dela sine; nu-i trebuia un tip. Suveranul modern însă avea nevoie de buni supuși. Toate erau așa întocmite ca să pregătească pe bunul cetățean, omul cu credință de față de Suveran, bun ostaș și, mai ales, bun contribuabil.

Dar învățământul acesta nu mergea până jos. Școală primară n'a existat până la revoluția franceză. Erau doar anume călugări cari învățau pe aceea cari doriau. În Me-

moriile sale, d-na de Genlis arată cum a învățat ea singură în castelul părinților ei.

Revoluția franceză, ca și cea sovietică, avea nevoie de anumiți oameni; ei îi trebuia să creeze tipul revoluționarului. De aceea a înlăturat toate formele mai vechi de învățământ, cu aceeaș neînțelegere și neîmpăcată ură căreia i-au căzut jertfă atâtea din așezămintele capabile încă de viață ale vechii Francii.

Creatori fără rezerve, revoluționarii au înțeles să facă nou în toate, dînd contemporanilor ceea ce li trebuia pentru a nu fi oameni de curte și de lume, ci „cetățeni”, luptători. Se creiază astfel școala primară publică, comună tuturor și gratuită.

Vine apoi Napoleon, care, voind să stăpînească lumea în toate, făcu din tot sistemul său politic o imensă mașină, admirabilă prin puterea și regularitatea ei aproape militară, care-i putea permite să fie pusă în mișcare de un singur om. În locul cetățeanului, școala lui făcea un fel de automat în mîna puterii centrale. Napoleon suprimă și ultimele rămășițe ale autonomiei locale, ale inițiativei individuale sau colective.

Scopul lui Napoleon nu era deci acelaș ca al revoluționarilor, cari voiau energie și luptă. Lui îi trebuia supunerea desăvîrșită față de cugetarea și voința sa, îmbinarea mecanică a unor oameni croiți pe acelaș tip, fără îngăduința varietăților individuale. Școala trebuia să fie un fel de mașină, de fabrică de produs oameni, pe care statul poate să-i întrebuințeze pentru scopurile sale.

Pentru a crea pe individul ascultător ca un soldat, permițîndu-i a-și putea exercita pu-

terea absolutistă, Napoleon creă școala-cazarmă, școala cuprinsă într'o construcție de nemiloase linii drepte, care trebuia să primească în toate treptele ei un singur impuls, iar acesta era să plece de la monarhul singur. Șeful enormei cazărmi școlare e rectorul de Academie, care dispune în Universitate și în licee de o întreagă oaste disciplinată de profesori, inspectori, etc.

Rectorul acesta e ca un general de corp de armată; nu e ales pe câțiva ani ca la noi, ci pe viață. Pe această bază am dezvoltat un întreg învățământ de forme goale, de paralizare a energiilor și astăzi avem rezultatul: plaga funcționarilor, prisosul spiritelor abstracte și al falșilor intelectuali. Sântem în vârful crizei. De aici chiar va veni mântuirea.

CUPRINS:

Pag.

Prefață	5
-------------------	---

PARTEA I-a

FORME CARE SE DUC ȘI REALITĂȚI CARI VIN

I. Introducere	9
II. Formele cari se duc:	
I. Religia	19
II. Școala	31
III. Monarhia	42
III. Realitățile cari vin:	
I. Incercări de organizare politică	57
II. Mijiri economice	63
III. Probleme financiare	68

PARTEA II-a

VECHEA ȘI NOUA EUROPĂ

I. Vechea Europă.	77
II. Aparențe de Europă nouă:	
I. Harta nouă	86
II. Schimbări interne: Dictaturile	91
III. Stat și nație	93
IV. „Entuziasmul creator“	103
V. Mistica nouă	110
VI. Noul păgânism	120
VII. Snobismul	127
VIII. Bolșevismul negativ.	131
IX. Divinizarea cărnii.	133
X. Literatura individualistă	142
XI. Arta revoluționară.	147
XII. False direcții în știință și gândire	153
III. Ce poate fi noua Europă	
I. Localismul organic.	162
II. Ce poate fi noua națiune	175
III. Selecțiunea conducătorilor	183
IV. Către pace	188
V. Spre o adevărată literatură nouă.	195
VI. Spre altă școală	205

VERIFICAT

2017

VERIFICAT
2017

VERIFICAT
1987

VERIFICAT
2007